

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Одеський національний економічний університет**

**Дослідження рівня використання
економічного потенціалу регіону**

Колективна монографія

За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І.

ОДЕСА 2012

УДК : 332.1:338.32(477)
ББК
ISBN

Рекомендовано до видання рішенням Вченої Ради Одеського національного економічного університету (протокол №2 від 25 жовтня 2011 року)

Рецензенти:

Ковальов В.Г., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Одеського державного екологічного університету

Савченко В.Ф. д.е.н., професор кафедри економічної теорії Чернігівського державного інституту економіки і управління, Заслужений економіст України

Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: Монографія: /За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012.- 150с.

Авторський колектив: Семенов В.Ф. (керівник), Басюк О.В., Білега О.В., Михайлюк О.Л., Орлова М.Л., Руденко О.І., Семенов О.В.

Колективне монографічне дослідження присвячене розробці методологічних засад та обґрунтуванню основних напрямів підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону на основі раціоналізації використання його ресурсного потенціалу. В роботі розкрито сутність поняття «економічний потенціал регіону» та його значення в розвитку трансформаційної економіки, визначені тенденції та основи розвитку економіки регіону на основі впровадження державних регуляторних заходів. Здійснена оцінка масштабів та структури виробничого потенціалу регіону, визначено напрями структурно-динамічних змін на основі активізації інвестиційно-інноваційної та підприємницької діяльності. Обґрунтовано організаційно-економічні важелі забезпечення дієвого механізму розвитку області на основі удосконалення його ресурсного забезпечення, визначено стратегічні орієнтири та розроблено прогноз соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: *регіональний розвиток, ресурсне забезпечення, економічні важелі управління розвитком регіону, ефективність, стратегія.*

Зміст

	стор.
Вступ.....	4
1. Теоретико-методологічні засади дослідження економічного потенціалу регіону (Семенов В.Ф., Басюк О.В.).....	15
2. Умови і фактори зростання економічного потенціалу Одеського регіону (Білега О.В., Семенов О.В.)	32
3. Оцінка трудового потенціалу Одеського регіону (Руденко О.І.)	77
4. Оцінка енергетичного потенціалу Одеського регіону (Михайлюк О.Л.)	100
5. Етнічний туризм Одеської області та його ресурси (Орлова М.Л., Семенов В.Ф.).....	112
Висновки	146

Вступ

Категорія «потенціал» об'єднує чинники, ресурси та потужності (можливості). Потенціал – це максимальні можливості функціонування територіального утворення з врахуванням чинників впливу шляхом раціонального використання усіх видів ресурсів для досягнення поставлених цілей. Формування та нарощення потенціалу потребує не тільки використання певної сукупності ресурсів, але й постійного їх відтворення.

Під потенціалом регіону розуміються можливості регіону виконати внутрішні і зовнішні функції, а саме:

- кількісні та якісні регіональні можливості у пріоритетних сферах діяльності;
- кількісний та якісний обсяг виробництва;
- забезпечення потреб населення.

Соціально-економічний розвиток регіонів значною мірою залежить від величини та ефективності використання наявного на даній території економічного потенціалу. Саме тому, при всій складності й багатоаспектності регіональної проблематики, одним з найбільш важливих сучасних напрямків аналізу є розробка науково-методичних підходів до оцінки економічного потенціалу регіону та ефективності його використання.

Економічний потенціал регіону – це сукупна здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що відповідають потребам суспільства на даному етапі його розвитку.

Дослідження ЕПР на основі системного підходу дозволило визначити його основні властивості як системи, які слід враховувати при його дослідженні, аналізі та оцінці, а саме: цілісність і поділ, структурованість, ієрархічність, функціональність, цілеспрямованість, керованість, самоорганізація; а також виділити його підсистеми: інвестиційний, інноваційний, природно-ресурсний і трудовий потенціали, кожний з яких характеризується певним кількісним і якісним станом відповідних видів економічних ресурсів.

Трансформація соціально-економічних відносин, що відбувається в даний час в Україні, обумовлює необхідність формування механізму ефективного використання ЕПР, що поєднує систему важелів і стимулів, які здатні забезпечити ефективне використання інвестиційного, інноваційного природно-ресурсного і трудового потенціалів. Здійснене дослідження дозволило визначити напрями удосконалення механізму ефективного використання економічного потенціалу Одеського регіону.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження економічного потенціалу регіону

Економічний потенціал – це економічна категорія, системна характеристика продуктивних сил, що визначає сукупність органічно взаємозалежних ресурсів, факторів, наявних і потенційних можливостей виробництва, забезпеченість його видами ресурсів для випуску продукції відповідної номенклатури та високої якості (основних виробничих фондів, матеріальних оборотних коштів, трудових ресурсів) [1, с. 129]. Ще на початку ХХ століття в науковій літературі, а пізніше у практиці господарювання з'явилося поняття «потенціал», що походить від латинського слова «*potentia*», тобто наявність можливості, сили. Широке тлумачення сутності поняття «потенціал» полягає у розгляді його як «джерела» можливостей, ресурсів, які можуть бути введені в дію, використані для досягнення поставленої мети. За своїм змістом це, скоріше, економіко-статистичне поняття, що ґрунтується на наступному: розкривається через категорію «можливість», «здатність», що дає досить розмите уявлення про ресурсний потенціал регіону чи підприємства і не дозволяє визначити сутність його специфіки. В основному враховуються або сукупність ресурсів, або виробничі можливості системи.

В цілому більшість авторів ототожнює поняття потенціалу (економічного, виробничого або ресурсного) з виробничими або економічними ресурсами, але усталених визначень конкретних видів потенціалів в літературі немає. У тлумачному словнику С. Ожегова потенціал визначається як:

- 1) фізична величина, що характеризує силове поле у даній точці;
- 2) ступінь потужності в будь-якому відношенні, наявність будь-яких засобів, можливостей;
- 3) внутрішні можливості [2].

У другій половині минулого століття з'являється категорія «економічний потенціал», що визначалася як сукупна спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств тощо, здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання [3, с.735].

Категорія «економічного потенціалу» змінювалася з розвитком економічних систем. Спочатку економічний потенціал розглядався як сукупність матеріальних та соціально-економічних умов виробництва матеріальних благ [4]. Тобто можливість освоїти найбільшу кількість природних багатств. Основна увага приділялась здатності економічної системи виробляти якомога більше продукції. Пізніше склад економічного потенціалу (П. Ігнатовський) визначався як «сучасна система машин та інших знарядь праці, увесь науковий та виробничий арсенал, розвідані запаси сировини та енергії, трудові ресурси та виробничий досвід». Тут до природних ресурсів додаються трудові [5].

Наступним етапом було впровадження підходу, за яким економічний потенціал визначався як сукупність економічних засобів, джерел та запасів суспільства для реалізації соціально-економічних цілей.

Пізніше, «економічний потенціал» визначається вже не тільки як об'єм продукції, який виробляється суспільством у конкретному часі, а як сукупність економічних засобів, джерел та запасів суспільства для реалізації конкретних цілей розвитку регіону, або як «економічна сила чи здатність суспільства виробляти різні види матеріальних благ та надавати послуги, завдяки такій сукупності економічних засобів, джерел та запасів чи економічних можливостей, які є у суспільстві та які можуть бути використані для реалізації конкретних соціально-економічних та інших цілей та завдань» (І. Ступницький) [6]. Є. Климова пише, що саме за наявності розвиненої ринкової економіки, розвивається й економічний потенціал країни. Ринкова економіка ґрунтується на економічній свободі і створює потужні стимули для виробництва нової продукції, послуг, запроваджує прогресивну практику підприємництва, нові стратегії розвитку, що безпосередньо відображається на економічному потенціалі в цілому [7, с.152].

У праці А.Тищенка «Оцінка ефективності використання економічного потенціалу» пропонується розглядати економічний потенціал регіону як сукупну здатність наявних економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, які відповідають потребам суспільства на даному етапі розвитку [8, с.4].

Р.Матковський дає таке визначення категорії «економічний потенціал» - це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані, основних джерел, засобів країни та елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу. Суспільна форма економічного потенціалу повинна бути такою, щоб сприяти розвитку прогресивних та ефективних форм власності [9, с.8].

За Г. Уліганінцем, економічний потенціал – це складна система, яка починає формуватись на рівні підприємств, домогосподарств, піднімаючись вище і формуючи економічний потенціал галузі або регіону, а також суспільства в цілому. Тому з метою управління у такій складній системі як економічний потенціал доцільно виділити окремі підсистеми: ресурсний потенціал, природний та інноваційний потенціал [10].

За Д. Чернюком, економічний потенціал будь-якого суспільства насамперед характеризується системою виробничих відносин, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а також управлінським апаратом підприємств, установ, галузей народного господарства в цілому [11]. Від рівня суспільного розвитку буде залежати кількість елементів, які додаються до економічного потенціалу. Розвиток науково-технічної революції спонукав до появи таких нових категорій як:

науково-технічний, духовний, інтелектуальний, інноваційний потенціал, які у першооснові можна розглядати як складові (підсистеми) економічного потенціалу.

Таким чином, економічний потенціал - це система, основними підсистемами якої є інвестиційний, інноваційний, природно-ресурсний і трудовий потенціали, що характеризуються відповідними економічними ресурсами. При цьому до ресурсного складу ЕПР відноситься: економічно активне населення регіону, зокрема зайняте населення і безробітні; природні ресурси регіону виробничого призначення, зокрема розвідані і враховані, а також залучені у виробництво; основні засоби, зокрема виробничого і невиробничого призначення; запаси і ресурси предметів виробничого призначення (предметів праці) і предметів тривалого користування; нематеріальні ресурси, зокрема науково-технічна і економічна інформація. Розглянуті елементи є базою економічного потенціалу регіону. Економічний потенціал регіону є змінною величиною і залежить від кількості і якості економічних ресурсів, наявних у регіоні на даний момент часу. При цьому кількісні характеристики економічних ресурсів є екстенсивним чинником нарощування ЕПР, а якісні - інтенсивним. Але до того, як ця категорія набула такого визначення, вона розвивалася та змінювалася разом з різними періодами розвитку економіки. Протягом різних історичних етапів поняття економічного потенціалу включало різні складові, серед яких в останній час враховувались: потенціал природних ресурсів, потенціал людських ресурсів та потенціал виробничих потужностей галузей суспільного виробництва. Загалом, економічний потенціал з традиційної точки зору характеризувався як сукупний ресурсний потенціал виробничо-економічної діяльності – сукупна продуктивність природних, людських та матеріально-виробничих ресурсів. Класичний розрахунок економічного потенціалу ґрунтувався на простій сумі складових [12, с.304]:

$$EP = P_{пр} + P_{лр} + P_{мвр}, \quad (1)$$

де EP – економічний потенціал;

$P_{пр}$ – потенціал природних ресурсів – продуктивність природних ресурсів;

$P_{лр}$ – потенціал людських ресурсів – сукупна здатність до праці людей – учасників виробництва;

$P_{мвр}$ – потенціал галузей матеріального виробництва (промисловості та сільського господарства) й інфраструктури – їхня здатність до виробництва товарів і послуг.

Такий розрахунок економічного потенціалу притаманний індустріальному суспільству. Сучасна ж економічна наука використовує розширене поняття економічного потенціалу, враховуючи, крім вказаного, додаткові аспекти: функціонування потенціалу наукової (інформаційно-технологічної) сфери, соціальної інфраструктури,

ринкової інфраструктури, еколого-економічні, суспільно-географічні та суспільно-політичні чинники розвитку суспільства. Тобто, економічний потенціал - це ресурси країни (регіону), які при повному їх використанні дають змогу виробляти максимальний валовий національний продукт (ВНП), що безпосередньо відображається на економіці країни в цілому.

Особливість регіону (як суб'єкта господарювання), на відміну від інших економічних структур економічної системи, полягає в тому, що крім врахування природних, трудових, фінансових потенціалів окремих виробничих одиниць на регіональному рівні враховується такий фактор, як територія - за допомогою нової якості кооперації на територіальному рівні.

Таким чином, економічний потенціал регіону це сукупна продуктивність всієї ресурсної бази господарського комплексу – потужність усіх продуктивних сил регіону:

$$EP = Kc(\sum P_{pr} + \sum P_{lr} + \sum P_{gkr}) \leq E_{k-enP}, \quad (2)$$

де, Kc – загальний коефіцієнт синергії сукупного ресурсного потенціалу, що враховує явище, за якого сукупна продуктивність елементів системи є вищою за просту суму окремих її елементів. Kc залежить від рівня комплексності використання елементів сукупного ресурсного потенціалу економічної діяльності.

$\sum P_{pr}$ – природно-ресурсний потенціал, сукупна максимальна продуктивність усіх компонентів природних ресурсів і природних умов конкретного регіону;

$\sum P_{lr}$ – потенціал людських ресурсів, сумарний людський капітал, сукупна максимальна продуктивність робочої сили в усіх сферах господарської діяльності;

$\sum P_{gkr}$ – потенціал господарського комплексу регіону – сукупні максимальні потужності з виробництва товарів і послуг усіх об'єктів господарювання регіону, сукупна продуктивність галузей матеріального виробництва, виробничої інфраструктури та соціальної сфери;

E_{k-enP} – еколого-економічний потенціал регіону – максимально можлива сукупна продуктивність всього комплексу продуктивних сил за умов збереження здатності природного середовища до функціонування та самовідтворення [13].

Отже, до складу економічного потенціалу входять такі показники, як природно-ресурсний, трудовий і виробничий потенціали. Природно-ресурсний потенціал характеризується наявними запасами корисних копалин, характеристиками ґрунтів та природно-кліматичними умовами регіону. Трудовий потенціал характеризується соціально-демографічними, освітньо-кваліфікаційними та етнокультурними показниками населення регіону, також, значною мірою визначається досягнутим рівнем продуктивності праці. Вирішальну роль в економічному й соціальному розвитку відіграє виробничий потенціал,

що визначає економічну потужність регіону. Виробничий потенціал - це загальна кількість засобів виробництва, розміщених у регіоні, досягнутий рівень продуктивності існуючих засобів виробництва, а також ступінь зносу та можливість їхнього використання (завантаження). Виробничий потенціал – це також якість та кількість шляхів сполучення (залізничних, водних, автомобільних) на території регіону та ступінь розвитку телекомунікації. З основних характеристик виробничого потенціалу витікає й експортний потенціал, що характеризується обсягами виробництва продукції, які перевищують власні потреби регіону і спрямовуються (чи можуть бути спрямовані) до інших регіонів або країн.

Виокремлення запропонованих складових потенціалу регіону обумовлюється, на нашу думку, тим фактом, що регіональний розвиток має будуватися на принципах соціально-економічної рівноваги та взаємопідтримуючого зростання. Інвестиції, спрямовані на розвиток окремої з перелічених складових, можуть негативно вплинути на загальну динаміку зростання й призвести до виникнення певних соціальних проблем, внаслідок чого інвестиційна діяльність на регіональному рівні має знаходитися під контролем держави.

У багатьох наукових працях у складі економічного потенціалу пропонується розрізняти поняття потенціал та ресурси. При цьому стверджується, що ефективність використання економічного потенціалу території залежить не тільки від наявності відновлювальних ресурсів, але й від оптимального їхнього залучення до господарського обігу. Так у праці О. Балацького та В. Кислого до елементів економічного потенціалу відносять: трудовий, інвестиційний, природний, інноваційний, інституційний потенціали. До ресурсів ці автори відносять природні ресурси, населення, інформацію, організаційно-управлінські системи. Вони цілком слушно запропонували таку структуру економічного потенціалу регіону (рис. 1), яка зобов'язує виокремлювати у його складі ресурсний потенціал як підсистему.

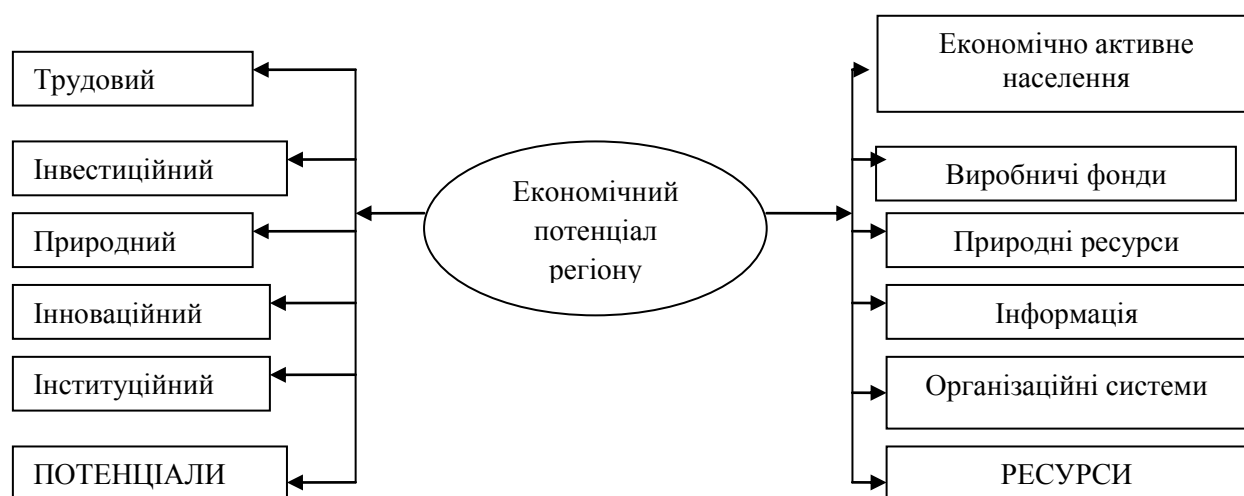

Рис.1. Структура економічного потенціалу регіону [14].

При визначенні поняття ресурсного потенціалу необхідно зауважити наступне:

1) визначення категорії ресурсного потенціалу регіону має ґрунтуватися на аналізі основних елементів, що входять до складу даної категорії та структури цих елементів;

2) як елементи, що формують ресурсний потенціал регіону, можна виділити потенціали:

- матеріальних ресурсів;
- трудових ресурсів;
- фінансових ресурсів;
- інноваційних ресурсів.

3) кожен елемент структури має якісно різнорідний характер, розвивається за своїми власними законами, що істотно ускладнює процес його дослідження, зумовлює необхідність вирішення проблеми порівняння ресурсів між собою;

4) підсумковими показниками величини ресурсного потенціалу є обсяги:

- ринків окремих факторів виробництва в регіоні;
- виробничих потужностей регіону;
- ринків збуту продукції регіону;
- експорту виробленої продукції.

В контексті досліджуваної проблеми, інвестиційний потенціал кількісно характеризується існуючими та перспективними обсягами інвестицій, що надходять (чи можуть надійти) в регіон для простого та розширеного відтворення засобів виробництва, а також обсягами інвестиційних ресурсів які витрачаються на історико-культурні та екологічні цілі (програми), оскільки останні створюють передумови для розвитку туристично-рекреаційного напрямку господарювання. Інноваційний потенціал характеризується рівнем розвитку науки та технології на підприємствах регіону, їхньою галузевою специфікою, кількістю науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, які впроваджуються чи можуть бути впроваджені з метою розвитку інфраструктури регіону чи її окремих складових. Згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», інноваційний потенціал являє собою «сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничо-соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки» [15].

Характерною основою становлення України як незалежної держави зі світовим рівнем розвитку національної економіки є загальна зосередженість на дослідженні проблематики ефективного виходу вітчизняного господарського комплексу на глобальний ринок і посідання в ньому гідного місця.

Інноваційний потенціал розглядається як підсистема більш складнішої категорії: «це частина економічного потенціалу, що

забезпечує розвиток науки і техніки та впровадження їх досягнень в економіку, забезпечуючи тим самим її зростання» [16, с.179].

За класичним ресурсним підходом до визначення потенціалу, інноваційний потенціал – це науково-технічні, технологічні, інфраструктурні, фінансові, правові, соціокультурні та інші можливості, що забезпечують сприйняття й реалізацію нововведень, тобто одержання інновацій. Так, І. Балабанов під інноваційним потенціалом розуміє «сукупність окремих видів ресурсів, включаючи матеріальні, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності» [17, с. 208]. Ю. Бакланова під інноваційним потенціалом регіону розуміє джерела, можливості, засоби створення умов для оптимізації вкладу науки і техніки в економічний розвиток за рахунок впровадження ринкових принципів в цю сферу та її реструктуризацію [18].

Д. Кокуріна вважає, що «інноваційний потенціал містить невикористані приховані можливості накопичених ресурсів, що можуть бути задіяні для досягнення цілей економічних суб'єктів» [19, с. 111]. Вважаємо за потрібне скоригувати дані визначення, відзначивши, що невикористаними можуть бути й наявні можливості, наприклад, зовнішнього впливу.

Більшість науковців-регіонознавців сходяться на думці про те, що інноваційний потенціал регіону являє собою категорію особливого змісту, що включає не лише інноваційні ресурси та механізм їх використання в організаційно-господарській системі, а й активність інноваційних процесів у регіональній економіці.

І. Максименко трактує поняття «інтелектуальний потенціал регіону» як системну сукупність освітніх, наукових, інноваційних, культурних, етичних, етнічних, мовних історично обумовлених ознак регіону [20].

Більшість авторів розглядає інформаційний потенціал як складову економічного чи інноваційного потенціалу. Дослідження інформаційного потенціалу регіону як самостійної величини проводилося О. Вороновим, в якому він запропонував систему показників для його оцінки [21].

Окрім базових потенціалів, які були властиві індустріальній та постіндустріальній економіці, додаються нові, покликані відігравати вирішальну роль в економіці регіону. Сучасний етап розвитку світової економіки знаменується появою так званої нової економіки, у якої є відповідний потенціал, що вимагає дослідження й відповідних оцінок. Потенціал нової економіки регіону (ПНЕР) не можна розглядати лише як складову економічного потенціалу. Складові економічного потенціалу повинні оптимально використовуватись з метою нарощування ПНЕР. ПНЕР – це сукупність нових можливостей регіону щодо виробництва та використання знань, технологій, інформації з урахуванням ендо- і екзогенних факторів з метою економічного зростання регіону.

Схематично трансформація структури потенціалу регіону зображена на рис. 2.

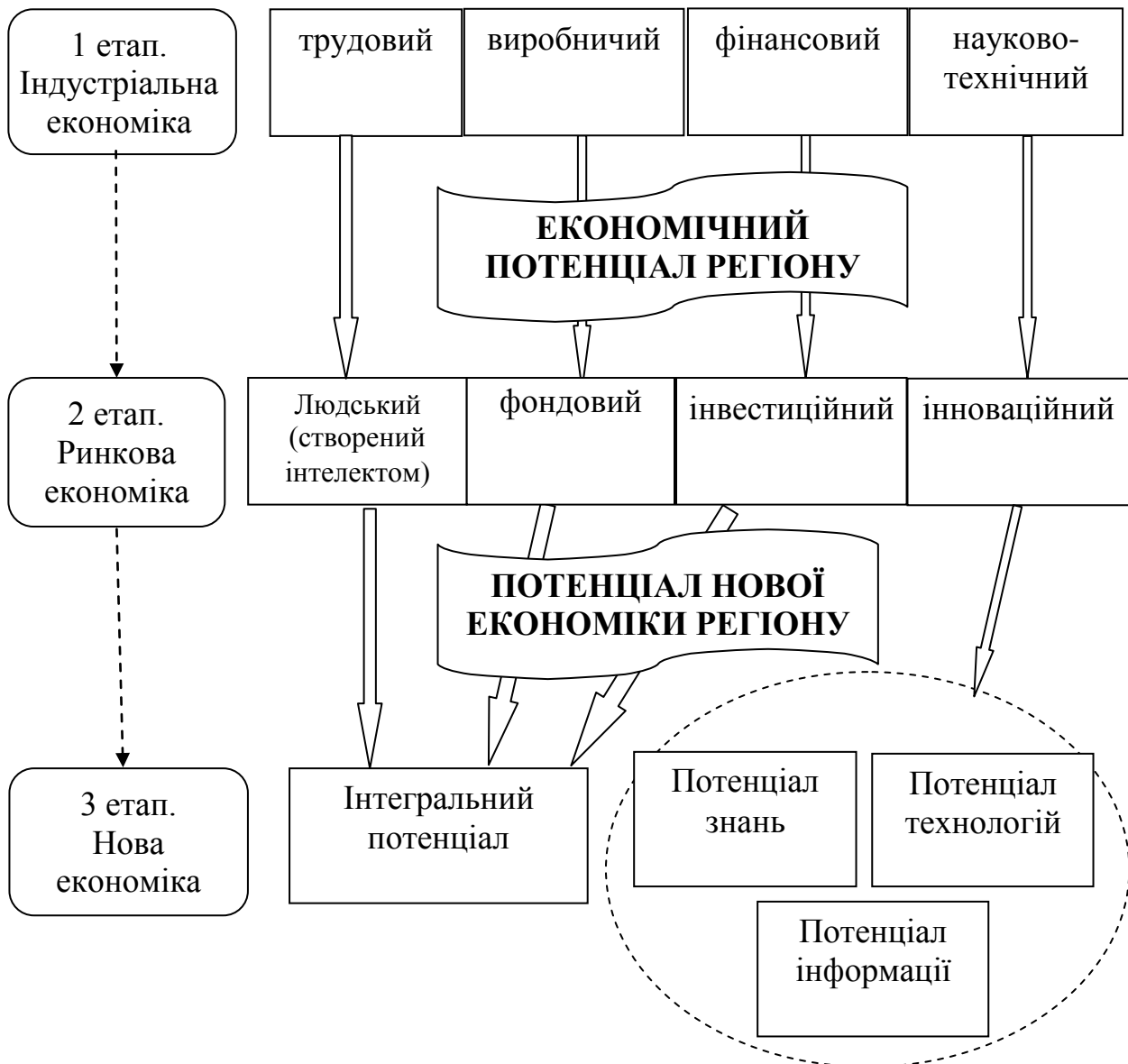

Рис. 2. Трансформація структури економічного потенціалу регіону
*- розроблено авторами

Відмінність ПНЕР від економічного потенціалу ринкової економіки полягає, передусім, в тріаді потенціалів, які трансформувалися з інноваційного потенціалу та набули самостійності.

Структурно ПНЕР включає чотири основні складові: потенціал знань, потенціали технологій та інформації та інтегральний потенціал. Для реалізації основних складових ПНЕР необхідна певна комбінація ресурсів, що наведена також як потенціали більш низького порядку (рис. 3).

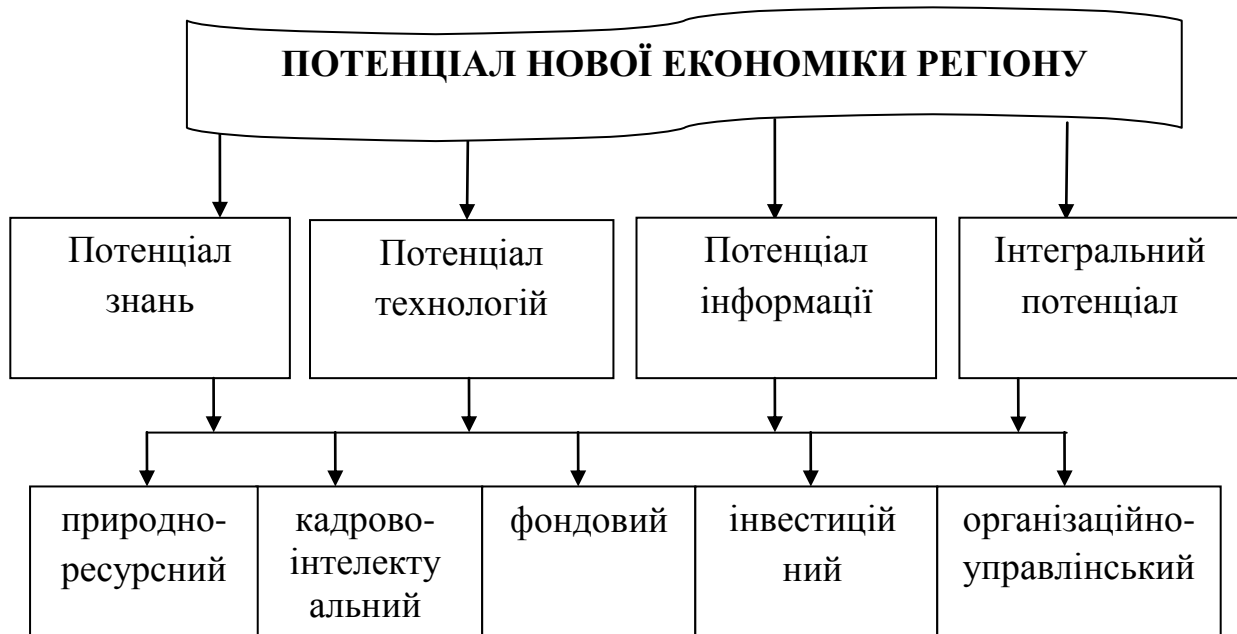

Рис. 3. Структура ПНЕР

*- розроблено авторами

Потенціал знань визначає можливості регіону відносно стійкого створення, розповсюдження та використання знань задля економічного зростання.

Потенціал інформації – це сукупність можливостей регіону відносно створення та використання інформаційної інфраструктури, яка сприяє ефективному розповсюдженню та переробці інформації.

Потенціал технологій визначає можливості регіону, по-перше, сприймати і адаптувати існуючі технології для потреб регіону, по-друге, створювати нові технології з метою економічного зростання.

Під інтегральним ресурсом розуміють сукупну характеристику наявних на території регіону ресурсів основного людського та природного капіталу. Кожен регіон володіє інтегральним потенціалом високого, середнього чи низького рівня. В залежності від рівня залежить швидкість переходу до нової економіки, можливість сприймати нові знання, технологію та інформацію.

Безумовно, це взаємопов'язані та взаємозалежні величини. Так, нові технології з'являються на базі нових знань. Глобальні знання, існуючі технології стають відомими завдяки інформації та комунікаціям. Об'єднують потенціали ті економіко-правові та соціальні умови регіону, в яких вони функціонують. Ці ж умови, які відрізняють один регіон від іншого, зумовлюють різний прояв кожної складової та в цілому визначають ПНЕР. Тому виникає завдання детального аналізу факторів, що впливають чи можуть вплинути на нарощування ПНЕР, при чому як позитивно, так і негативно.

У процесі адаптації української системи господарювання велика увага повинна приділятися визначенню й ефективному використанню експортного потенціалу (ЕП). У сучасному економічному словнику дається таке визначення: ЕП - здатність національної економіки країни виготовляти максимальну кількість конкурентоспроможних товарів на

світовий ринок, надавати більше якісних послуг і виконувати необхідну кількість робіт на замовлення іноземних держав та компаній [22, с.129].

ЕП – це також «динамічна система взаємозалежних, взаємозумовлених, взаємопроникаючих, взаємодіючих елементів і їхніх зв'язків на реальному й гіпотетичному рівнях, спрямованих на адаптацію суб'єкта господарювання до вимог конкретного зовнішнього середовища» [23, с.137]. Отже, регіони сприяли створенню бази для формування нового підходу до питань розвитку, що частково ґрунтується на їхній близькості до населення та ресурсів, а частково - на новому мисленні, що враховує просторову динаміку зростання за рахунок як матеріальних (капітальні інвестиції та інфраструктура), так і нематеріальних чинників. Центр уваги змістився до потенціалу продуктивності та ефективності діяльності регіонів, який має забезпечити успіх і склад якого характеризується наступним чином:

- людські ресурси, якість, уміння та мобільність робочої сили, включаючи її здатність адаптуватися до технологічних та організаційних змін;

- інституції: не лише їхня організаційна структура на різних рівнях, центральному та місцевому, а й їхній потенціал, ефективність і відданість поставленим цілям - інакше кажучи провідна роль інституцій щодо можливості успішного впровадження політики регіонального розвитку;

- нематеріальні чинники, як, наприклад, «соціальний капітал», що поєднує в собі складне переплетіння консолідованих знань і культури, інноваційної поведінки, «підприємницького духу», соціальних правил, спроможності будувати мережі, а також довіри та співпраці у соціальній та економічній сферах;

- історична спадщина, що по-різному впливає на нинішню підприємницьку культуру: вона як історична пам'ять про минуле впливає (позитивно чи негативно) на шлях, який нині обирає суспільство (підхід «залежного шляху»).

У розроблених останнім часом підходах поєднання цих чинників вважається необхідною передумовою будь-якого процесу розвитку території. Отож територія розглядається не просто як реципієнт, де різні агенти діють незалежно один від одного, а й водночас як знаряддя та чинник, що впливає на економічний розвиток у регіонах. Це нове розуміння просторового аспекту містить водночас соціальні, культурні та історичні компоненти, кожен з яких взаємодіє з іншими та прямо чи опосередковано впливає на показники економічної діяльності регіону (рис. 4). Таке нове розуміння дає підстави припустити, що показники економічної діяльності регіонів залежать не лише від капіталу та технічних чинників, а й від неекономічних чинників, таких як інституції, культура, інноваційна поведінка та відповідний потенціал тощо. На базі такого підходу слід визнати, що чинники зростання потенціалу нової

економіки регіону у більшості своїй мають не «екзогенну», як традиційно вважалося, а «ендогенну» природу.

Рис. 4. Сучасний потенціал нової економіки регіону

*- розроблено авторами

В сучасній ідеології нової економіки регіону важливе місце займає уявлення про те, що головним чинником стримування її розвитку є різного роду регіональні (просторові) нерівності - розходження в рівнях розвитку, зайнятості, доходів населення, умовах підприємництва тощо. З цього випливає, що сутнісною основою нової економіки регіону є зведення до мінімуму тих нерівностей, що створюють ґрунт для виникнення соціальних конфліктів, перешкоджають соціально-економічному розвитку країни в цілому. Тому, для того щоб визначити шляхи розвитку нової економіки в регіонах, необхідно виявити основні

нерівності, диспропорції їхнього розвитку та чинники, що призводять до такого стану, а це, насамперед:

- масштаби, якість і напрямки використання природно-ресурсного потенціалу. Цей фактор впливає не тільки на сільське господарство, риболовство, видобуток корисних копалин і лісове господарство, але і на умови економічної діяльності і життя людей;

- демографічні розходження (структура населення, динаміка відтворення, у тому числі обумовлена етнорелігійними особливостями);

- периферійне чи глибинне положення регіону, унаслідок чого підвищуються транспортні витрати, зростають виробничі витрати і звужується ринок збуту;

- застарілі структури виробництва, запізнювання з впровадженням інновацій;

- агломераційні переваги (велике перетинання в регіоні міжгалузевих зв'язків і розвинута інфраструктура) і агломераційні недоліки (перенаселення);

- рівень технологічного розвитку, що проявляється у перевазі тих чи інших видів виробництв і виробничо-технологічних укладів;

- розходження підприємницького клімату (податкова система, ступінь адміністративного контролю над фірмами тощо);

- політичні й інституціональні чинники (наприклад, ступінь регіональної автономії);

- соціально-культурні чинники (рівень урбанізації, освіченість населення, наявність наукових і культурних центрів, якість життя).

Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів України в значній мірі залежить від ступеня використання економічного потенціалу, зосередженого на даній території. Особливо це актуально у кризовій ситуації, в якій зараз перебуває країна. Саме за рахунок виявлення та використання власного економічного потенціалу можливо налагодити економічні зв'язки, які дадуть змогу вийти з падіння економіки. За В. Семеновим, А. Райзбергом та ін., аналіз економічного потенціалу дає уявлення про економічну базу регіону. Перш за все визначається спеціалізація господарств регіону. Економічний потенціал можливо розглядати також як інтегральний потенціал регіону або суму потенціалів: техніко-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, відносин власності та господарського механізму, їхньої діалектичної взаємодії. Економічний потенціал техніко-економічних відносин залежить від ступеня розвитку суспільного поділу праці (рівня спеціалізації, кооперування та комбінування виробництва тощо), концентрації виробництва тощо. Економічний потенціал організаційно-економічних відносин визначається ефективністю менеджменту, маркетингу та інших елементів. Економічний потенціал відносин власності характеризується інституціоналізмом, ступенем плюралізму форм власності, їх здатністю забезпечити прогрес продуктивних сил. Економічний потенціал господарського механізму залежить від його

здатності забезпечити оптимальне співвідношення і взаємодію продуктивних сил, техніко-економічних відносин і відносин власності, вирішувати властиві їм суперечності, що, в свою чергу, залежить від науково обґрунтованої регіональної політики держави, вміння раціонально поєднувати ринкові важелі управління економікою з державним регулюванням, економічні й адміністративні методи управлінням народним господарством.

Основні проблеми та методи дослідження і оцінки ресурсного потенціалу регіонів. Поставлені вище питання потребують відповідного науково-методичного забезпечення. Проблематика наявності та ефективності раціонального використання ресурсів, ресурсна залежність регіональної економіки залишається основою життя територіальної громади, актуалізує аналіз економічного потенціалу регіонів (ЕПР), його кількісне, якісне порівняння і оцінку. Методичні основи визначення і оцінки економічного потенціалу регіону розглядаються в багатьох наукових роботах. Разом з тим ці питання розроблені ще недостатньо і вимагають подальшого дослідження.

Виходячи з того, що підсистеми ЕПР є багатовимірними категоріями, методи їх оцінки повинні бути основою визначення економічного потенціалу. При цьому одним з ключових питань є вибір методів порівняння матеріальних, трудових і інформаційних ресурсів. У науковій літературі широко використовують трудові і вартісні підходи до їх виміру. Трудові вимірники можна застосовувати для оцінки трудових та інвестиційних ресурсів, проте їх складно використовувати при оцінці природних та інформаційних ресурсів. Підвищення ефективності використання ресурсів регіону обумовлює необхідність застосування різноманітних підходів до визначення їхнього економічного потенціалу: критеріального, балансового, факторного.

Ще у 1991 році Дойче-банком було використано критеріальний підхід для порівняння економічного потенціалу колишніх радянських республік, який ґрунтувався на експертній оцінці таких 12 критеріїв: ступінь індустріалізації промисловості; можливість отримання вільно конвертованої валюти (ВКВ) за експорт товарів; рівень розвитку сільського господарства; можливість отримання ВКВ за експорт сільськогосподарської продукції; рівень забезпеченості промисловими товарами; наявність мінеральних ресурсів; можливість отримання ВКВ за експорт мінеральних ресурсів; психологічна готовність до підприємництва; географічна наближеність до Європи; рівень освоєності; однорідність населення; розвиток інфраструктури. Пізніше експерти Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР) запропонували іншу методику визначення рейтингу країн за новим індикатором - національним багатством на душу населення. Цей індикатор включає не тільки вироблену вартість товарів і послуг, але і потенційний капітал у формі природних ресурсів, інтелектуального потенціалу нації тощо. Останніми роками почали з'являтися нові підходи

до визначення економічного потенціалу. Зокрема, було запропоновано альтернативний ВВП індикатор - справжній індикатор розвитку, особливостями якого є використання значної кількості показників (більше 20) і спроба оцінити в числовій формі такі економічні процеси, як: виснаження природних ресурсів; витрати, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища; збиток від економічної і соціальної злочинності; негативні наслідки розпаду сімей тощо. Факторний підхід до оцінки економічного потенціалу припускає розгляд його як сукупності різних чинників і структурних складових виробництва. При цьому економічний потенціал характеризується: кількістю трудових ресурсів, рівнем їх освіти і кваліфікації, об'ємом виробничих потужностей, досягненнями науки і техніки, кількістю і якістю природних ресурсів, тобто елементами, які складають в сукупності продуктивні сили суспільства. Оцінювання всіх видів економічних ресурсів у вартісному вигляді дає змогу визначити сумарну їх величину, виявити структуру ЕПР і динаміку його складових, зіставити отримані результати з іншими показниками на регіональному рівні.

Відсутність економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу регіонів стала однією з причин екстенсивного характеру природокористування, що негативно позначається як на ефективності виробництва, так і на стані природних багатств, що в свою чергу впливає на зміст і темпи регіонального розвитку. Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу - це грошове виявлення суспільної корисності природних ресурсів, їх народногосподарської значущості у вигляді економічного ефекту, що отримується від їх експлуатації. Величина природно-ресурсного потенціалу є сумою потенціалів окремих його підсистем. На даний час існують різні методичні підходи до економічної оцінки всіх видів природних ресурсів регіону - лісових, мінерально-сировинних, фауністичних, водних, рекреаційних і земельних. Лісові ресурси характеризуються значним різноманіттям сфери застосування (для заготівки деревини, другорядних лісових ресурсів; у мисливських, туристичних, культурно-оздоровчих цілях; для побічного лісокористування (розміщення пасік, заготівлі і збору дикорослих плодів, грибів, лікарських рослин тощо). У літературі існує декілька методів економічної оцінки лісових ресурсів – через валову продуктивність, відновну вартість та рентну оцінку.

Метод валової продуктивності полягає в тому, що економічна оцінка лісових ресурсів проводиться виходячи з потенційно можливого об'єму їх використання та середніх цін на товарну продукцію, що отримується на первинній стадії освоєння ресурсу. Такий спосіб найбільш поширений, оскільки є необхідна статистична інформація для розрахунків. Економічна оцінка, отримана таким чином, носить інформаційне призначення, тобто показує кількість природних ресурсів у вартісному виявленні і може бути використана для порівняння наявності ресурсів лісового потенціалу різних регіонів. Сутність методу відновної вартості полягає у визначенні

капіталізованих витрат на штучне відтворення лісових ресурсів. При цьому можливе застосування декількох способів розрахунку: оцінка проводиться за вартістю закладки і вирощування лісових насаджень окремого природного складу та віку; за вартістю вирощування кожного окремого дерева в розплідниках. Основний недолік цього методу полягає в тому, що економічна оцінка, отримана на його основі є надмірно завищеною. Проте вона може застосовуватися для встановлення штрафів та інших компенсаційних платежів за знищення лісових ресурсів. У рентному методі виділяються два основні підходи. Перший ґрунтується на визначенні ренти як економічного ефекту (додатковому прибутку) від використання оцінюваного ресурсу в порівнянні з іншими, базовими, нижчої якості. Другий підхід базується на визначенні ренти як додаткового доходу, який утворюється у разі перевищення ринкової ціни продукції над ціною виробництва, що покриває витрати виробництва і що дає нормальний прибуток на вкладений капітал. Позитивність рентного підходу полягає в тому, що економічна оцінка лісових ресурсів, отримана на основі даного підходу, дозволяє врахувати реальний ефект від їх використання. Проте застосування означеного способу оцінки вельми ускладнене, оскільки для таких розрахунків потрібний значний об'єм інформації, отримання якого вельми проблематично, а в деяких випадках - неможливо, як в цілому по регіону, так і по окремих його районах. Тому для економічної оцінки лісового потенціалу регіону в річному вимірюванні доцільно застосовувати метод валової продуктивності.

До основних фауністичних ресурсів відносяться мисливсько-промислові тварини. Один із способів їх економічної оцінки заснований на визначенні можливого об'єму мисливської продукції і середніх ринкових цін на неї. За іншим способом економічна оцінка визначається як різниця вартості мисливських тварин, витратами на їх полювання і ведення мисливського господарства, включаючи витрати на біотехніку та інші охоронні й відтворювальні заходи. Оцінка мисливсько-промислових ресурсів в даному випадку здійснюється з використанням такої формули:

$$C = \sum_{i=1}^n P_i \times g_i - Z \quad , \quad (3)$$

де, C - економічна оцінка мисливсько-промислових ресурсів, грош. од.;

P_i - ціна на i -тий вид мисливської продукції, грош. од.;

g_i - кількість i -того виду мисливської продукції, грош. од.;

Z - витрати, пов'язані зі здобиччю і веденням мисливського господарства, включаючи біотехнічні та інші охоронні і відтворювальні заходи, грош. од.;

i (1, 2 . . . , i) - кількість видів мисливської продукції [24, с.30-32].

Економічну оцінку мисливсько-промислових ресурсів доцільно здійснювати методом валової продуктивності.

На даний час також існує декілька способів оцінки мінерально-сировинного потенціалу регіону – за валовим продуктом, витратний, рентний і метод відновної вартості.

Економічна оцінка мінерально-сировинного потенціалу за валовим продуктом (C_{mp}) полягає в оцінці товарної продукції, отриманої на стадії видобування та первинної обробки сировини і розраховується за формулою:

$$C_{mp} = C Q_p \quad (4)$$

де C - ціна одиниці товарної продукції, що отримується на стадії видобування та первинної обробки сировини, грош. од.;

Q - розвідані запаси корисної копалини за категоріями в надрах $A + B + C_1$ і C_2 а для деяких корисних копалини і $P1$ [25, с.30].

Основною позитивною рисою даного способу оцінки є наявність необхідних статистичних даних.

Витратний спосіб економічної оцінки мінерально-сировинних ресурсів здійснюється за сукупністю необхідних витрат на освоєння родовища. При цьому оцінка мінерально-сировинних ресурсів на основі даного методу не відображає якісного складу і споживчих властивостей розвіданих запасів. Крім того, основний недолік даного методу полягає в тому, що, якщо оцінювати родовище виходячи з витрат на його розвідку, виникає парадоксальне явище: чим менші витрати на розвідку родовища, тим вартість його менша, хоча за якістю сировини і величиною запасів воно може бути унікальним; і навпаки, гірше родовище може бути оцінене дуже високо, якщо в нього вкладені великі кошти. Тому даний метод оцінки не має широкого застосування, проте його результати можуть бути використані для встановлення платежів за право на пошук і оцінку корисних копалини, їх розвідку і розробку. Результати оцінки за даним методом визначають також необхідний розмір інвестицій, потрібних для розробки родовища. Економічна оцінка родовищ методом відновлювальної вартості є різновидом витратного методу. Даний спосіб оцінки ґрунтується на методі умовного приведення невідтворних ресурсів до відтворних. Економічна оцінка мінерально-сировинного потенціалу рентним способом проводиться на основі двох підходів. В основі першого лежить визначення ренти як додатковому прибутку від використання оцінюваного ресурсу в порівнянні з іншими, базовими, нижчої якості. Даний метод може застосовуватися для родовищ, що вже експлуатуються або намічених до розробки, коли відома продуктивність гірничодобувного комплексу або визначена його проектна продуктивність, у разі відсутності таких даних можна використовувати формулу:

$$C_{mp} = \sum_t^{C+T} Q_p \times K_{II} \times (z_t - c_t) / (1 + E) \quad (5)$$

де, C_{mp} - економічна оцінка родовища;

Q_p - розвідані запаси корисної копалини по сумі категорії $A + B + Z_3$;

K_{II} - коефіцієнт вилучення корисної копалини;

Z_t - замикаючі витрати на отримання одиниці готової продукції в t -тому році, грош. од.;

c_t - поточні та одноразові витрати на отримання одиниці готової продукції на оцінюваному родовищі мінус амортизаційні відрахування в t -тому році, грош. од.;

E - коефіцієнт дисконтування;

Z - термін будівництва гірничодобувного підприємства;

T - термін відробітку родовища, визначається за формулою:

$$T = \frac{Q_p}{L_p} \times V_{cp} \quad (6)$$

де, L_p - витрата руди на отримання одиниці концентрату;

V_{cp} - середньорічна продуктивність гірничодобувного підприємства.

Вищезгадані формули визначають економічну оцінку мінерально-сировинних ресурсів на основі диференціальної ренти [25, с.28-37].

Спосіб капіталізації доходу ґрунтується на визначенні розміру очікуваного прибутку, включаючи орендний дохід і його капіталізацію, а економічна оцінка земельних ресурсів визначається як множення земельної ренти і індексу капіталізації (зворотної величини ставки банківського відсотка).

Результативний спосіб оцінки земельних ресурсів полягає в тому, що оцінюється об'єм продукції, отриманої із земельних ділянок, виходячи з середніх ринкових цін. Цей спосіб оцінки - один з найпоширеніших.

Найдостовірнішу оцінку земельних ресурсів відображає величина виробництва рослинницької і тваринницької продукції. Ця величина інтегрує кліматичні умови, родючість ґрунтів, площі земель і рівень агротехніки. Потенціал орних земель визначається виробництвом рослинницької продукції. Вихід м'яса і молока залежить від розміру виробництва зернових культур, але значною мірою зумовлює і потенціал сінокосів та пасовищ в районах.

Оцінка інноваційного потенціалу. Під інноваційним потенціалом необхідно розуміти сукупну здатність науково-технічних знань і практичного досвіду, які має в своєму розпорядженні суспільство на даному етапі свого розвитку, забезпечити якнайповніше використання ресурсів економічного потенціалу. В економічній літературі відсутні

загально визнані підходи до вартісної оцінки ресурсів інноваційного потенціалу. В. Максимов висловлює припущення про можливість здійснення вартісної оцінки сумарного об'єму інформаційних ресурсів, що є джерелом інноваційного потенціалу, на основі сукупності витрат, пов'язаних з виробництвом науково-технічної інформації [26]. Проте методичні підходи до вартісної оцінки інформаційних ресурсів для їх практичного застосування ще недостатньо досліджені та вимагають подальшого вдосконалення.

До джерел **інвестиційного потенціалу** відносяться інвестиційні ресурси, що охоплюють засоби виробництва. До даної категорії відноситься частина економічних ресурсів у вигляді виробничих і невиробничих засобів регіону, запаси і ресурси предметів виробничого призначення (предметів праці) і предметів тривалого користування. Тобто до даних економічних ресурсів відноситься тільки реальний капітал (машини, устаткування, інструмент тощо). Грошові кошти не відносяться до даних економічних ресурсів, оскільки грошовий капітал призначений для придбання реального капіталу і сам по собі нічого не створює. Економічну оцінку ресурсів інвестиційного потенціалу пропонується здійснювати на основі річної оцінки основних (виробничих і невиробничих) і оборотних фондів регіону. При цьому для порівняння з іншими ресурсами одноразові витрати слід показувати у річному вимірі.

У сучасних умовах особливо зростає роль людського чинника. Носієм трудового потенціалу є економічно активне населення регіону з властивими йому кількісними і якісними характеристиками. При цьому результатом реалізації трудового потенціалу регіону є конкретний набір споживчих вартостей, який відповідає потребам населення на даному етапі його розвитку. Економічна оцінка трудового потенціалу припускає виявлення і систематизацію сукупності чинників, що впливають на його відтворення. Під відтворенням трудового потенціалу розуміється процес відновлення його кількісних і якісних елементів, що характеризують сукупні можливості населення до трудової діяльності в історичних і соціально-економічних умовах, в часі та просторі [27, с.4-21].

Відтворення **трудового потенціалу** одними авторами розглядається аналогічно відтворенню матеріального продукту і тлумачиться як процес відтворення специфічного продукту суспільства у вигляді взаємодії окремих фаз: виробництва (формування), розподілу і споживання (використання). Інші автори дотримуються думки, що фаза обміну в процесі відтворення трудового потенціалу відсутня.

Ю. Дорошенко в своїх роботах пропонує розглядати процес відтворення трудового потенціалу аналогічно відтворенню робочої сили [28]. Він пропонує відтворювальний цикл трудового потенціалу розглядати таким, що складається з окремих фаз: формування трудового потенціалу в певному кількісному і якісному стані, розподіл трудових ресурсів по видах діяльності, галузях і територіях регіону; реалізація трудового потенціалу відповідно до потреб соціально-економічного розвитку території. Не

зважаючи на відмінності у визначеннях відтворювального циклу трудового потенціалу у різних вчених, всі вони вказують на провідну роль у відтворювальному процесі фази формування трудового потенціалу. Саме фаза формування трудового потенціалу визначає розвиток подальших фаз - розподілу і використання. Основна мета даної фази - формування такого кількісного і якісного складу трудових ресурсів, який відповідав би інвестиційному, інноваційному і природно-ресурсному потенціалам даної території. При дослідженні відтворювального циклу трудового потенціалу регіону необхідно виділити такі категорії: сукупний трудовий потенціал регіону (території) і індивідуальний трудовий потенціал окремого працівника. Саме на прикладі останнього найприйнятніше досліджувати відтворювальні процеси. Фаза виробництва (формування) індивідуального трудового потенціалу включає дошкільний період (це початковий етап формування фізичного і розумового розвитку особи, коли відбувається оцінка можливості формування індивідуального трудового потенціалу), шкільний період (коли відбувається отримання загальної і частково спеціальної освіти, а також формується база накопичення індивідуального трудового потенціалу) і період професійної підготовки (коли відбувається формування якісних характеристик трудового потенціалу). Необхідно відзначити, що саме період професійної підготовки спричиняє найбільший вплив на розмір індивідуального трудового потенціалу.

Фаза розподілу трудового потенціалу характеризує процес його адаптації до різних видів діяльності і конкретного робочого місця. У фазі розподілу сформований трудовий потенціал розосереджується по території регіону, групується за його межами, розподіляється по різних галузях і секторах економіки. Від раціонального розподілу трудових ресурсів по території і галузям регіону залежить ефективність їх використання при одних і тих же кількісних і якісних характеристиках індивідуального трудового потенціалу. Завершальна фаза відтворення трудового потенціалу - споживання - відображає процес використання сформованого і розподіленого по територіях і галузях трудового потенціалу в трудовій діяльності. Процес формування трудового потенціалу регіону відбувається під впливом демографічних, економічних і соціальних чинників, які спричиняють дію на кількісні і якісні сторони трудового потенціалу на стадіях його формування і використання. Найбільший вплив на формування трудового потенціалу спричиняють такі чинники як кількість економічно активного населення, рівень загальної і спеціальної освіти, стан здоров'я населення. Вони є чинниками прямої дії на відтворення трудового потенціалу, а всі інші - спричиняють непряму дію за допомогою впливу більшою чи меншою мірою на перші три чинники.

Як вже наголошувалося вище, трудовий потенціал є таким, що становить складову економічного потенціалу. Але в той же час, праця є самостійним чинником виробництва і визначає його кінцеві результати,

отже, може бути самостійним об'єктом економічної оцінки.

Під економічною оцінкою трудового потенціалу регіону розуміється його оцінка у вартісному виявленні. В науковій літературі питання вартісної оцінки трудового потенціалу ще недостатньо вивчене. З існуючих методів і способів оцінки трудового потенціалу можна виділити два альтернативні підходи - «витратний» і «результатний». Можливість оцінки трудових ресурсів на основі означених підходів обумовлена їх місцем і роллю в організації суспільного виробництва. Аналогічно фазам відтворення суспільного продукту відтворення робочої сили має фази виробництва (формування) і споживання. У фазі виробництва робочої сили споживається створений продукт виробництва і формується трудовий потенціал, а у фазі споживання робочої сили реалізується трудовий потенціал і створюється суспільний продукт. «Витратний» підхід ґрунтується на сукупності витрат, пов'язаних з формуванням трудового потенціалу в конкретних соціально-економічних умовах. Представники даного напрямку вважають, що можливість такої оцінки пов'язана з економічним законом відшкодування витрат на відтворення робочої сили, з якого виходить, що працівники відтворюють фонд життєвих засобів в кількості, необхідній для підтримки їх життєдіяльності, здібності до праці та створення сім'ї. За рахунок цих засобів підтримується індивідуальний трудовий потенціал даного працівника, здійснюється його розвиток, формується трудовий потенціал в особі наступного покоління. На основі цього підходу вартісна оцінка ресурсів праці і самого потенціалу еквівалентна витратам на формування і підтримку трудового потенціалу. «Результатний» підхід ґрунтується на оцінці вартості створюваного продукту, який може бути отриманий за весь період реалізації трудового потенціалу, зосередженого на даній території в даний момент часу. Виходячи з вищевикладеного, для оцінки трудового потенціалу регіону був використаний метод, заснований на елементах «витратного» і «результатного» підходів. Сутність даного методу полягає в пошуку тієї частини результату використання трудових ресурсів, який забезпечує формування трудового потенціалу. На основі сучасної теорії чинників виробництва сукупний дохід, що отримується суспільством від виробничої діяльності, можна представити як суму доходів, що доводяться на окремі чинники виробництва, зокрема на такий чинник як працю. В цьому випадку економічною оцінкою трудового потенціалу регіону виступає загальна величина доходів, які можуть бути отримані від додатку сукупної маси праці протягом певного періоду в умовах, які забезпечують найбільш ефективно їх використання. З іншого боку, величина доходу, що отримується працівником за свою працю, повинна відповідати сумі витрат, що забезпечують його життєві потреби, включаючи витрати на підвищення освітнього рівня, а також на підготовку нової робочої сили в особі покоління, яке приходить на зміну [26]. Тобто в загальному вигляді прибуток, отриманий працівником, повинен відшкодувати йому, крім витрат, що відшкодовуються звичайною

заробітною платою за просту працю, всі витрати з навчання з щонайменше звичайним прибутком на капітал, рівний сумі вказаних витрат.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про рівність доходів від додаткової праці з витратами на відтворення робочої сили, що забезпечує її життєві потреби. Таким чином, для визначення оцінки вартості створення одиниці трудового потенціалу можна використовувати формулу такого вигляду [28]:

$$P = \sum_{i=1}^m \sum_{t=1}^T C_{it} \times J_i^{T/i} \quad (7)$$

де, C_{it} - витрати i -го виду в середньому на одну людину, проведені в t -му році, грош. од.;

$J_i^{T/i}$ - індекс споживчих цін на товари і послуги i -того вигляду в t -том у році в порівнянні з T -тим роком;

T - рік, по відношенню до якого проводиться оцінка трудового потенціалу або період здійснення витрат i -того вигляду;

t - рік здійснення витрат i -того вигляду;

m - число видів витрат, що враховуються при оцінці трудового потенціалу індивіда.

Далі здійснюється економічна оцінка трудового потенціалу економічно активного населення регіону, включаючи зайняте населення і безробітних.

Природні **рекреаційні ресурси** - матеріальна база формування регіонального реакційного комплексу (РПК). Одеська область відноситься до регіонів з особливо значущими за складом і структурою зосередження ПРР, які є найважливішим чинником просторової локалізації рекреаційного комплексу. Методика оцінки природного рекреаційного потенціалу (ПРП) передбачає початкову його структуризацію і ранжування таким чином:

- сукупний ПРП регіону;
- потенціали субгалузей рекреації рангу I (санаторно-курортне лікування, туризм і відпочинок);
- потенціали субгалузей рекреації рангу II (бальнеопитне, грязе-, кліматолікування, тривалий відпочинок і туризм, короткочасний відпочинок);
- потенціали окремих родовищ рекреаційних ресурсів, рекреаційних місцевостей.

Згідно класифікації природних ресурсів рекреаційні ресурси відносяться до групи ресурсів невиробничої сфери. Для економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів найбільш прийнятним є природно-функціональний підхід, що дозволяє виділити дві основні групи природних рекреаційних ресурсів - природні ресурси санаторно-курортного лікування (лікувальні) і природні ресурси туризму і відпочинку. Методика оцінки ПРП в натуральних показниках включає

декілька етапів. Спочатку проводиться оцінка потенціалів родовищ рекреаційних ресурсів, зон туризму і відпочинку. Підсумовуванням отриманих результатів визначаються потенціали субгалузей рекреації різних рангів і сукупний ПРП регіону. Оцінка потенціалів окремих родовищ природних рекреаційних ресурсів або груп родовищ однокласних ресурсів (мінеральних вод одного бальнеологічного типу, однотипних лікувальних грязей тощо) проводиться за формулою:

$$P_i = Q/p_i \quad (8)$$

де, P_i - природний потенціал родовища або групи родовищ ПРП i -го виду, осіб/рік,

Q - сумарні запаси ПРП i -го виду, од./рік;

p_i - норма споживання ПРП i -го виду на один курс лікування.

Як початкові дані оцінки потенціалів родовищ лікувальних рекреаційних ресурсів виступають показники об'єму балансових експлуатаційних запасів родовищ лікувальних мінеральних вод, грязей. Норми споживання рекреаційних ресурсів на курс лікування усереднені і складають один курс лікування із застосуванням вод питного призначення - $0,036\text{м}^3$, один курс лікування із застосуванням вод бальнеологічного призначення (ванни) - $2,5\text{м}^3$, курс лікування із застосуванням вод бальнеопитного призначення - $2,536\text{м}^3$; курс грязелікування - $0,12\text{м}^3$. Високомінералізовані і розсолні води розбавляються до середньої або малої мінералізації. При оцінці потенціалів родовищ таких вод застосовують коефіцієнти розбавлення. Початковими даними для визначення потенціалів кліматолікування, туризму і відпочинку служать показники площі територій, придатних для відповідних видів рекреаційного використання. Серед них виділяються різні функціонально-рекреаційні групи.

$$P_0 = (S_p * N_p + S_h * N_h) t \quad (9)$$

де, P_0 - природний потенціал короточасного відпочинку, осіб/рік;

S_p , S_h - площа лісопаркової і лісгосподарської частин лісів зелених зон, га; N_p , N_h - норми допустимих навантажень на ландшафти лісопаркової і лісгосподарської частин зелених зон, осіб/га;

t - кількість вихідних і святкових днів за теплий період року, днів/рік.

$$P_T = ET/d \quad (10)$$

де P_T - потенційна місткість туристських зон регіону (ПРП туризму), осіб/рік;

E - оптимальна одноразова рекреаційна ємність ландшафтів, що виступають як угіддя туризму, осіб.;

T - тривалість сприятливого періоду, днів/рік;

d - середня тривалість перебування туриста в межах регіону, днів.

Сумарна рекреаційна ємність туристських угідь визначалася за формулою:

$$E = S_1 N_1 + S_2 N_2 + \dots + S_n N_n \quad (11)$$

де, E - рекреаційна ємність ландшафтів, що виступають у ролі туристських угідь, осіб.;

$S_1, S_2 \dots S_n$ - площі ландшафтів, для яких допустимі рівні показники рекреаційних навантажень, га;

$N_1, N_2 \dots N_n$ - норми допустимих рекреаційних навантажень, осіб/га.

Натуральні показники оцінки ПРП, а також показники соціально-економічного ефекту, що отримуються унаслідок рекреаційного освоєння природних ресурсів, слугують основою вартісної оцінки ПРП.

$$P_c = \sum_{i=1}^n P_i \cdot \Delta_i \quad (12)$$

де, P_c - величина ПРП у вартісному виразі;

P_i - величина ПРП i -го виду рекреації в натуральному виразі;

Δ_i - соціально-економічний ефект i -го виду рекреації.

Величина сумарного економічного потенціалу регіону у вартісному виразі вимірюється як сума економічних оцінок локальних потенціалів [26].

$$\Delta_{PP} = \sum_{i=1}^n \Delta P_i \quad (13)$$

де, Δ_{PP} - величина економічного потенціалу регіону в річному вимірюванні, грош. од.;

ΔP_i - економічна оцінка локальних потенціалів, в річному вимірі, грош. од.;

$i = 1, 2, \dots, 4$ - кількість локальних потенціалів.

Показником продуктивності природних рекреаційних ресурсів i , таким чином, економічної оцінки їхнього потенціалу виступає кількість осіб, для яких можна надати лікування і відпочинок, туристські послуги, виходячи із запасів ПРП регіону за певний період, за який вибрано 1 рік. Цей показник дозволяє не тільки кількісно порівняти рекреаційні ресурси, але і виявити можливості рекреаційного використання як різних видів ПРП, так і їх суми. Кількісний вираз можливостей рекреаційного використання природних ресурсів регіону свідчить про величину його природного рекреаційного потенціалу. Оцінка ПРП, проведена за допомогою інтегрального натурального показника, дозволяє вирішувати низку завдань, пов'язаних з перспективним плануванням розвитку субгалузей рекреації, аналізувати їх розвиток. Але цього недостатньо для того, щоб визначити роль ПРП в природно-ресурсному потенціалі регіону, його місце в сукупному економічному потенціалі і національному

багатстві, що можливо тільки при оцінці у вартісних, грошових показниках.

Економічна оцінка ПРП за допомогою вартісних показників повинна відображати не тільки галузевий ефект (прибуток) освоєння окремих груп ресурсів, а повний інтегральний народногосподарський ефект, що отримується унаслідок рекреаційного використання ресурсів. Він виявляється і в матеріальному виробництві, і в невиробничій сфері за допомогою скорочення трудовитрат унаслідок захворюваності, підвищення продуктивності праці, економії коштів на державне соціальне страхування, стаціонарне і амбулаторне лікування. Критерієм оцінки, таким чином, є соціально-економічний ефект рекреаційного використання природних ресурсів, а показником - грошовий вираз цього ефекту.

Природні рекреаційні ресурси класифікуються і за взаємодією видів їх використання. При цьому виділяються ресурси *спеціалізованого*, або цільового (суто рекреаційного), і *багатоцільового* використання. До ресурсів спеціалізованого використання відносяться запаси мінеральних вод і лікувальних грязей. Серед ресурсів багатоцільового використання виділяються ресурси *комплексного* (кліматичні, водні) і *конкуруючого* використання. До останніх відносяться ресурси, освоєння яких в нерекреаційних цілях знижує або виключає можливість їх використання для відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення. Ресурси санаторно-курортного лікування, як правило, мають узколокалізоване розповсюдження. Показником їх кількості є запаси, які вимірюються в різних одиницях. Відновлювальні ресурси - мінеральні води ($\text{м}^3/\text{добу}$), невідновлювальні - торф'яні грязі (м^3), озокерит (т). В цілому питання якісно-кількісної оцінки ресурсів санаторно-курортного лікування - мінеральних вод, грязей і озокериту - і теоретично, і практично достатньо розроблені, видані каталоги мінеральних вод і лікувальних грязей.

Важливим природним лікувальним чинником є *клімат*. Кількісними показниками, що дозволяють говорити власне про кліматолікувальні ресурси, виступає число доби із сприятливою для кліматолікування погодою за певний період і головним чином тривалість сприятливих для лікування кліматичних періодів на конкретній території.

Основними якісними вимогами, яким повинні відповідати території, які мають бути використаними для рекреаційного використання, є естетичність, оздоровчі властивості, слабка антропогенна змінність на території регіону. Їх площа, стійкість до рекреаційних навантажень, а також тривалість сприятливих для рекреаційної діяльності кліматичних періодів визначають кількісну оцінку ресурсів рекреації. Але характеристики складу рекреаційних ресурсів, їхніх якісних показників і запасів (площі) недостатньо для аналізу можливостей і виявлення перспектив розвитку ТРК. Для цього необхідна економічна оцінка як окремих ПРП, так і сукупності природних ресурсів розвитку рекреації в регіоні - природного рекреаційного потенціалу (ПРП). Важливість

економічної оцінки рекреаційного потенціалу можна пояснити все зростаючою роллю рекреаційного природокористування в країні, а також вагомими втратами рекреаційних ресурсів унаслідок постійного зростання ресурсокористування у сфері матеріального виробництва.

Виходячи з подвійності розуміння сутності поняття «рекреація» поняття «природний рекреаційний потенціал» - можна розглядати також подвійно - з позицій рекреанта, і з позицій рекреаційної галузі. У першому випадку його характеризує ступінь сприятливості природних умов для різних видів рекреаційної діяльності, в другому - кількісні показники оцінки природно-ресурсної бази рекреації. ПРР визначають можливості розвитку в регіоні рекреаційної галузі господарства, тому тільки по відношенню до них є сенс говорити про економічну оцінку природного рекреаційного потенціалу. Тільки у такому разі розглядаються економічні відносини в системі «ресурси - споживання». Об'єктом економічної оцінки ПРР є природні рекреаційні ресурси. Природні ресурси включають ті частини цілого, які реально використовуються (будуть використовуватися в недалекому майбутньому) як суспільна споживна вартість. У цьому їх відмінність від природних умов рекреаційної діяльності, які тільки доводять придатність компонентів і властивостей природного середовища як споживчої вартості по різних параметрах, але не вказують на реальність їх використання в якості останніх. Отже, природний рекреаційний потенціал потрібно визначати як окрему складову економічного природно-ресурсного потенціалу.

Конкретизуючи сутність поняття «природний рекреаційний потенціал регіону», охарактеризуємо його як максимальну сукупну продуктивну здатність природних рекреаційних ресурсів певного регіону і народногосподарську цінність ПРР території регіону, що визначається продуктивністю і споживчими властивостями природно-рекреаційних ресурсів. При цьому слід розрізняти поняття «природний рекреаційний потенціал» і «природний потенціал рекреаційної діяльності»: останній характеризує не тільки сукупність існуючих споживчих рекреаційних властивостей природного середовища, але і її продуктивну здатність. До завдання економічної оцінки ПРР регіону входить визначення сукупної продуктивності наявних в регіоні природних рекреаційних ресурсів і, таким чином, з одного боку, виявлення максимальних можливостей їх використання рекреаційною галуззю, а з іншої - визначення народногосподарської цінності рекреаційних ресурсів. Відповідно до завдань слід визначити критерії економічної оцінки ПРР. У першому випадку - продуктивність рекреаційних ресурсів, в другому - народногосподарський ефект їх використання.

Продуктивність рекреаційних ресурсів виражається за допомогою науково і практично обґрунтованих норм споживання ПРР кількістю осіб, для лікування і відпочинку яких в певний період часу достатньо запасів тих або інших рекреаційних ресурсів. Всі види ПРР в певній кількості

використовуються людиною безпосередньо, без проміжних технологічних операцій, що змінюють їх природний об'єм (за винятком випадків розбавлення лікувальних розсолів до необхідних концентрацій). Норми споживання того або іншого виду ПРР відомі. Вони різні, залежать від специфіки ресурсів, тривалості лікування або відпочинку, але представляють той знаменник, який дозволяє кількісно порівняти якісно різні види ПРР. В Одеській області є широкі можливості для розвитку сільського туризму, оскільки низка сіл області мають давню історію, в них відроджуються народні промисли, надається можливість спілкування з природою і придбання екологічно чистих сільськогосподарських продуктів. Враховуючи компактне проживання національностей Одеської області – можлива організація етнічного туризму, а також використання світового досвіду щодо створення комплексів екзотичного і пригодницького туризму. Є сенс відновити санаторно-курортне лікування хвороб органів кровообігу, нервової системи, органів дихання, органів травлення, порушення обміну живлення тощо лікувальними грязями Куяльницького, Хаджибейського, Шаболатського лиманів, сіро-водневими, гідрокарбонатними, йодо-бромними і натрієвими мінеральними водами. Потужний стимул для розвитку туризму – розвиток яхтингу, круїзно-яхтового туризму в Одесі. Оскільки місто є центром ринкової інфраструктури і ділових послуг (торговельно-посередницьких і розподільних, кредитно-фінансових і страхових, консультаційних і маркетингових), є необхідність продовжувати нарощення потенціалу ділового туризму.

Література:

1. Балацький О.Ф., Кіслий В.Н. Науково-теоретичні основи категорії «Економічний потенціал регіону»//Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 12, випуск 27. Дослідження підходів до регулювання регіональної економіки. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 148 с.
2. Толковый словарь С.И.Ожегова, Н.Ю.Шведовой. Режим доступу до статті: <http://www.jobtoday.com.ua/slovar/slovo.php?gnm=26111>
3. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрина. – 3-е изд. – М.: Институт новой экономики, 1999. – С. 1248
4. Акбердин Р.З. Стержень економіки.- М.:Наука, 1979.-132с.
5. Игнатовский П.И. Экономический потенциал и условия действительности хозяйственного механизма//Плановое хозяйство,-1980.-№2.-С.71-98.
6. Ступницкий И. Регулирование экономики в переходной период//Экономист.-1993.-№11.-С.10-20.
7. Климова Є.В.Становлення сучасної економічної теорії. К.: – 2001, – 340 с.
8. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу. О.М.Тищенко, К.: - ВНТУ, 2004, - 350 с.

9. Економічний потенціал та шляхи його ефективного використання. Матковський Р.Б. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, К.: - 2003.

10. Уліганинець Г.П. До питання про сутність терміну «економічний потенціал» [Електронний ресурс] // Електронна версія збірки наукових праць «Наука: теорія і практика – 2007», 28.01.10, 12-00. – Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21654.doc.htm

11. Чернюк Л.Г. Розміщення продуктивних сил України. К.: - ЦУЛ, 2002, - 470 с.

12. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: Навч. посіб./ Д.В.Клиновий, Т.В.Пепа. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 728с.

13. Садова У., Семів Л., Риндзак О. Регіональні дослідження рівня життя населення: соціальний портрет / У. Садова, Л.Семів, О.Риндзак// Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 91-100.

14. Балацький О.Ф., Кіслий В.Н. Науково-теоретичні основи категорії «Економічний потенціал регіону»//Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 12, випуск 27. Дослідження підходів до регулювання регіональної економіки. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 148 с.

15. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [Електронний ресурс] // Законодавство України - Режим доступу до статті: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=433-15>

16. Кокурина Д.И. Инновационная деятельность. – М.: Экзамен, 2001. – 575 с.

17. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. Учеб. пособ. - СПб.: Питер, 2002. - 208 с.

18. Бакланова Ю.О. Инновационный потенциал региона и его открытость по отношению к внешней среде [Електронний ресурс] // Электронный научный журнал № 1(21) 2010, 20.09.11, 12-00. – Режим доступу до статті:[<http://uecs.mcnip.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=152>].

19. Кокурина Д.И. Инновационная деятельность. – М.: Экзамен, 2001. – 575 с.

20. Максименко И.И. Управление интеллектуальным потенциалом региона АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Пермь 2010. – С. 23.

21. Воронов О.І. Вплив інформаційного потенціалу на сталий розвиток регіону [Електронний ресурс]// 20.09.11, 13-00. – Режим доступу до статті: [/http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2010-7/zmist/R_2/01Voronov.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2010-7/zmist/R_2/01Voronov.pdf)

22. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь - М.-ИНФРА 1999. -487с.

23. Серова Л.П. Управління експортним потенціалом підприємства. - К., 2008. - 261с.
24. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: Монография/ Тищенко А.Н., Кизим Н.А., Кубах А. И., Давыскиба Е.В.-Х.:ИД»ИНЖЭК», 2005.-176с.
25. Русанов Д.К. Экономическая оценка минеральных ресурсов.- М.:Недра,1989.-127с.
26. Максимов В.В. Экономический потенциал региона (анализ,оценка и использование).- Луганск: ВНУ им.Владимира Даля, 2002.-360с.
27. Пирожков С.И. Воспроизводство трудового потенциала // Экономика Украины.-1991.-С.4-21.
28. Дорошенко Ю. А. Экономический потенциал территории.-Спб, Химия.-1997.-237с.

1. Умови і фактори зростання економічного потенціалу Одеського регіону

Одеська область розташована на крайньому південному заході України, займає територію північно-західного Причорномор'я від гирла річки Дунай до Тілігульського лиману (морське узбережжя в межах області простягається на 300км), а від моря на північ – на 200-250км та межує з Вінницькою, Кіровоградською, Миколаївською областями, а також з Молдовою та Румунією [14]. Загальна площа території області складає 33,3 тис. км² (5,5% території України). Головна особливість економіко-географічного положення області – її приморський та прикордонний стан. Широкий вихід до Азовсько-Чорноморського басейну та до великих річкових магістралей – Дунаю, Дністра, Дніпра визначає її значні переваги та транспортні можливості. Порти Одеської області розташовані у вузлі світових інтенсивних морських та річкових транспортних зв'язків, що визначає її значний транспортно-транзитний потенціал. Водні шляхи (морські та річкові) дозволяють розширити економічні зв'язки області зі Східною та Центральною Європою (по р. Дунай), Росією, Казахстаном, Туркменією, Азербайджаном, Іраном (водний шлях Азов-Дон-Волга-Каспій). Велика частина території Одеської області відноситься до Причорноморської низовини, що поступово знижується до Чорного моря; на узбережжі - велика кількість лиманів (найбільші - Куяльницький і Хаджибейський), повністю або частково відгороджених від моря піщаними пересипами. Клімат помірно континентальний, зі спекотним сухим літом і м'якою малосніжною нестійкою зимою. Середня температура: січня від – 2° на півдні до – 5° на півночі; липня - від 21° на північному заході до 23° на півдні. Загальна сума опадів 350-470мм на рік, головним чином випадають влітку (часто у вигляді злив). Південна половина області схильна до посух. Тривалість вегетаційного періоду 168-200 діб із загальною сумою температур від

2800° до 3400° С. Річкова мережа області належить до басейну Чорного моря. Головні річки: Дунай (з Кілійським гирлом), Дністер (з притокою Кучурган), Кодима і Савранка (притоки Південного Бугу). Дельта Дунаю і плавні Дністра місцями заболочені. Багато дрібних пересихаючих річок. Великі річки мають важливе господарське значення для судноплавства, зрошування і отримання гідроенергії. На лівобережжі нижнього русла річки Дунай та в долині між Кілійським гирлом та Дністровським лиманом знаходяться прісноводні озера Кагул, Ялпуг, Катлабух, Китай та солоні – Сасик, Алібей, Бурнас, Будацьке, Шагани, в східній частині – солоні лимани Хаджибейський, Куяльницький, Арджалик, Тілігул. Північна частина області розташована в лісостеповій, а південна – в степовій зоні.

В цілому Одеський регіон є відносно бідним щодо наявності природно-ресурсного потенціалу (табл. 1) [14]. Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу Одеської області, обчислена за методикою

Шляхи підвищення економічної безпеки Одеської області полягають у декількох напрямках:

- більш ефективному використанні існуючого енергетичного природно-ресурсного потенціалу;
- максимальне залучення транскордонного положення регіону щодо транзиту через нього енергоносіїв в розрахунку на використання певної їх частки;
- активізація енергозберігаючої політики;
- впорядкування економічних відносин між енергогенеруючими монополіями та регіональними споживачами.

Одеська область немає значних запасів енергетичних ресурсів: присутні незначні запаси бурого вугілля, нафти та природного газу на морському шельфі. Нещодавно було відкрите Одеське газове родовище, промислові запаси якого оцінюються у 17-18 млрд. м³ газу, вартість робіт з облаштування родовища - 30-40 млн. дол., термін облаштування - 1,5-2 роки. Недостатній енергетичний природно-ресурсний потенціал компенсується вигідним транспортно-географічним положенням регіону, що дає змогу залучати енергетичні ресурсні потоки з інших регіонів і країн [5].

Область розташована на перехресті важливих транспортних шляхів, які, з одного боку, з'єднують розвинуті центри Європи з багатими на сировину країнами Сходу, а з іншого – Північно-Східну та Центральну Європу з країнами Середземномор'я. Це створює ситуацію, за якої область з її розвинутою транспортною інфраструктурою та мережею морських і річкових портів може відігравати важливу роль у перетворенні України на транзитну державу.

Транскордонне і приморське положення регіону дає змогу транспортувати через його територію значні обсяги нафти, природного газу та електроенергії, в тому числі до країн ЄС. Географічне

Таблиця 1

Субрегіональні особливості природно-ресурсного потенціалу
Одеської області

Адміністративні райони	Частка різних видів природних ресурсів по районах області, %						
	мінеральні	водні	земельні	рослинні	фауністичні	рекреаційні	разом
Північні райони області							
Ананьївський	1,5	3,6	86,7	4,9	0,5	2,8	100,0
Балтський	0,2	5,1	83,2	8,0	1,1	2,4	100,0
Кодимський	4,6	5,9	78,3	8,1	1,1	2,1	100,0
Котовський	16,1	5,5	67,1	4,8	0,7	5,8	100,0
Красноокнянський	4,5	4,8	87,1	1,3	0,8	1,5	100,0
Любашівський	0,1	5,9	89,4	1,0	0,6	3,0	100,0
Савранський	3,9	7,4	76,2	9,8	0,8	1,8	100,0
Центральні райони області							
Березівський	4,5	1,4	87,4	0,4	0,4	5,9	100,0
Великомихай-лівський	0,1	1,6	95,2	0,9	0,4	1,8	100,0
Іванівський	0,1	1,0	63,1	0,6	0,4	34,8	100,0
Миколаївський	1,3	3,0	92,4	1,1	0,6	1,6	100,0
Роздільнянський	4,6	3,6	83,9	0,4	0,5	7,0	100,0
Фрунзівський	0,1	4,8	91,6	0,1	0,4	3,0	100,0
Ширяївський	0,1	3,0	94,3	0,4	0,6	1,6	100,0
Райони приміської зони							
Біляївський	2,5	17,8	48,6	0,8	0,3	30,0	100,0
Комінтернівський	2,1	1,6	59,7	0,2	0,4	36,0	100,0
Овідіопольський	1,5	13,4	79,5	0,4	0,4	4,8	100,0
Південні райони області							
Арцизький	4,4	7,0	84,9	0,5	0,8	2,4	00,0 ¹
Білгород-Дністровський	0,4	9,8	55,9	0,3	0,4	33,2	00,0 ¹
Болградський	0,2	7,3	89,6	-	0,4	2,5	00,0 ¹
Ізмаїльський	0,3	17,0	75,8	0,6	0,7	5,6	00,0 ¹
Кілійський	1,6	24,0	70,0	-	0,3	4,1	00,0 ¹
Ренійський	0,1	19,1	77,0	0,3	0,4	3,1	00,0 ¹
Саратський	0,1	6,6	90,5	0,3	0,6	1,9	00,0 ¹
Тарутинський	0,1	1,4	95,3	0,8	0,6	1,8	00,0 ¹
Татарбунарський	0,1	23,6	68,3	0,2	0,3	7,5	00,0 ¹
Область в цілому	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5	00,0¹

розташування дозволяє йому стати об'єднуючою ланкою між багатим на нафтові родовища каспійським регіоном і європейським ринком [5]. Це тим більш актуально, зважаючи на те, що частка нафти в енергобалансі країн - членів ЄС до 2020р. становитиме 41,1% [1]. Ризики зростання залежності країн ЄС від нетто-імпорту нафти зумовлені насамперед такими чинниками, як виснаження запасів власних родовищ та падіння обсягів видобутку на них; можливістю призупинення імпорتنих поставок нафти внаслідок аварій на транспортних системах, зміни військово-політичної ситуації в регіонах видобутку сировини; істотних коливань ціни на нафту на світових ринках. Спостерігається постійний підвищений інтерес країн Європи до каспійського газу та нафти, шляхи транспортування яких можуть пролягати через Одеську область. Створюється механізм, який надасть можливість фінансування енергетичних проєктів, а також диверсифікації енергопостачання Євросоюзу [2, 17, 27]. Україна підтримує плани Європейського Союзу щодо створення єдиного внутрішнього енергетичного ринку на основі правил єдиної енергетичної мережі. Крім того, Україна підтримує план пріоритетних заходів ЄС щодо об'єднання електромереж, створення єдиного європейського регулятора, а також заходи з відділення операторів електромереж від постачальників. Питання вибору стійкої, ефективною і диверсифікованою структури споживання енергоносіїв, як один з напрямів реалізації нової енергетичної стратегії ЄС, повністю відповідає державним інтересам України.

Регіон відіграє важливу роль в транзиті електроенергії, водночас відчуваючи її певний дефіцит. Одеська область за рахунок власних потужностей виробляє лише 4% необхідної електроенергії. Придунав'я ж забезпечується енергією від Молдавської ДРЕС через молдавську підстанцію Вулканешти. Відсутність нормального енергопостачання гальмує економічний розвиток Придунав'я - регіону стратегічного у багатьох аспектах, який в силу різних причин не має потужної промисловості. Виходячи з цього ще у 2002 році була схвалена ідея будівництва в Ізмаїльському енергорайоні парогазової електростанції середньої потужності - орієнтовно 250 - 300 МВт [8].

Ідея була схвалена і увійшла до відомої в минулому програми "Регіональна ініціатива". Інтерес до будівництва парогазової електростанції виявляли інвестори із Греції та ПАР. Питання будівництва електростанції було включено до комплексної програми розвитку Українського Придунав'я. З ідеї будівництва парогазової станції в Ізмаїльському енергорайоні виріс міжнародний проєкт "Придунайський енергетичний міст", який передбачав, окрім створення нових енергетичних потужностей, розвиток видобутку енергоносіїв у придунайських районах України та на континентальному шельфі [8]. Ініціатором проєкту, який передбачалося реалізувати під егідою

об'єднання ГУАМ, виступила Одеська обласна рада. Регіон мав стати дієвим полігоном для співпраці України з країнами-членами ЄС, зокрема, у визначені пріоритетів перебудови інфраструктур постачання (включаючи трубопроводи і термінали для скрапленого газу), розробки Дорожньої карти для створення Пан'європейської енергетичної співдружності, перегляду підходів до співпраці з основними партнерами ЄС з огляду взаємозалежності [2]. Основні проблеми будівництва об'єктів енергопостачання на території регіону виявляються у нестачі фінансування та в питанні відчуження земель під будівництво: відсутня політика держави на перспективу, яка б не давала змоги приватизувати землі, призначені для загальнодержавного використання [11]. В Одеській області, як тільки йдеться про будівництво подібного об'єкту - землі миттєво скуповуються, що ускладнює процес відчуження землі.

Нарощування енергетичного потенціалу регіону - це екстенсивний шлях розвитку економіки. В епоху дефіциту природних ресурсів і з огляду на перспективу для країни і її Півдня єдиною альтернативою може стати широке впровадження енергозберігаючих технологій. Зараз на 1 долар ВВП Україна витрачає у 5-6 разів більше енергоресурсів, ніж країни Центральної та Східної Європи, у 12 разів більше, порівняно з країнами Організації економічного співробітництва і розвитку. Зношеність основних фондів наближається до 50-60% (а на окремих підприємствах перевищує його), тобто до рівня, за яким цей процес стає обвальним. В Україні розроблена програма енергозбереження, в межах якої Південь України, і Одеська область зокрема, можуть використовувати певний енергетичний потенціал вітру, сонячної енергії, гідроенергії малих річок, біомаси [24].

Вигідне географічне положення, близькість ринків збуту продукції, багатогалузева промисловість, розвинена мережа транспортних комунікацій, кваліфікована робоча сила зміцнюють економічний потенціал, додають області переваг перед іншими регіонами України. За результатами Всесвітнього Економічного Форуму (ВЕФ) [31], серед обраних 20 регіонів країни в загальному міжрегіональному рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності (далі - ІГК) 2009-2010 рр., Одеська область займає 12-те місце з індексом 3,94. Регіон демонструє середні по країні результати за субіндексами ІГК (середній показник по регіонах України складає 3,97), що значно гірше, ніж у попередньому 2008 році – тоді область входила до трійки лідерів з індексом 4,11. У глобальному рейтингу область посідає 95-у позицію на одному рівні з Алжиром. Найбільш конкурентоспроможними характеристиками області є такі складові: “ефективність ринку праці”, “інфраструктура” та “рівень розвитку бізнесу”. Одеська область програє іншим регіонам за такими складовими: “інновації”, “ефективність ринку товарів”, а також “державні та приватні інституції”. Нестабільність впроваджуваної політики, податкове регулювання, корупція та нестабільність уряду – є

найбільшими факторами негативного впливу на умови ведення бізнесу в області.

Помітної ролі у господарському комплексі України Одеська область досягає також завдяки виконанню наступних функцій [30]:

- є головним морським зовнішньоторговельним виходом країни;
- обслуговує міжнародні транзитні вантажо- і пасажиропотоки, виконує найважливіші транспортно-розподільні функції на національному і міжнародному рівнях;

- є провідним регіоном України за рівнем розвитку морегосподарського комплексу і галузей, пов'язаних з використанням ресурсів моря і Світового океану;

- є одним з найперспективніших регіонів України щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності, спільного підприємництва;

- має значний науково-технічний і проектно-конструкторський потенціал, є центром підготовки кадрів, а також здійснення науково-технічної, інформаційної, інноваційної та інвестиційної діяльності регіонального і національного масштабу;

- є одним з найперспективніших рекреаційних районів приморського типу;

- виділяється як важливий регіон інтенсивного сільського господарства з високою часткою зрошуваного землеробства й індустрією переробки сільськогосподарської продукції;

- є одним з центрів машинобудування, легкої і хімічної промисловості регіонального і національного масштабу;

- виділяється завдяки наявності великих об'єктів природно-заповідного фонду регіонального, національного і міжнародного масштабу. Має гарні перспективи для розвитку біосферно-природоохоронного сектора економіки. При цьому на сьогоднішній день має низку серйозних проблем природоохоронного й екологічного характеру, що вимагають невідкладного вирішення. Про роль економічного потенціалу Одеської області в економіці України свідчать показники табл. 2.

Таблиця 2

Питома вага Одеської області в економічному потенціалі України

Роки	Територія, % до України	Кількість наявного населення, % до України	Щільність населення, осіб на 1 км ² , % до України	Обсяг реалізованої промислової продукції, % до України
2000	5,5	5,1	91,5	-
2005	5,5	5,1	92,3	3,1
2006	5,5	5,1	93,5	2,6
2007	5,5	5,2	93,5	2,7
2008	5,5	5,2	94,7	3,3

2009	5,5	5,2	94,7	3,3
------	-----	-----	------	-----

Джерело: [32]

В Одеській області свого часу було створено потужний промисловий потенціал. Тут було зосереджена майже третина верстатобудівної промисловості, добре розвинені машинобудівна, металообробна, харчова і переробна промисловості. Але в цілому область за обсягами виробленої і реалізованої продукції досягає лише від 2,6 до 3,3 % від підсумку по країні, що свідчить про досить низьке господарське навантаження на її територію. Одеська область – це потужний агропромисловий комплекс, який є найбільшим виробником зерна в державі. І все ж у структурі економіки регіону превалює сектор послуг, частка якого у 2009 р. складала близько 60% ВРП області (більше - тільки у Києві). З урахуванням розташування розвиненої портової інфраструктури (територією регіону проходять п'ять міжнародних транспортних коридорів) економіка регіону має яскраво виражену спеціалізацію - надання транспортних послуг. Основні види діяльності представлені морськими перевезеннями вантажів і їх переробкою. У секторі транспорту і зв'язку створюється майже 1/4 ВРП регіону: вище, ніж у будь-якому іншому регіоні України, адже потужний міжгалузевий транспортний комплекс Одещини представлений усіма основними видами транспорту – водним (морським і річковим), авіаційним, залізничним, автомобільним, трубопровідним. Крім того, найбільш розвиненими вважаються такі сектори послуг як торгівля та ремонт (11,9% ВРП) і операції з нерухомістю (13,3% ВРП). За українськими стандартами індустриальний комплекс відіграє незначну роль в економіці регіону. На частку промисловості припадає 15,5% ВРП області (проти 30,8% в цілому по Україні). При цьому область - єдиний регіон в Україні, в якому практично не представлені видобувні галузі. У структурі обробної промисловості провідні позиції займають машинобудування, нафтопереробка, харчова та хімічна промисловість [3].

Результати дослідження основних показників економічного розвитку Одеського регіону за останні роки в цілому характеризуються позитивною динамікою (табл. 3).

Таблиця 3.

Узагальнені характеристики розвитку Одеської області
(приріст (зменшення) до відповідного періоду попереднього року)

	2009 рік	2010 рік
Доходи місцевих бюджетів області (дані за 2010 рік оперативні)	- 3,9 %	+ 17 %
Обсяг промислового виробництва	- 22,2 %	+ 2,8 %
Обсяг продукції сільського господарства	- 8,7 %	+ 8,7 %

<i>(у порівняних цінах)</i>		
Вантажооборот транспортного комплексу	- 17,8%	+ 7,2%
Обсяг вантажних перевезень	- 36,4%	+ 14,5%
Пасажирооборот транспортного комплексу	- 5,6%	- 0,6%
Обсяг пасажирських перевезень	- 5,7%	- 10,3%
Обсяг роздрібного товарообороту <i>(у порівняних цінах)</i>	- 11,8%	+ 8,3%
Обсяг іноземних інвестицій <i>(за станом на 1 число відповідного періоду)</i>	+ 7,5%	+ 8,4% ¹
Обсяг інвестицій в основний капітал	- 28,5%	- 2,0% ¹
Обсяг експорту товарів та послуг	- 30,7%	21,9% ⁺ ³
Обсяг імпорту товарів та послуг	- 42,4%	34,3% ⁺ ³
Зовнішньоторговельний оборот	- 37,9%	23,3% ⁺ ³
Сальдо зовнішньої торгівлі <i>(млн. дол. США)</i>	- 966,5	1359,5 ⁻ ³
Фінансовий результат суб'єктів господарювання від звичайної діяльності до оподаткування	у 4,1 р. б.	32,1% ⁻ ²
Середньомісячна заробітна плата <i>(номінальна)</i>	+ 9,4%	15,9% ⁺ ²
Індекс споживчих цін	+ 14,4%	10,5% ⁺
Кількість зареєстрованих безробітних <i>(за станом на 1 число відповідного періоду)</i>	- 41,6%	11,5% ⁻ ⁴
Заборгованість із виплати заробітної плати, всього <i>(за станом на 1 число відповідного періоду до початку року)</i>	- 4,1%	26,9% ⁻ ⁴
Заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах <i>(за станом на 1 число відповідного періоду до початку року)</i>	+ 25,6%	58,0% ⁻ ⁴
Заборгованість населення за житлово-комунальні послуги <i>(за станом на 1 число відповідного періоду до початку року)</i>	+ 52,5%	2,9% ⁻ ⁴

Джерело: [32]

Промисловість. Одеська область - високорозвинений індустріальний регіон, промисловість якого відіграє значну роль у структурі народногосподарського комплексу України та Південного економічного району. Промисловість області відрізняється розвиненими переробними галузями, представленими досить великими підприємствами, і практично повною відсутністю добувних галузей. На території області розташовані підприємства з виробництва продуктів нафтопереробки, машинобудування, ремонту та монтажу машин, металургії та оброблення металу, хімічної і нафтохімічної, харчової, легкої промисловості та інших галузей. Конкретна робота з реструктуризації виробництва, спеціальні регіональні програми дозволили освоїти нові види продукції і збільшити обсяги виробництва. На території області розташовано понад 400 великих і середніх промислових підприємств: з виробництва продуктів нафтопереробки, машинобудування, металургійне виробництво та виробництва готових металевих виробів, хімічну та нафтохімічну промисловість, легку промисловість та інші сфери [28].

Зі 100 найбільших підприємств Одеської області за обсягом реалізації до середньовисокотехнологічних галузей можна віднести лише два машинобудівних заводи (табл. 4). Найбільша кількість великих підприємств – 56, займаються різними видами торгівлі. Ще 10 підприємств зайняті виробництвом харчових продуктів і 13 – у сфері транспорту.

Таблиця 4

100 найбільших підприємств Одеського регіону за фактичним видом економічної діяльності за обсягом реалізації у 2007 році

Вид діяльності	Кількість підприємств (одиниць)
Виробництво харчових продуктів	10
Хімічне виробництво	1
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	1
Металургія та оброблення металу	3
Машинобудування	2
Виробництво та розподілення електроенергії,	3
Торгівля транспортними засобами та їх ремонт	3
Оптова торгівля і посередництво у торгівлі	42
Роздрібна торгівля, ремонт побутових товарів	11
Транспорт	13
Пошта і зв'язок	1
Послуги, надані переважно юридичним особам	2

Будівництво	5
Фінансова діяльність	2
Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури	1

Джерело: [33]

Основну частку зі 100 найбільших підприємств за обсягом реалізації складають підприємства, які займаються посередницькою діяльністю та торгівлею. Для більш реальної картини відображення 100 найбільших підприємств за обсягом реалізованої продукції слід вилучити з переліку ті, що займаються перепродажем без додаткової обробки. Тоді отримаємо наступний перелік підприємств (табл. 5).

Таблиця 5

100 найбільших підприємств Одеського регіону за основним видом економічної діяльності за обсягом реалізації (за виключенням перепродажу без додаткової обробки) у 2007 році

Вид діяльності	Кількість підприємств (одиниць)
Виробництво харчових продуктів	13
Виробництво паперу та картону	-
Хімічне виробництво	1
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	1
Металургія та оброблення металу	3
Машинобудування	3
Оброблення відходів	-
Виробництво та розподілення електроенергії,	3
Оптова торгівля і посередництво у торгівлі	38
Роздрібна торгівля побутовими товарами та їх	14
Транспорт	13
Пошта і зв'язок	1
Операції з нерухомістю	-
Послуги, надані переважно юридичним особам	3
Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури	-
Будівництво	5
Фінансова діяльність	2

Джерело: [33]

Обробна промисловість є одним із основних секторів світової індустрії, і одночасно - провідним фактором економічного розвитку країн і їх районів. Дуже важливим є розподіл часток секторів за рівнем

технологічного розвитку, як основного індикатора ефективності структурних змін у напрямку підвищення конкурентоспроможності національної та регіональної економіки. У багатьох розвинених країнах випереджального розвитку набувають саме ті галузі, які відносяться до високотехнологічного виробництва, як правило, їх частка складає близько 25% в обробній промисловості. Однак, щодо Одеської області, то тут частка високотехнологічних галузей склала 4,4%, що у півтора рази менше, ніж у 2002 році. Але ці негативні явища стосуються не тільки високотехнологічного виробництва – зниження відбувається майже за всіма галузями обробної промисловості. За даними Одеського облстату у 2009 році обсяги промислового виробництва зменшились на 22,2 % у порівнянні з 2008 роком [33].

Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу за 2009 рік становив 9949,8 грн., що менше рівня 2008 року на 20,7%; за січень-листопад 2010 року – 10819,9 грн., що більше рівня січня-листопада 2009 року на 23,0% (рис. 5). Обсяг реалізованої промислової продукції за

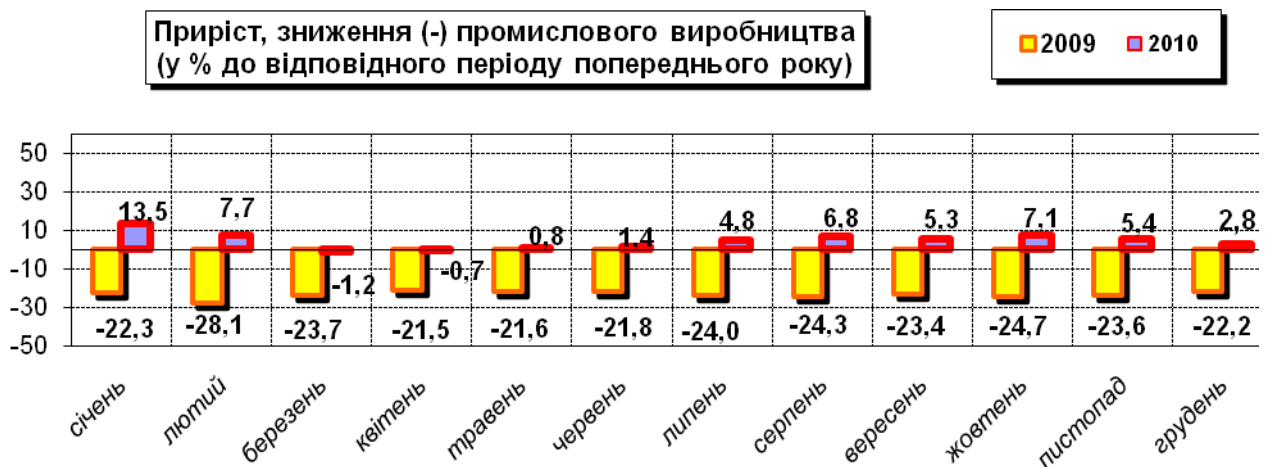

Рис. 5. Обсяг промислового виробництва за 2009-2010 рік

2009 рік становив 23,8 млрд. грн.; за січень-листопад 2010 року – 25,9 млрд. грн.

Таблиця 6

Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості в Одеській області за видами діяльності у 2009 році

	Україна	Одеська область
Усього	806550,6	23821,5
Добувна промисловість	67242,6	14,8
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	159550,1	6277,1
Легка промисловість	7511,9	95,0
Оброблення деревини та виробництво виробів з	6357,3	36,2

деревини		
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	22126,3	185,9
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	53746,4	7007,3
Хімічна та нафтохімічна промисловість	48473,6	2612,0
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	23987,4	385,9
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	141498,0	1305,1
Машинобудування	85833,0	2236,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу, води	180041,5	3666,2

Джерело: [33]

При дослідженні структури реалізованої продукції промисловості в Одеському регіоні (табл. 6) необхідно зазначити, що найбільші частки припадають на виробництво продуктів нафтопереробки – 7007,3 млн. грн. (30% від загального обсягу), харчової промисловості – 6277,1 млн. грн. (26% від загального обсягу), машинобудування – 2236,0 млн. грн. (10% від загального обсягу) та виробництво і розподілення електроенергії, газу і води – 3666,2 млн. грн. (15% від загального обсягу). Відносно значною залишається частка виробництва готових металевих виробів – 1305,1 млн. грн. (6% від загального обсягу) і виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – 385,9 млн. грн., або 1,6% від загального обсягу.

За 2010 рік обсяги промислового виробництва збільшилися на 2,8% у порівнянні з 2009 роком; за січень-березень 2011 року зменшились на 5,5 відсотка у порівнянні з відповідним періодом минулого року (рис. 6).

Обсяг реалізованої промислової продукції за 2010 рік становив 28,4 млрд. грн., за січень-лютий 2011 року – 3,8 млрд. грн., у розрахунку на одну особу за 2010 рік цей показник становив 11893,6 грн., що менше рівня 2009 року на 19,5%; за січень-лютий 2011 року – 1608,9 грн., що менше рівня січня-лютого 2010 року на 9,7 відсотка (рис.6).

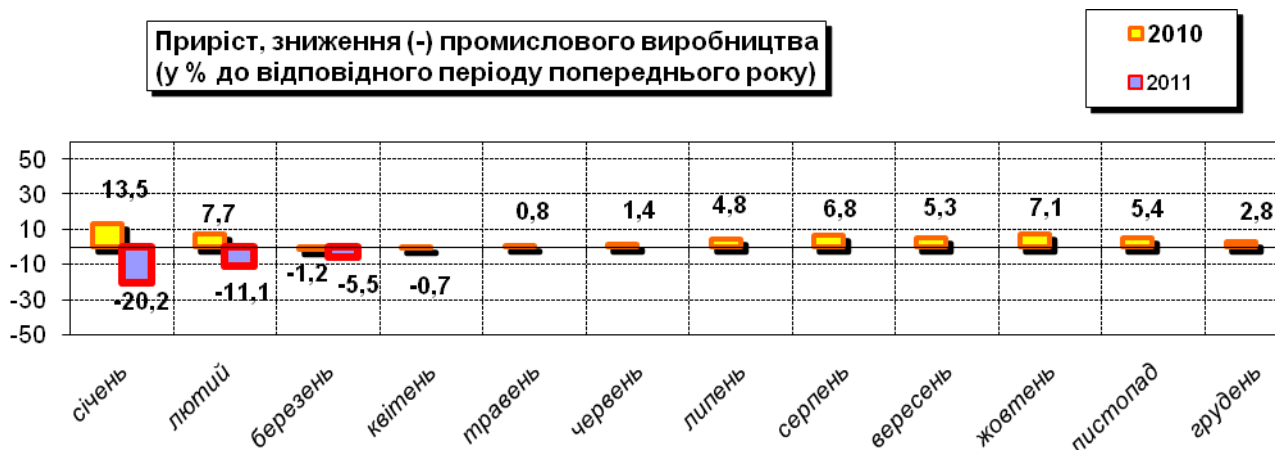

Рис. 6. Обсяг промислового виробництва за 2010-2011 рік

У структурі обробної промисловості Одеської області особливе місце належить машинобудівному комплексу, який включає понад 80 підприємств, з яких стратегічне значення мають: ВАТ “Одескабель”; ТОВ “Телекарт-прилад”; ГПМП “Граніт” та інші. У машинобудівному виробництві найбільш розвинена верстатобудівна галузь, яка представлена підприємствами з виробництва металорізальних верстатів і ковальсько-пресового устаткування, оснащення для верстатів та їх ремонту. Обладнання ТОВ “Мікрон” новітньою технікою, ексклюзивними машинами та процесами, які не мають аналогів в Україні, дозволяє підприємству виготовляти продукцію найвищої якості для постійних замовників у 20 країнах світу (Австрія, Чехія, США, Італія, Індія та інші). На ВАТ “Зонт” розробляються проекти нового обладнання для гідроабразивного і лазерного різання, а саме комплекс для плазмового різання труб, оснащений поворотним блоком, виготовлена і запущена в дослідну експлуатацію машина для гідроабразивного різання “Марина”. Продукція експортується до Білорусі, Казахстану, Литви, Німеччини, Чехії, Великої Британії, Румунії та Росії. Ремонтні виробництва машинобудівного комплексу представлені:

- ремонт побутової техніки та оснащення для легкої та харчової промисловості (м. Одеса);
- ремонт і технічне обслуговування підйомно-транспортного обладнання (м. Одеса);
- ремонт і технічне обслуговування машин та устаткування загального призначення (міста Одеса, Южне);
- ремонт, технічне обслуговування машин та устаткування для сільського господарства (міста Одеса і Білгород-Дністровський).

Одне з провідних, високотехнологічних підприємств області - ВАТ “Одеський завод поршневих кілець”, яке здійснює проектування і виробництво поршневих кілець для двигунів автомобільної та сільськогосподарської техніки. ВАТ “Завод поршневих кілець” виготовляє майже 90 модифікацій компресійних поршневих кілець зі сталевого прокату з нанесенням зносостійкого покриття (до двигунів Мінського

моторного заводу), автомобілів, двигунів Харківського тракторного заводу. Продукція експортується в Іспанію, Росію, В'єтнам, Білорусію, Казахстан, Узбекистан, Азербайджан і Молдову. Багато машинобудівних підприємств, галузевих інститутів області володіють технологіями, які не мають аналогів в Україні і в країнах СНД.

На ВАТ "Одескабель" існує власна база з монтажу магістральних волоконно-оптичних ліній зв'язку, з виробництва кабелів для локальних обчислювальних мереж та коаксіальних кабелів, сучасного LAN- кабелю для оснащення комп'ютерів, алюмінієвих кабелів зв'язку, проводів установочних та шлангових, кабелів міського телефонного зв'язку. Продукція підприємства спроможна конкурувати з продукцією провідних світових виробників. ВАТ "Одескабель" співпрацює з представниками японських телекомунікаційних фірм Fujikura і Kanematsu Corp. Введена сучасна технологія виробництва нових алюмінієвих кабелів силової групи, вдосконалюються технології виробництва цифрових кабелів нового покоління XDSL, освоєно виробництво польового тактичного оптико-волоконного кабелю, кабелів для стаціонарної проводки усередині будівель, розподільних кабелів і кабелів кінцевого розвитку. Ваговимірвальне обладнання і контрольні-вимірвальні прилади, оптичне та фотографічне устаткування виготовляють відкриті акціонерні товариства: «Точмаш», «Спецавтоматика», ТОВ «Сфера», Іллічівське СП «Платон». Вироби медичного призначення для потреб лікувальних установ виготовляє провідне підприємство Білгород-Дністровське ВАТ «Гемопласт». На ТОВ «Телекарт-прилад» введені у виробництво нові моделі електронних приладів обліку електроенергії для всіх категорій споживачів і постачальників електроенергії - багатотарифні побутові лічильники, нові моделі таксофонів «Телекарт-121». Виробництво і монтаж електророзподільчої та контрольної апаратури здійснюють ТОВ «Південна електротехнічна компанія», ПМП «Тумен», передавальної апаратури ТОВ «Універсалпром». Широким попитом користується обладнання для молочної, консервної промисловості та виноробства (гомогенізатори для харчових та технічних потреб – гомогенізації нафтопродуктів, масел, виготовлення паливно-водяних сумішей, гомогенізатори для випуску плавлених сирів), які виготовляє ВАТ «Одмез». ТОВ «Південна електротехнічна компанія» виготовляє високовольтне обладнання, використовуючи при цьому комутаційні модулі останнього покоління і мікропроцесорного захисту. Будівельно-шляхове машинобудування представлено продукцією ВАТ «Завод будівельно-обробних машин (комплекс пневмотехніки для прокладки кабелів, нафтогазопроводів, пневмоударних, паркетношліфувальних машин). Виробництво апаратури для трансляції передач, запису та відтворення звуку здійснюють ТОВ «Фарлеп-абонент», «Телекарт-прилад», ВАТ «Нептун», ВКФ «Телекарт», АТЗТ «Фарлеп-2000». На ТОВ «Телекомунікаційні технології» введено виробництво оснащення широкосмугового доступу в Інтернет (абонентські термінали MAG 100,

MAG 200, комутатори, конвертори). На ГРП “Іллічівський завод автомобільних агрегатів” здійснюється багатовузлова збірка легкових автомобілів, пасажирських автобусів, мікрогрузових автомобілів. Устаткування для борошномельної, хлібопекарської і молочної промисловості – головна продукція підприємства “Продмаш”. Сучасною ґрунтообробною технікою забезпечує сільськогосподарські підприємства ВАТ “Одессільмаш”. Єдине в країні підприємство, що випускає шахтні лебідки для вугільної і гірничодобувної промисловості, редуктори для вежових кранів і ліфтів – ВАТ “Одеський машинобудівний завод “Червона Гвардія”. На Кілійському суднобудівельно-судноремонтному заводі здійснюється виготовлення зерновозів, барж (типу спарених ліхтерів зі вставками), корпусів контейнеровозів, барж-контейнеровозів. Нарощуються потужності з випуску контейнерів на Іллічівському судноремонтному заводі. Співпрацює з підприємствами Болгарії, судновласниками Сирії, Греції, Німеччини судноремонтний завод “Україна”. Ремонт барж для Українського Дунайського пароплавства здійснює Ізмаїльський судноремонтний завод.

Чорна металургія представлена головними підприємствами з виробництва метизів, зварювальних електродів (ВАТ “Стальметиз”, ЗАТ “Зварювальні метали”), широко впроваджуються нові конструкції сталедротової продукції (шахтні канати мірної довжини, восьмипрядні екскаваторні канати, вайєрні канати для риболовецького флоту на ВАТ “Стальканат”). Виробництво водо- та газопровідних сталевих труб здійснює ЗАТ “Резон”.

В металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів базовими підприємствами є ВАТ “Стальканат”, ТОВ “Таламус”, ВАТ “Верстатонормаль”, ТОВ СП “Інтервіндоус”, ТОВ “Арсенал”, ВАТ “Металлопром”, Шабське ВАТ “Металіст”. ВАТ “Стальканат” як один з найбільших виробників металовиробів (сталевих і синтетичних канатів, сталевих дротів, плетеної сітки) в Одеській області впроваджує новітні технології виробництва. Його продукція користується попитом, у замовників з країн СНД (Азербайджан, Казахстан, Білорусь) та країн Європи (Німеччина, Словаччина, Польща).

Хімічна та нафтохімічна промисловість представлена підприємствами: ВАТ “Припортовий завод”, ТОВ “Айсблік”, ВАТ “Южтехгаз”, ВАТ “Олімп-Круг”, ВАТ “Елакс”, ЗАТ “Фармнатур”, ТДВ “Інтерхім”, ДП “Сан-Клин”, ВАТ “Пласту-Н”, ТОВ “Консенсус”. Основні види продукції області: синтетичний аміак, мінеральні азотні добрива, промислові гази, мідь сірчанооксида, миючі засоби, лакофарбові матеріали, лікарські препарати, хімічні реактиви, вироби з пластичних мас. Для потреб агропромислового комплексу виготовляє добрива і азотні сполуки ВАТ “Одеський Припортовий завод”, що є монополістом на загальнодержавному ринку спеціалізованих послуг з прийому, охолодження і перевантаження аміаку. Близько 88% виготовленої підприємством продукції експортується: аміак - до Бельгії, США і Франції,

карбамід - до Швейцарії, Бельгії, США та Німеччини. На ВАТ "Інтерхім" введені технологічні процеси з виготовлення нових препаратів, в тому числі аміксину (унікальний сучасний противірусний препарат широкого спектру дії). ВАТ "Елак" впровадив нові бренди, під якими здійснюється виробництво і реалізація фарб, емалей, ґрунтовок.

Пріоритетним напрямком діяльності підприємств легкої промисловості є задоволення потреб внутрішнього ринку з виробництва готового одягу, трикотажних виробів, хутра, взуття, виконання замовлень з давальницької сировини. Легка промисловість представлена 20 підприємствами, серед яких ТОВ Торговий дім "Грегорі Арбер", ТОВ "Балтська швейна фабрика", ТОВ "ВВ", ТОВ "Вуаль".

Підприємствами з виробництва іншої неметалевої продукції (виробництво будматеріалів) виготовляється цегла керамічна і силікатна, цемент, залізобетонні вироби і конструкції, товарний бетон, бетонні суміші, ємності зі скла і використовуються місцеві сировинні ресурси. Ці виробництва базуються на місцевих сировинних ресурсах. Серед них виділяються ЗАТ «Одеський цементний завод», ЗАТ "Пік" і ВАТ "Олексіївське заводууправління будматеріалів" (стінові вапнякові блоки), ВАТ "Білгород-Дністровський експериментальний завод ніздрюватих бетонів і виробів", ВАТ "Одеський керамзитний завод", ВАТ "Іллічівський завод залізобетонних конструкцій", ВАТ "Арцизький завод залізобетонних виробів", ТОВ "Південноукраїнська скляна компанія", ВАТ "Іллічівський завод ЗБК", ВАТ "Селікат", ТОВ "Буддеталь" та інші. Деякі підприємства, безпосередньо не пов'язані з місцевою мінерально-ресурсною базою (лінолеумний завод "Більшовик" і ВАТ "Комбінат покрівельних матеріалів"), відіграють важливу роль на міжрегіональному рівні. В області представлені деякі галузі медичної промисловості : виробництво фармацевтичних виробів і препаратів (Одеса); медичної техніки (Одеса, Білгород-Дністровський); медвиробів з пластмас (Одеса, Білгород-Дністровський). ВАТ "Імпульс" випускає ветеринарні інструменти і устаткування.

Серед пріоритетних напрямків розвитку промислових підприємств: прискорення структурної перебудови промисловості; розвиток внутрішнього ринку промислової продукції; прискорення інноваційного оновлення виробничого потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності, зниження енергоємності та матеріалоємності; сприяння виробництву імпортозамінних матеріалів та продукції; розширене використання сучасних інформаційних технологій і прогресивних стандартів управління. Найвищі показники ефективності забезпечуватимуться формуванням цілісної інноваційно-технологічної інфраструктури, прискорення впровадження у виробництво науково-технічних розробок (нових технологій і обладнання, нових видів промислових товарів) [20].

В залежності від виду діяльності, галузевої приналежності та стратегічної спрямованості суттєво відрізняються і інноваційні

можливості розвитку підприємств [22]. Частка інноваційно активних промислових підприємств в області поступово збільшується. Так, у 2010 р. інноваційною діяльністю займалось 62 промислових підприємства, проти 58 у 2009 р. Їх частка у загальній кількості промислових підприємств становила 15,7%.

Технологічно нові та значно вдосконалені продукти і процеси розробляли і впроваджували переважно підприємства харчової промисловості (32,3% підприємств, що займались інноваційною діяльністю), зокрема, виробники напоїв (11,3%), хліба та хлібобулочних виробів (6,5%), виробники м'яса та м'ясних виробів та виробники молочних продуктів та морозива (по 3,2%); підприємства машинобудування (25,8%), особливо виробники електричного та електронного устаткування (14,5%), виробники машин і устаткування (6,5%), виробники транспортних засобів та устаткування (4,8%); хімічної та нафтохімічної промисловості (9,7%), переважно хімічне виробництво (6,5%), виробники гумових і пластмасових виробів (3,2%); виробники електроенергії, газу та води (6,9%); целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність (4,8%).

На прогнозний період 2011–2015 рр. - рівень інноваційності розвитку буде складати менше 1%. Тобто економічне зростання відбувається переважно за рахунок екстенсивних, а не інтенсивних факторів, що свідчить про необхідність підтримання інноваційних розробок, створення стимулів щодо оновлення капіталу, втілення нових технологій через фінансове забезпечення НДДКР та відповідних реформ для захисту інтелектуальної власності [10, 22]. Як правило, інвестори ідуть туди, де держава чи регіон вже вклали кошти у розвиток соціальної, інженерної, транспортної та інших інфраструктур [7]. Сильними сторонами розвитку промислового потенціалу можуть бути:

- значний потенціал виробничих потужностей, здатний до реалізації сучасних технологій і швидкого нарощування обсягів виробництва, зокрема в інвестиційно спроможних галузях;

- науково-технічний потенціал, який охоплює 43 галузеві науково-дослідні інститути, конструкторські й технологічні установи з розвиненою інфраструктурою, яка спроможна задовольнити потреби інноваційного розвитку промисловості;

- природно-ресурсний потенціал, який дає змогу виробляти конструкційні та функціональні матеріали в обсягах, достатніх для самозабезпечення замкнених технологічних циклів у промисловості.

Сільськогосподарський або аграрний потенціал вже давно сприймається як потенціал системи взаємозалежних галузей регіону, в якій взаємодіють сільське господарство, переробна промисловість, складське і холодильне господарство, оптові і роздрібні торговельні підприємства, сільськогосподарська хімія, сільськогосподарська наука, агробанки тощо. З'ясувати особливості економічного потенціалу аграрної сфери області - це означає оцінити його земельні й майнові ресурси,

розкрити суть орендних стосунків і основні тенденції і перспективи різних форм господарювання в АПК в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки України [18, 34].

Сільське господарство, як одна з основних за обсягами виробництва і зайнятості трудових ресурсів галузь матеріального виробництва, забезпечує значну частину ВРП області (переважає рослинна продукція): регіон займає перше місце в Україні за виробництвом винограду і одну з провідних позицій за зерновим виробництвом [30]. Майже на всій території регіону вирощують соняшник, у північних районах – цукровий буряк, також у регіоні займаються садівництвом і овочівництвом. В цій галузі зайнято близько 35% населення області, зосереджено понад половину виробничих фондів, виробляється 42% валового суспільного продукту, 80% товарів народного споживання. Земельний фонд області складає 3331,3 тис. га, в тому числі 2594,5 тис. га (78,0%) – сільськогосподарські угіддя, з них 2076,5 тис. га (80,0%) – рілля, 19,9 тис. га (0,9%) – перелоги, 90,7 тис. га (4,4%) – багаторічні насадження, 50,6 тис. га (2,4%) – сінокоси, 356,8 тис. га (17,2%) – пасовища. Практично усі продуктивні угіддя закріплені за землекористувачами, які займаються сільськогосподарським виробництвом. На базі 483 колишніх КСП створено 1059 сільськогосподарських підприємств, у тому числі 15,4% складають приватні підприємства, господарські товариства – 31,2%, сільськогосподарські кооперативи – 29,2%, селянські (фермерські) господарства – 20,8%, інші суб'єкти господарювання – 3,4%. Право на земельний пай отримали 379 тис. селян. Загальна чисельність власників майнових паїв становить 347,1 тисяч осіб, громадян які набули права на земельні частку (пай), становить 366,1 тисяч осіб. Середній розмір земельного паю складає 4,2га. Середній розмір майнового паю складає 3,3 тис грн.

Станом на 1 січня 2009 року в області функціонують 1055 сільськогосподарських підприємств ринкового типу, з них 236 (22,4%) складають сільськогосподарські кооперативи, 413 (39,1%) - господарські товариства, 232 (22,0%) - приватні підприємства, 174 (16,5%) - інші суб'єкти господарювання. Діють 7,7 тис. фермерських господарств. Вони спеціалізуються на виробництві зерна, винограду, овочів, зернової кукурудзи, соняшнику та цукрового буряку. У структурі валової продукції сільського господарства питома вага окремих видів складає: зерно - 34,1%, технічні культури - 12,1%, у тому числі соняшник - 5,5%, овочевих культур і картоплі - 14,8%, продукція багаторічних насаджень - 7,6%, у тому числі виноград - 5,1%, інша продукція рослинництва - 2,1%, молоко - 10,3%, м'ясо - 14,1%, яйця - 3,4%, вовна - 0,1%, інша продукція тваринництва - 1,4%.

Добре розвинуте тваринництво. Інтенсивна селекційна робота у тваринництві є одним з пріоритетних напрямів діяльності АПК. Ця робота зосереджена у 107 племзаводах та племфермах, а також на 21

інкубаційно-птахівничій станції. Саме завдяки потужній племінній базі область посідає перше місце в державі по вівчарству – її частка у загальному поголів'ї овець в Україні становить 22%. Але в цілому ситуація в тваринництві залишається, як і в цілому по країні, досить складною. Протягом останніх 10-15 років виробникам стало економічно не вигідно виробляти тваринницьку продукцію й тому тваринництво в Одеській області нерентабельне. Усе диктує ринок - якщо є попит, який забезпечує прибуткове виробництво, агробізнес швидко реагує на це. З іншого боку, в Одеській області були такі періоди, коли змінювалася ситуація на ринку. Росла потреба в м'ясі і молоці, наприклад, після 2007 неврожайного року. Взагалі за 1,5 року можна приростити близько 80-100 тис. голів свиней. У 2010 році поголів'я свиней було збільшене на 28% - на 41 тис. свиней. У 2009 році приріст свиней склав 82 тис. голів. У молочному скотарстві ситуація складніша. У загальноукраїнському обсязі продуктів тваринництва частка продукції Одеської області складає лише близько 3%, на ринку валової продукції сільського господарства області - 12,3%.

Основний напрямок виробничої сільськогосподарської спеціалізації області – зерново-скотарський з розвиненим виробництвом соняшнику, винограду, а також птахівництва та свинарство [30]. Середньорічні обсяги виробництва валової продукції сільського господарства за 2001-2005 роки склали 4,6 млрд. грн., а у 2006 році - 4,7 млрд. грн. Питома вага продукції рослинництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства за 2008 рік становила 70,7%, тваринництва - 29,3%. Приріст по рослинництву у тому числі - по виробництву овочів, картоплі складав 12%. За підсумками 2010 року за темпами приросту продукції сільського господарства Одеська область вийшла на перше місце в Україні.

При цьому ситуація з тваринництвом в області продовжує залишатися складною. За даними відділу харчової і переробної промисловості управління агропромислового розвитку Одеської державної обласної адміністрації, “в тваринницькому секторі Одеської області у 2006 році налічувалося 440,4 тис. гол. свиней, 257,4 тис. голів великої рогатої худоби (ВРХ), 6195,1 тис. голів курей і 365,6 тис. голів овець. У період з січня по вересень 2007 року було вироблено 74,4 тис. т м'яса”. Обсяг продукції сільського господарства за 2010 рік збільшився на 8,7 відсотка, у тому числі у господарствах населення - на 17,9 відсотка, у сільськогосподарських підприємствах зменшився на 1,2 відсотка; за січень-березень 2011 року обсяг продукції сільського господарства збільшився на 0,2%, у тому числі у господарствах населення збільшився на 2,0%, у сільськогосподарських підприємствах зменшився на 6,0% (рис. 7).

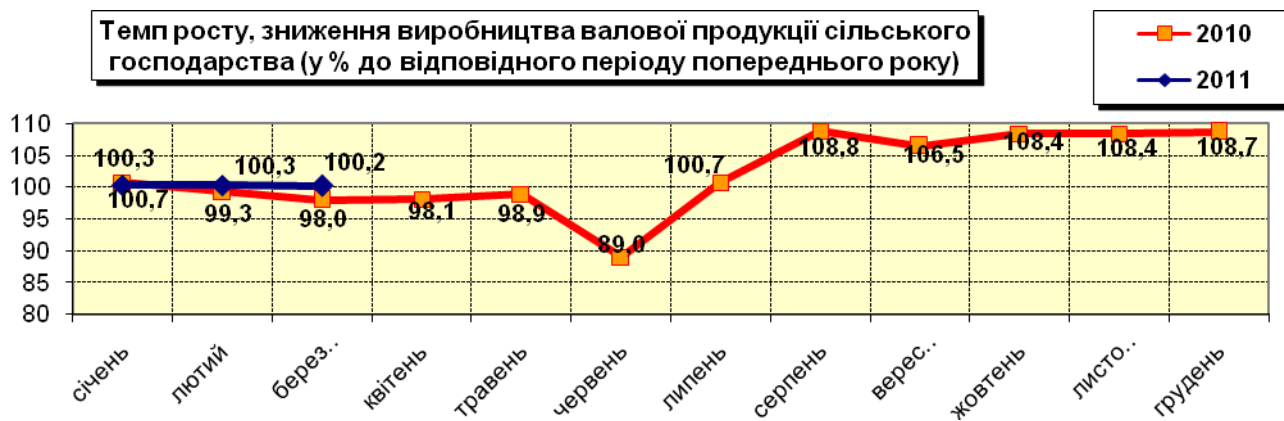

Рис. 7. Обсяги виробництва валової продукції сільського господарства у 2010-2011 р.

В АПК області розвинута система підприємств харчової та переробної промисловості, що забезпечує переробку всієї виробленої сільськогосподарської продукції та сировини. Харчова промисловість забезпечує основну частку промислового виробництва Одеської області [32] (табл.7).

Таблиця 7
Виробництво найважливіших видів продукції харчової промисловості підприємствами Одеського регіону у 1991-2009 роках, (тис. т)

	1991	2000	2009	2009 до 1991, %
М'ясо, включаючи субпродукти 1 категорії	123,8	11,6	68,6	55,4
Масло вершкове	15,2	3,1	2,3	15,1
Продукція з незбираного молока у перерахунку на молоко	275,2	19,6	403,6	146,7
Консерви, млн. ум. банок	469,3	79,7	–	17,01
Цукор-пісок	421,1	68,5	–	16,32
Борошно	234,3	131,2	124,2	53,0
Олія нерафінована	77,7	77,5	320,2	412,1

Джерело: [33]

Знизився індекс обсягів продукції харчової промисловості,

скоротилася кількість найманих працівників, тощо (табл. 8). Відбулися зміни і в структурі експорту харчових продуктів з Одеської області (табл. 9). Порівняно з 2008 роком у 2009 році зросли експортні поставки з цукру, продуктів з м'яса та риби, алкогольних і безалкогольних напоїв та продуктів плодоовочевої переробки. Скорочення експорту відбулося з олійно-жирової продукції і какао-продуктів.

Існують певні проблеми щодо забезпечення переробних підприємств сировиною. Найбільш вигідним і технологічно правильним рішенням було б використання охолодженої сировини місцевого виробництва, коли максимально скорочується час доставки. Але на практиці сировини місцевих виробників не вистачає.

Окрім традиційних підприємств з переробки молока, м'яса, виробництва хліба та інших продовольчих товарів, в області зосереджена ціла низка консервних, цукрових і рибних заводів. Значну

Таблиця 8

Основні показники підприємств із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів Одеської області

	2005	2006	2007	2008	2009	2009 до 2005,
Обсяг реалізованої продукції (у фактичних цінах), млн. грн.	3168,6	3581,0	4582,8	5226,8	7065,1	223,0
Індекси обсягів продукції харчової промисловості (до попереднього року), %	115,7	112,0	102,3	80,4	97,4	84,2
Питома вага харчової промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції	21,7	25,2	24,0	17,0	26,9	124,0
Середньорічна кількість найманих працівників ¹ , осіб	21399	22389	22388	21195	17762	83,0

¹ Дані наведено без урахування найманих працівників статистично малих підприємств та зайнятих у фізичних осіб-підприємців

Джерело: [33]

Таблиця 9

Експорт харчових продуктів з Одеської області (тис. дол. США)

	2005	2006	2007	2008	2009	2009 до 2005, %
Жири та олія тваринного або рослинного	17244,4	21605,3	156650,6	220599,1	150840,4	874,7
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	33413,9	44328,1	61595,3	41368,1	40623,5	121,6
Продукти з м'яса, риби	3874,9	4454,1	6836,1	7937,6	8949,6	231,0
Цукор і кондвироби з цукру	7055,2	5332,6	6106,7	6055,0	7140,8	101,2

Джерело: [33]

роль відіграє виноробство. Розвинуті зернопереробна, плодоовочева, виноробна, молочна і м'ясопереробна галузі. Помітну роль у збільшенні виробництва товарної продукції відіграють підсобні цехи сільськогосподарських підприємств, які виробляють значну частку продукції: виноматеріали, олію, м'ясомолочну продукцію тощо. На ринку Одеської області працюють великі м'ясопереробні підприємства, серед яких слід зазначити ТОВ "Векка", групу підприємств "Гармаш", Одеський МК (ТМ "Єреміївський"), МК "Лібра", "Титан", "Алікс" і деяких інші. В м'ясопереробній галузі з метою ефективного використання виробничих потужностей при м'ясопереробних підприємствах практикується створення невеликих цехів з виробництва рибних солінь і копченини в тих регіонах, де є достатня сировинна база. Істотну роль у внутрішньообласному виробничому комплексі відіграє виробнича діяльність ВАТ "Одеський олійножировий комбінат". Поширена номенклатура олійножирової, маргаринової продукції, майонезу та господарських товарів користується підвищеним попитом на внутрішньому та регіональному ринках. Відомі виробники алкогольних напоїв, шампанських вин, пива, мінеральних вод та прохолодних напоїв: ЗАТ "Лікерогорілчаний завод", ОТ "Одеський коньячний завод", ОП "Завод шампанських вин", "Одесавинпром", науково-виробниче підприємство "Нива", ВАТ "Пивзавод Чорномор", ВАТ "Гамбринус". Досить розвинута мережа підприємств з переробки та консервування овочів і фруктів – ЗАТ ВО "Одеський консервний завод", ВАТ "Консервний завод "Іллічівський" та ВАТ "Консервний завод дитячого харчування". Значні потужності з виробництва цукру з тростинної сировини та цукрових буряків представлені ЗАТ "Одеська цукрова компанія", Котовським, Заплавським цукровими заводами та Іванівським ЗАТ "Південний".

До складу інфраструктурного потенціалу АПК області входять: Одеська товарна і аграрна біржі, 11 агроторгових домів, 62 гуртово-продовольчих ринки, 396 заготівельних пунктів, 314 фірмових магазинів, 22 обслуговуючі кооперативи, 12 кредитних спілок. В області функціонує 491 установа сервісного ветеринарного обслуговування, 338 діагностично-лікувальних і 117 консультативних пунктів. Крім того, працює аптечна мережа (524 пункти). Готовність сільськогосподарської техніки забезпечує ремонтно-обслуговуюча база, до складу якої входять 311 ремонтних майстерень господарств, асоціація ремонтних підприємств “Одесаагроремонт” і 12 машинно-технологічних станцій. Велика частина техніки відпрацювала свій амортизаційний термін; упродовж останніх років сільгоспвиробниками області було куплено 3674 одиниці сільськогосподарської техніки на суму 364 млн. грн. Тільки за рахунок програми 30-процентної компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки куплено 26 зернозбиральних комбайнів, 104 трактори і 123 одиниці іншої техніки. Крім того, з частковою компенсацією з обласного бюджету куплено 58 зернозбиральних комбайнів, 129 тракторів, 41 поливну машину.

Підготовкою і перепідготовкою кадрів для сільськогосподарського виробництва в області займаються: Одеський державний аграрний університет, Одеська національна академія харчових технологій, 4 аграрні технікуми, 20 професійно-технічних початкових закладів і 3 їхні філії, обласний учбово-курсний комбінат та обласна школа майстрів сільського господарства. В області функціонує Центр наукового забезпечення агропромислового виробництва, який створений на базі Одеського інституту агропромислового виробництва УААН і до складу якого входять: Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення, Національний науковий центр – “Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова”, Інженерно-технологічний інститут “Біотехніка”, Державне підприємство “Одеський науково-дослідний і проектний інститут землеустрою”, Дослідна станція з карантину винограду і плодкових культур Інституту захисту рослин, Інституту зернового господарства, Жеребківська та Ізмаїльська дослідні станції.

До позитивних тенденцій можна віднести зростання державної підтримки АПК і зростання об'ємів залучення кредитів в аграрний сектор. Так, якщо у 2001 році з державного бюджету було виділено 14,8 млн. грн., то у 2006 році - 206,5 млн. грн., а з початку 2007 року - 219,8 млн. грн. Крім того, з обласного бюджету щорічно виділяється близько 14 млн. грн. У 2000 році об'єм залучених кредитів склав 1,2 млн. грн.; у 2006 році - 619,9 млн. грн., а з початку 2007 року - 964 млн. грн. Загальний об'єм іноземних інвестицій, залучених до підприємств АПК, склав 125,8 млн. дол. США, що складає 16,3% від загальної суми іноземних інвестицій в економіку області.

Залишаються проблеми використання аграрного потенціалу Одеської області: зменшується питома вага тваринництва в загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства; змінюється структура поголів'я тваринництва по категоріях господарств: частка поголів'я ВРХ в сільськогосподарських підприємствах зменшилася до 30,5%, в господарствах населення виросла до 69,5%, свиней - 38,7% і 61,3%, овець і кіз - 16,7% і 83,3% відповідно; у багатьох сільськогосподарських підприємствах скотарство, свинарство, вівчарство і птахівництво як галузі практично згорнуті. На початок 2007 року 45% господарств не тримали худоби і птахів, а в таких районах як Ананьївський, Великомихайлівський, Любашівський, Миколаївський і Фрунзівський, до 80% господарств взагалі не займаються тваринництвом; фінансова підтримка, яка надається державою, складає тільки близько 9% витрат, які несуть сільськогосподарські виробники при виробництві продукції. Тваринництво збиткове в усіх 26 районах області; згортається виробництво тваринницької продукції і особистих підсобних господарствах населення. Майже 30% існуючих домогосподарств населення не тримають худоби усіх видів, 70% - ВРХ, 75% - корів, 68% - свиней, 90% овець; сільськогосподарське виробництво забезпечене тракторами на 52%, комбайнами - на 49% від потреби. Тільки на 25-40% від необхідного забезпечені тракторами господарства Ананьївського, Арцизького, Савранського районів, на 29-30% від необхідного - комбайнами господарства Березівського, Великомихайлівського, Татарбунарського районів; за останні 15 років кількість гумусу в орному шарі зменшилася на 0,36%.

Чисельність сільського населення зменшилася на 33,7 тис. осіб. Тільки за 2006 рік з сіл мігрувало 12 тис. жителів, в основному це молодь; зростає безробіття. У 2006 році безробітними вважалися 11,3 тис. селян, рівень безробіття склав 6,3%, що в 3,2 рази більше, ніж в середньому по області; значно менша, ніж в містах наявність основних компонентів життєзабезпечення в сільських населених пунктах (учбові заклади, охорона здоров'я, культури, побуту і комунального господарства). Тільки у 17,2 % сіл підведений газ. До 36 сіл відсутні під'їзди. Тільки у 628 селах функціонують фельдшерсько-акушерські пункти. Жителі 124 сіл користуються водою, що привозиться, тільки 290 сіл мають централізоване водозабезпечення; передача на баланс сільських рад, об'єктів соціальної інфраструктури, їхнє мізерне фінансування зумовило занепад соціальної інфраструктури сільських територій, що, у свою чергу, впливає на якість життя сільського населення, і, як наслідок, на демографічну ситуацію. Складний фінансовий стан більшості підприємств сільського господарства зумовив найнижчий рівень заробітної плати серед галузей економіки. За даними моніторингу середньомісячна зарплата за серпень 2007 року складала 520 грн., що складає 41% від середнього по галузях економіки. У перспективі важливе значення будуть мати нові форми територіальної

організації АПК. В Одеській області формується агропромисловий кластер, який об'єднає понад 30 підприємств, які займатимуться вирощуванням свиней та великої рогатої худоби, птахівництвом; виготовленням устаткування і використанням технологій для підвищення екологічної безпеки виробництва, зокрема перероблятимуть органічні відходи у біогумус і біогаз; переробкою сільськогосподарської продукції; вирощуванням рослинної сировини для виробництва харчових продуктів і лікарських препаратів. Таке міжгалузеве об'єднання розглядається на прикладах Болградського, Комінтернівського і Овідіопольського районів. Основою функціонування кластера є ідея впровадження енергозберігаючого устаткування і екологічно безпечних технологій. Складовою є науково-технічний потенціал вчених області з їхніми теоретичними розробками, лабораторіями, конструкторськими бюро, частину якого регіон вже втратив за роки незалежності [11].

Транспортно-дорожній потенціал Одеської області представлений усіма видами транспорту і включає в себе найбільші морські торговельні порти, судноплавні компанії та судноремонтні заводи, розвинене залізничне та автодорожнє господарство, широку мережу автотранспортних, експедиторських підприємств, аеропорти та аеродромні комплекси, авіакомпанії. В області в широких масштабах забезпечується передача вантажів між різними видами транспорту, діють міжнародні залізнично-морські та автомобільно-морські переправи.

Залізниці області належать державній адміністрації «Укрзалізниця» і відносяться до Одеської залізниці. Довжина Одеської залізниці складає 18% від довжини залізниць України. Близько 43% експлуатаційної довжини Одеської магістралі - електрифіковані лінії, 73% експлуатаційної довжини залізниці обладнані автоблокуванням, близько 73% станцій обладнані електричною централізацією, на всьому полігоні залізниці діє поїзна радіозв'язок. Залізниця обслуговує понад 7,5 тис. клієнтів, у тому числі хімічні, верстатобудівні, судноремонтні та енергетичні підприємства, порти, паромну переправу, підприємства легкої, швейної, харчової промисловості, підприємства з виробництва будматеріалів, тощо [28].

Перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом в Одеській області здійснюють 202 суб'єкти підприємницької діяльності різних форм власності, в тому числі 34 автотранспортних підприємства, 96 приватних підприємств, 70 приватних підприємців. Кількість і протяжність маршрутів є одними з показників, що характеризують стан забезпечення населення пасажирськими перевезеннями.

Автобусним сполученням в Одеській області охоплено 941 сільський населений пункт (80% від усіх сільських населених пунктів). Регулярні пасажирські перевезення в Одеській області здійснюються 148 перевізниками.

Морегосподарський комплекс області представлений морськими торговельними портами: Одеський, Іллічівський, Ізмаїльський, Южний,

Білгород-Дністровський, Ренійський, Усть-Дунайський, а також приватним Іллічівським морським рибним портом. В області працюють Іллічівський судноремонтний, Ізмаїльський та Кілійський суднобудівно-судноремонтні заводи. Морський та річковий транспорт представляють судноплавні компанії: “Чорноморське морське пароплавство”, ВАТ “Українське Дунайське пароплавство”, ЗАТ “Судноплавна компанія Укрферрі”. Порти мають відповідну інфраструктуру для здійснення вантажних операцій з переробки сухих та наливних вантажів, перевезення пасажирів та виконання допоміжних функцій: бункерування, відстій транспортних, спеціалізованих і службово-допоміжних суден.

Потужність портів Одеської області у 2008 році становила 65% від загальної потужності портів держави. Найбільші порти Одеської області - Одеський, Іллічівський, Південний. Найбільшим досягненням 2008 року на морському і річковому транспорті України визнано будівництво нового вугільно-рудного терміналу компанії “Трансінвестсервіс” (“ТІС”) в акваторії морського торговельного порту “Південний”. Найбільше досягнення 2009 за даними “Національного морського рейтингу” - відкриття нового контейнерного терміналу компанії “ТІС” в порту Південний потужністю 400 000 TEU. Потужності Іллічівського морського торгового порту дозволяють переробляти більше 32 млн тонн вантажів на рік, який забезпечується роботою 6 вантажно-розвантажувальних терміналів. Порт має 28 причалів загальною довжиною причального фронту 5,5 км і приймає судна з осадкою до 13,5 метрів. Останнім часом швидкими темпами зростають контейнерні перевезення через Іллічівський порт, потужність з обробки яких становить 1,5 млн. TEU на рік.

Державне підприємство “Морський торговельний порт “Південний” розташований в акваторії Аджалицького лиману у північно-західній частині Чорного моря. Виробнича потужність підприємства - 2,7 млн. тонн на рік.

Дунайські порти: Ізмаїльський, Ренійський і Усть-Дунайський разом мають 63 причали довжиною майже 14 км і можуть приймати судна з осадкою до 6 метрів. Перспективи дунайських портів пов'язані з доведенням до проектних глибин суднового ходу р. Дунай - Чорне море. Запроектований глибоководний судновий хід р. Дунай - Чорне море по своїх параметрах належить до шляхів міжнародного значення; по класу водного шляху це надмагістраль VII класу, у відповідності з Європейською класифікацією водних шляхів. За 2010 рік підприємствами транспортного комплексу області перевезено 35,7 млн. тонн вантажів, що на 14,5 відсотка більше, ніж у 2009 році. У січні-березні 2011 року – 8,0 млн. тонн, що на 20,8 відсотка більше, ніж у січні-березні 2010 року. Вантажооборот за 2010 рік у порівнянні з 2009 роком збільшився на 7,2 відсотка та становив 59,1 млрд. ткм; у січні-березні 2011 року збільшився на 12,8 відсотка та становив 15,5 млрд. т км (рис. 8) і (рис. 9).

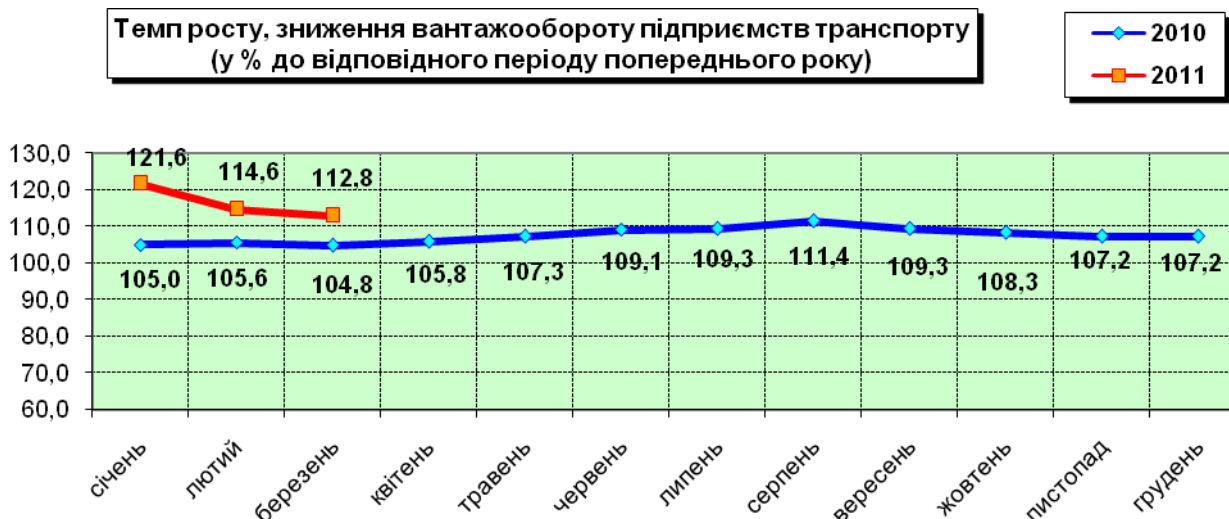

Рис. 8. Обсяг вантажообороту підприємств транспорту у 2010-2011 р.

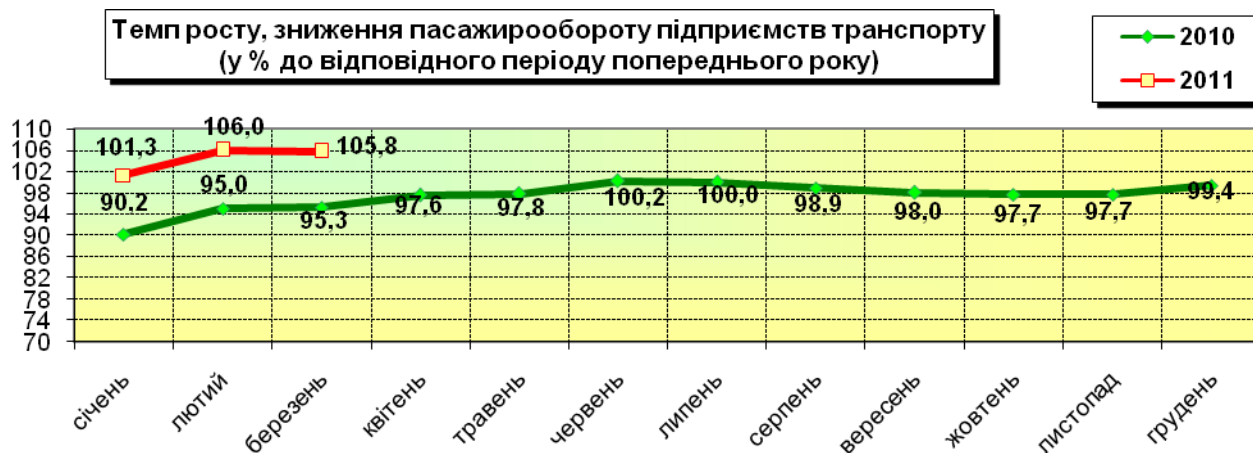

Рис. 9. Обсяг пасажирообороту підприємств транспорту у 2010-2011 р.

В народногосподарському комплексі області одне із провідних місць займає морське господарство, яке має складну міжгалузеву структуру і охоплює різноманітні види та форми господарської діяльності. Морський та річковий транспорт організаційно представляють Державна судноплавна компанія “Чорноморське морське пароплавство” (ДСК ЧМП), ВАТ “Українське Дунайське пароплавство”, судноплавні компанії “Укрферрі” і “Укртанкер”, вісім морських торговельних портів: Одеса, Южний, Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Рені, Усть-Дунайськ, Іллічівський морський рибний порт. Відкрите акціонерне товариство “Українське Дунайське пароплавство” за наявності матеріально-технічної бази і обсягу виконуваної транспортної роботи являється провідним серед судноплавних компаній України. Морські

порти є підприємствами державної власності, підпорядковані Мінтрансу України.

Порти області транспортними лініями пов'язані з понад 600 портами практично всіх країн світу, що мають виходи до океану (майже 100 держав). З 1978 року діє міжнародна поромна переправа Іллічівськ-Варна (Болгарія), поромні переправи зв'язують Одесу з Туреччиною та Грецією, працює поромна транспортна лінія Іллічівськ-Поті-Батумі. В Іллічівську працює нова контейнерна лінія, збудована за участю українських та зарубіжних підприємств. Значення порту Южний та його зростаюча роль серед інших портів України визначені сприятливим географічним положенням, виходом до регіону Середземного моря, відносною близькістю до основних районів утворення вантажів, зручним транспортним зв'язком з основними залізничними магістралями, цілорічною навігацією та можливостями в прийомі сучасного великотоннажного флоту, що дозволяє створити на Чорному морі єдиний глибоководний порт для суден водотоннажністю до 150 тис. тонн.

Залізничний транспортний комплекс включає Одеське державне підприємство по перевезенню вантажів та пасажирів Одеської залізниці та в середньому за добу на Одеському державному підприємстві по перевезенню вантажів та пасажирів Одеської залізниці знаходиться біля 10 тис. вантажних вагонів. Станція Одеса-Головна щодобово приймає та відправляє 30 пар пасажирських та приміських потягів, а в літній період – до 70 пар потягів.

Авіаційний комплекс Одеської області представлений трьома базовими авіакомпаніями: державною авіакомпанією “Одеські авіалінії” та приватними компаніями “Таврія”, “Південні авіалінії”, аеропортами “Міжнародний аеропорт “Одеса”, “Ізмаїл”, “Лиманське”. На Одеському ринку авіаційних перевезень працюють закордонні авіалінії (“Трансаеро” – Росія”, “Air Moldova International” – Молдова, “Balban” – Болгарія, “Вірменські авіалінії”, “Austrian Airlines” – Австрія, “ELAL” – Ізраїль, “Turkish Airlines” – Туреччина), українські авіакомпанії, у статутному фонді яких значні частки належать іноземному капіталу (“АероСВІТ” – українсько-ізраїльське спільне підприємство та “Міжнародні авіалінії України” – українсько-ірландсько-австрійське спільне підприємство). Державна авіакомпанія “Одеські авіалінії” являє собою цілісний виробничо-технічний комплекс і забезпечує виконання значного обсягу повітряних перевезень та аеропортових послуг при необхідному рівні безпеки польотів. Літако – вертолітний парк ДАК “Одеські авіалінії” укомплектований Як-40, АН-2, ТУ-154 Б, Л-410, Мі - 2. Авіакомпанія виконує регулярні чартерні рейси в країни СНД та дальнього зарубіжжя.

Підприємства зв'язку. Міський телефонний зв'язок у м. Одесі, а також містах обласного підпорядкування на сьогодні нараховує 444,4 тис. абонентів. В сільській місцевості – 57,3 тис. абонентів. Серед технічних засобів використовуються станції різноманітної модифікації: декаднокрокові, координатні, електронні, квазіелектронні, цифрові

загальною ємністю 443 тис. номерів. Міжнародний і міжміський телефонний зв'язок здійснюється за допомогою вітчизняного обладнання типу «Кварц», встановленого на міжміській станції, а також з використанням послуг спільного українсько-американсько-німецько-голандського підприємства «УТЕЛ». Мобільний сотовий радіотелефонний зв'язок представляє спільне українсько-датсько-голандсько-німецьке підприємство «Український мобільний зв'язок» (УМЗ), технічні системи якого працюють в двох частотних діапазонах: 450 МГц та 900 МГц (система NMT; GSM) з використанням 22 базових станцій. Потужність об'єкту складає більше 5000 абонентів. Забезпечення міста даним видом зв'язку складає майже 95%. По Одеській філії УМЗ сумарна площа зони обслуговування мережі NMT-450 складає орієнтовно 1800 км², мережі GSM – 1100 км². Пейджинговий (інформаційний односторонній зв'язок) забезпечують три приватні компанії: «Одеса-Пейджинг», «Браво», «Радіо». Загальна кількість абонентів – 6500, що обслуговуються в радіусі 70 км.

Потенціал будівництва та інфраструктура регіону. У 2010 році підприємствами, що працювали за будівельними контрактами, виконано робіт на суму 2510,8 млн. грн., що на 5,7% менше, ніж у 2009 році (у порівняних цінах); у січні-березні 2011 року – на 402,2 млн. грн., що на 6,5% менше, ніж у січні-березні 2010 року (у порівняних цінах) (рис. 10).

За обсягами виконаних будівельних робіт у 2010 році серед усіх районів та міст області м. Одеса займає перше місце, друге – м. Іллічівськ, третє – Комінтернівський район, четверте – Овідіопольський район, п'яте – м. Южне, шосте – Біляївський район, будівельниками яких виконано 96,5 відсотка загального обсягу робіт по області. У січні-березні 2011 року за обсягами виконаних будівельних робіт серед усіх районів та міст області м. Одеса займає перше місце, друге – м. Іллічівськ, третє – Овідіопольський

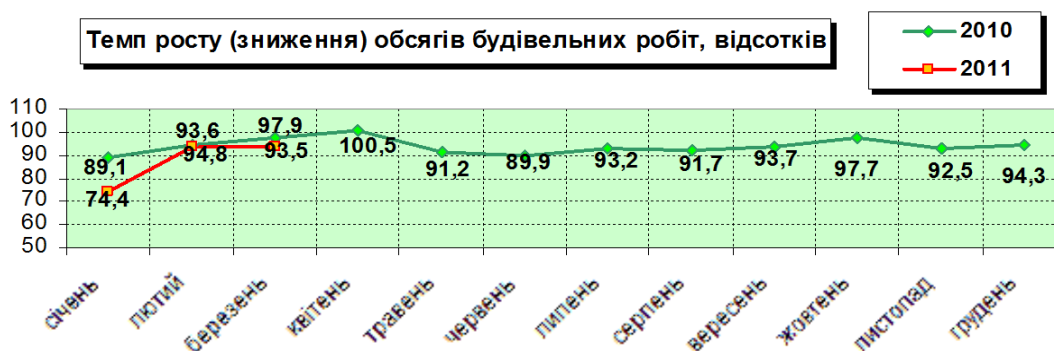

Рис. 10. Обсяг будівельних робіт у 2010-2011 р.

район, четверте – м. Южне, п'яте – Комінтернівський район, будівельниками яких виконано 97,5 відсотка загального обсягу робіт по області.

Розвиток потенціалу невиробничої сфери і послуг забезпечує задоволення соціальних потреб, створює умови для всебічного розвитку особи. Невиробнича сфера - це сукупність галузей народного господарства, задовольняючих потреби (окрім виробництва матеріальних благ) суспільства. Ці потреби зводяться до організації і здійснення обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, до виробництва духовних цінностей і розвитку особи. В даний час багато аспектів розвитку невиробничої сфери, визначення її місця в системі суспільного розподілу праці і життєдіяльності всього суспільства освітлене в економічній літературі достатньо повно, але, по деяких деталях серед учених дотепер ведуться дискусії. Розвиток окремих галузей невиробничої сфери з часом виступає як неодмінна умова матеріального виробництва і зайнятості трудового потенціалу. На розвиток трудового потенціалу також впливають такі галузі невиробничої сфери, як наука і освіта.

Результати діяльності галузей невиробничої сфери впливають безпосередньо на людину. Проте праця працівників охорони здоров'я, освіти, культури, беручи участь у відтворенні робочої сили, не входить у витрати її відтворення. Останні включають витрати праці працівників матеріального виробництва на задоволення їх потреб в освіті, культурі, медичній допомозі. У обмін на цю частину необхідного продукту працівники матеріального виробництва одержують корисний ефект праці працівника невиробничої сфери. На відміну від продукту матеріального виробництва корисний ефект праці працівників невиробничої сфери, особливо утворення, охорона здоров'я, мистецтва, має соціальне забарвлення. Таким чином, невиробнича сфера у взаємодії з матеріальним виробництвом забезпечує задоволення різноманітних потреб людини і суспільства, визначаючи рівні добробуту, усебічного розвитку особи, і тим самим впливає на рівень трудового потенціалу.

Дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу. Однією з найпривабливіших сфер невиробничого сектору економіки є рекреаційно-туристична галузь, або регіональний рекреаційно-туристичний комплекс, що розвивається, насамперед, завдяки природнім рекреаційним ресурсам, що розміщені на території області [18].

Рекреаційно-туристичний потенціал – це потенціал для розвитку у регіоні різноманітних видів туризму, серед яких виділяють: рекреаційний, пізнавальний, спортивний, діловий, релігійний, етнічний, екзотичний. За туристично-рекреаційним потенціалом для цих видів туризму Одеська область посідає одне з провідних місць в Україні. Особливість економіко-географічного положення, розвинута транспортна мережа, благодатні природокліматичні умови, наявність пам'яток природи, архітектури, історії та культури, цілющих грязей та джерел мінеральних вод створюють сприятливі передумови для формування високорентабельної туристично-рекреаційної галузі. Регіон має 92 природно-заповідні зони, у тому числі державного значення – Дунайський біосферний заповідник,

Дунайські та Дністровські плавні, ландшафтний парк “Тілігульський”, ботанічний сад Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 2 заповідні урочища. Серед численних природних рекреаційних багатств області важливе місце посідають унікальні лікувальні грязі, запас яких становить майже 400 млн. куб. м та мінеральні води: сірчано-водневі, гідро-карбонатні, йодо-бромні, натрієві, термальні й інші бальнеологічні види вод, запаси яких становлять понад 4700 куб. м на добу. В області налічується 704 курортно-оздоровчі установи та заклади, які приймають і обслуговують туристів і відпочиваючих, зокрема: 34 санаторно-курортні заклади, 38 дитячих оздоровниць, 595 пансіонатів, будинків та баз відпочинку, 37 готельних господарств (м. Одеса), де можна одночасно розташувати біля 100 тисяч осіб. Найбільшого розвитку в Одеській області набуло створення туристичних підприємств різних форм власності, які працюють за ліцензіями на організацію іноземного, зарубіжного, внутрішнього туризму, а також проведення екскурсійної діяльності. Ліцензіями на здійснення туристичної діяльності володіють 498 суб'єктів господарювання, які займались як створенням турів (туроператорська діяльність), так і реалізацією турів, створених іншими туристичними підприємствами (турагентська діяльність).

Поновлено прийом та обслуговування іноземних круїзних туристів в українській частині дельти Дунаю з відвідуванням міст Ізмаїл, Вилкове та Дунайського біосферного заповідника. Проводиться робота щодо збільшення судозаходів іноземних круїзних суден у порт Одеса. Результати дослідження адміністративно-територіальних формувань України за методикою оцінки рівня туристичної привабливості регіону, яке здійснила О. В. Музиченко-Козловська, свідчать на користь Одеської області як перспективного регіону для розвитку туризму. Відповідно до отриманих результатів рівень туристичної привабливості Одеської області характеризується як високий, за даним показником Одещина знаходиться на другій позиції серед регіонів України після АР Крим [12, 21]. Рівень туристичної привабливості регіону згідно з даною методикою є інтегральним показником, який враховує наступні чинники: площу природних рекреаційних ресурсів; кількість антропогенних туристичних ресурсів; кількість засобів розміщення туристів; інвестиції в основний капітал готелів та ресторанів; середній рівень цін на послуги у туристичних підприємствах; якість рекламно-інформаційних послуг; атрактивність історико-культурних пам'яток регіону; якість навколишнього середовища; економічну привабливість регіону; політичну стабільність регіону. Причому перші п'ять показників вимірюються кількісно на основі даних державної статистичної звітності, а п'ять останніх визначаються експертним шляхом. Здійснювалось оцінювання одинадцятьма експертами за п'ятибальною шкалою, Одеська область отримала наступні результати: якість рекламно-інформаційних послуг – 4,33 бали, атрактивність історико-культурних

пам'яток – 4,0 бали, якість навколишнього середовища – 3,66 бали, економічна привабливість регіону – 3,33 бали, політична стабільність регіону – 3,33 бали. Середні значення по Україні для відповідних показників становлять 3,57; 3,32; 3,34; 3,42 та 2,73 бали [12]. Таким чином, усі показники мали значення вищі ніж середнє значення по усім регіонам держави. Цікавими є результати дослідження, виконаного В. І. Новиковою із застосуванням методу контент-аналізу. Авторка дослідження визначала кількість таких точкових елементів територіальної структури рекреаційної діяльності як туристичний пункт (найпростіше територіальне утворення, якому притаманний прояв 1-2 видів рекреаційних ресурсів) та туристичний центр (територіальне утворення з розвинутою інфраструктурою (універсальною, соціальною, спеціалізованою), де поєднується кілька видів рекреаційних ресурсів) у регіонах України. Інформаційною базою для контент-аналізу стали 6 джерел, до яких висувались наступні вимоги: наявність відомостей про цінні у рекреаційному відношенні об'єкти на території всієї України; загальнодоступність; створення за часів незалежності. Відповідно до отриманих нами результатів в Одеській області знаходиться 32 пункти та центри туризму, з яких 1 має міжнародне значення, 12 – регіональне та 19 – місцеве значення. Рівень забезпеченості Одещини туристськими пунктами і центрами визначається як нижчий середнього (з п'яти наступних рівнів: високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький). Дані результати відображають лише інформаційний аспект забезпеченості регіонів України відповідними елементами територіальної структури, сформований під впливом даних із загальнодоступних джерел інформації [13].

Позитивними, з точки зору розвитку рекреації і туризму є типізація регіонів України за ступенем розвитку рекреаційної діяльності. При віднесенні адміністративних одиниць до певного типу враховувались такі інтегральні показники як забезпеченість рекреаційними ресурсами та ступінь розвитку рекреаційної галузі. Показник забезпеченості рекреаційними ресурсами включав у себе наступні складові: щільність пам'яток історії та культури (одиниць/тис. км²), щільність об'єктів природно-заповідного фонду (одиниць/тис. км²), щільність сакральних споруд (одиниць/100 тис. осіб), щільність санаторно-курортних та оздоровчих закладів (одиниць/100 тис. осіб), а також рівень забезпеченості лісами та такими закладами культури як театри, бібліотеки, музеї. Одеська область за цим показником віднесена до групи з найвищим рівнем забезпеченості ресурсно-рекреаційним потенціалом (всього виділялось три групи: з найвищим, середнім та найнижчим рівнями розвитку). При визначенні рівня розвитку рекреаційної галузі у регіонах держави враховувались наступні дані: кількість оздоровлених; кількість ліцензіатів, що надавали туристичні послуги; кількість обслугованих туристів та екскурсантів; обсяг наданих туристичних послуг; місткість закладів розміщення; кількість обслугованих приїжджих

у закладах розміщення. Одеська область за цим показником увійшла до групи з високим ступенем розвитку рекреаційної галузі (було виділено три групи: з високим, середнім та низьким ступенями розвитку). На основі співставлення обох інтегральних показників Одещина була віднесена до регіонів першого типу, для яких характерним є високий розвиток рекреаційної галузі, який забезпечується завдяки наявності унікальних або значних обсягів рекреаційних ресурсів (всього виділялось три типи регіонів: з високим, середнім та низьким ступенями розвитку рекреації) [16].

Практично вся рекреаційно-туристична діяльність в області зосереджена у приморській смузі, в межах якої було виділено три курортно-рекреаційні райони: Одеський, Білгород-Дністровський і Татарбунарський. Вона базується на використанні природно-рекреаційного потенціалу: теплого клімату, морських пляжів, бальнеологічних ресурсів, унікальних природних комплексів, привабливих краєвидів, мисливських та рибальських угідь тощо. Позначкою «центри туризму» відзначені лише Одеса та Білгород-Дністровський [16, с. 119-127]. Статистичний аналіз показує, що в регіоні найбільш привабливим для туристів є сектор рекреаційного, лікувально-оздоровчого туризму, тобто послуг, затребуваних населенням України й ближнього зарубіжжя. Функціональна й територіальна структура рекреаційно-туристського господарства м. Одеси, що склалася в 60-70 рр., залишається незмінною. Найбільш освоєною частиною є райони “Аркадія” й “Великий Фонтан”, що надають більше двох третин усього обсягу туристичних і рекреаційних послуг й відрізняються максимальними показниками функціональної розмаїтості рекреаційних занять. У той же час, у низці районів (“Дача Ковалевського”, “Чорноморка”, “Лузанівка”) одержали розвиток лише осередкові форми пляжного відпочинку, вони затрималися на стадії розвитку переважно рекреаційного використання, а райони Малого й Середнього Фонтану використовуються лише як території епізодичного використання. Спостерігається гострий дефіцит місць в установах санаторно-курортного типу в курортний період, відбувається відновлення санаторно-курортної бази на околицях Одеси. Дані тенденції дають підстави для висновку про відносно стабільний стан затребуваності цього сегмента туристичної індустрії. Підсилюється затребуваність санаторно-курортної бази у зв'язку з тим, що в 1998 - 2004 р. були закриті й перепрофільовані більш, ніж 37 санаторіїв і будинків відпочинку в межах міста. Що стосується інших сегментів, то вони показують середні темпи росту. Зокрема: - організований історико-культурний туризм, що при середніх темпах росту споживчої аудиторії має значні перспективи, пов'язані з новими культурними й подієвими проектами, розвитком нових туристичних продуктів та інфраструктур прийому; - діловий туризм, що є найбільш перспективним для м. Одеси й області, поки зростаючий, за експертними оцінками, не за рахунок спеціалізованих послуг (організація

ділових комунікацій, корпоративних заходів тощо), а за рахунок бронювання квитків, трансферту, екскурсійного обслуговування; - дитячий туризм займає певне місце в туристичній галузі м. Одеси. Але в цей час не лідирує серед напрямків розвитку туризму. Це пов'язано з низькими темпами росту споживчої (дитячій) аудиторії; низькими темпами росту й розвитку спеціалізованої інфраструктури дитячого відпочинку (тематичні дитячі парки тощо); високими цінами на послуги розміщення, харчування й транспорту в рамках технологічного ланцюжка екскурсійного туризму, що впливає на споживання. Для збереження й розвитку в м. Одесі дитячого туризму необхідне пріоритетне держбюджетне фінансування.

Наведений аналіз визначає пріоритети підтримки й стимулювання напрямків розвитку туризму (табл. 10). Понад 55% туристичних відвідувань Одеси і області пов'язані з діловими цілями. Оскільки середнє перебування іноземних туристів в Одесі та області становить 3,5 днів, і витрачають вони за цей час близько 450 доларів США на особу, то діловий туризм здатний дати регіону значний

Таблиця 11

Групування різних видів туризму в м. Одесі за показником пріоритетності розвитку з точки зору місцевої влади

1 група	Види туризму, які належать до найбільш пріоритетних при наданні підтримки місцевих органів влади.	Історико-культурний, діловий, санаторно-курортний, оздоровчий види туризму.
2 група	Види туризму, що володіють високим пріоритетом при наданні підтримки місцевих органів влади.	Заохочувальний, науково-навчальний, подієвий види туризму.
3 група	Види туризму, що володіють середнім пріоритетом при наданні підтримки місцевих органів влади.	Спортивний, активний, індивідуальний види туризму.
4 група	Види туризму, що володіють низьким пріоритетом при наданні підтримки місцевих органів влади.	Екстремальний туризм.

Джерело: [34]

економічний ефект і саме через це діловий туризм відноситься до основного туристичного сектору регіону, локомотивом розвитку всієї його туристичної індустрії. Зростання числа туристів, які прибувають з діловими

цілями, сприяє також розвитку економічних зв'язків Одеської області з іншими регіонами України й зарубіжжям, позитивно відбивається на стані регіональної економіки. Для подальшого розвитку ділового туризму необхідно вирішити багато завдань, у першу чергу, пов'язаних зі зміною співвідношення ціна/якість у бік зменшення вартісної складової, а по-друге - безпеки туристів. Тому з метою забезпечення транспортних потреб бізнес-туристів, необхідно розширювати мережу компаній з прокату автомобілів. Конгресно-виставковий туризм дозволяє зняти таку гостру проблему, як сезонний фактор у туризмі, оскільки пік виставкової й конгресної активності припадає на зиму й міжсезоння, тобто саме на час "низького сезону" в туризмі. При цьому конгресно-виставковий туризм потребує певного розвитку своєї інфраструктури, насамперед, залів для проведення ділових зустрічей. За даними дослідження на початок 2011 року в існують трохи більше 40 залів, з них тільки 20 залів місткістю понад 100 осіб, а 16 залів максимально поміщає не набагато більше 200 осіб. Найбільш місткий зал розташований у санаторії "Одеса" й одноразово може прийняти 500 осіб. Варто враховувати, що більшість із залів не мають спеціального призначення для використання як конференц-зали, належать навчальним закладам, розташовані далеко від готелів. Для позиціювання міста як національного центру конференцій і заходів цього недостатньо. Як показує аналіз даних про конференції й конгреси в європейських містах, більшість бізнес-туристів беруть участь у конференціях чисельністю близько 1000 осіб.

Турфірми міста мають високий темп розвитку. За станом на 01.01.2011р. в Одесі діє 126 ліцензованих організацій, що займаються туристичною діяльністю, більшість з яких орієнтовані на виїзний туризм. Тільки 10% турфірм Одеси мають розвинені програми прийому й туристичного обслуговування в місті. Аналіз діяльності міського турбізнесу показує, що виїзний турпродукт займає незначну частку в структурі діяльності навіть у лідерів галузі й не відіграє визначальної ролі в прибутках туристичних компаній на тлі продажу послуг виїзного туризму.

Загальна оцінка інфраструктури туристичної галузі Одеської області показує, що в регіоні є майже 150 колективних місць розміщення, у тому числі готелі та аналогічні місця розміщення, спеціалізовані місця розміщення (санаторно-курортні організації, туристичні бази тощо). З них тільки одній привласнена категорія 5 зірок, 9-ти - 4*, 5-ти - 3* й 6-ти - 2*, а інші (більше 80%) є некатегорійними. При цьому основна частина готелів побудована за радянських часів і підлягає модернізації. Одноразова місткість колективних місць розміщення становить близько 5 тис. місць. В інфраструктурі не вистачає номерів економ- і бізнес-класу (тільки 15% готелів можуть вважатися категорійними); нестача мотелів. Статистична інформація свідчить про явну недостатність і зношеність готельного фонду, готельних конференц-залів. На 1000 осіб в Одесі, доводиться всього 5 місць у готелях й аналогічних місцях розміщення. У багатьох

містах Західної й Східної Європи аналогічний показник у 3-6 разів більше ніж у Одесі: у Празі - 12,5, у Берліні - 14,5, у Відні - 26, в Амстердамі - 35,4; у Москві - 10. У містах США кількість місць у готелях, у розрахунку на 1000 населення, становить 40-50. До того ж, у туристичних центрах світу триває будівництво нових готелів. Так у Парижі щорічно відкривається від 15 до 20 готелів, у Туреччині - не менше 15. Наявна також невідповідність цін на послуги розміщення в готелях Одеси в порівнянні з європейськими. Так, середня ціна проживання у стандартному готельному номері 4* й 3* становить близько 450 грн., тоді як у Барселоні (Іспанія), наприклад, на 50-60 грн. менше. Ринок готельних послуг Одеської області має низьку конкурентоспроможність й обмежує можливості розвитку усіх видів і напрямків туризму.

До ресурсів туристичної галузі ми відносимо також її кадрове забезпечення. В Одесі в туристичних фірмах, оздоровчих установах й, у тому числі, у готельному бізнесі зайнято близько 5 тис. осіб. Крім того, у галузях, пов'язаних з туризмом (торгівля, громадське харчування тощо), зайнято понад 50 тис. осіб. У туристичній індустрії міста і області відчувається гострий дефіцит висококваліфікованих кадрів, особливо: - маркетологів, менеджерів за спеціальностями "Організація обслуговування в готелях і туркомплексах, громадському харчуванні, у музейній діяльності, що обслуговують персонал трьох- і п'ятизіркових готелів зі знанням іноземної мови" й інших; - професійних кадрів для категорійних готелів (покоївки, офіціанти, бармени й інші); кваліфікованих гідів й екскурсоводів (особливо - зі знанням мов). Відсутність професійної підготовки в переважній більшості підприємців і керівників підприємств туристичної індустрії, у сукупності з дефіцитом кваліфікованих кадрів, є однією з головних причин низької ефективності роботи й зниження конкурентоздатності підприємств галузі. Підготовкою відтворення кадрів туристичної галузі в Одесі за фахом „туризм” займається Одеський національний економічний університет. Одеська національна академія харчових технологій теж розпочала підготовку фахівців за напрямом "Туризм". Одеський державний коледж економіки й менеджменту торгівлі готує кадри за фахом "Організація й обслуговування готелів і туристичних комплексів". Одеське вище професійне училище морського туристичного сервісу готує суднових бортпровідників, агентів з організації туризму. Незадовільно поставлена справа перепідготовки, спеціальних стажувань, програм підготовки гідів й екскурсоводів.

В цілому в Одеській області процес відтворення кадрового потенціалу для сфери туризму і рекреації проходить мляво й вимагає кардинальних заходів щодо його покращення. В цілому, природно - рекреаційний, екологічний, історико-культурний потенціал туристичної галузі Одеської області в змозі протистояти зовнішнім загрозам, загостренню конкуренції з боку інших туристичних регіонів України,

розвивати низку напрямків туристичної галузі (діловий, рекреаційний, історико-культурний).

Істотне місце серед туристичних ресурсів посідає історико-культурний туризм, відгалуженням якого є етнічний туризм. Туристів цікавить не тільки щільність пам'яток історії та культури, й також поліетнічність населення Одеської області. Поліетнічність Одещини була підтверджена за допомогою досліджень, у яких визначене кількісне співвідношення етнонаціональних спільнот за допомогою індексу етнічної мозаїчності Б. Еккеля:

$$P_j = 1 - \sum_{j=1}^m p_j^2, \quad (14)$$

де m – кількість етнонаціональних спільнот у державі (регіоні);

p_j – частка j -ї етнонаціональної спільноти в населенні держави (регіону), значення якого може коливатись від 0 до 1.

Для України індекс етнічної мозаїчності всього населення становив 0,42, сільського населення – 0,25, міського – 0,48. Відповідні показники для Одеської області – 0,62; 0,64; 0,58. Це найвищі значення індексу з усіх регіонів держави, що свідчить про значні поліетнічні ресурси в Одеській області й про те, що вони заслуговують на увагу туристів, що відвідують цей регіон з різних причин, у тому числі й з ділових [21].

Розвиток туризму має продовження у напрямках: посилення взаємозв'язків його з іншими сферами народногосподарського комплексу регіону; залучення інвестицій в розвиток інфраструктури туризму, збільшення фінансових надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки кадрів в області туризму; організації потужної реклами з метою просування на ринок основних брендів міста і області, підвищення іміджу Одеської області як туристичної дестинації; диверсифікації і збільшення набору туристичних послуг.

Торговельний потенціал. Підвищення ефективності використання потенціалу області безпосередньо пов'язане з забезпеченням населення різноманітними товарами широкого споживання. В даний час зростання торгівлі впливає на трудовий потенціал регіону через збільшення об'ємів діяльності, що веде до задоволення попиту на товари, зростанню фонду вільного часу, через залучення додаткових трудових ресурсів. У торгівлі в даний час упроваджується низка програм розвитку раціоналізації споживчого ринку, які є складовою частиною планів розвитку регіону і тісно взаємозв'язані з програмами розвитку інших напрямів економіки. Раціоналізація торгуючих організацій є безперервним процесом вдосконалення основних напрямів торгової діяльності, призначених для поліпшення обслуговування населення.

Роздрібна торгівля є однією з найважливіших галузей господарської діяльності. Основним показником роботи торговельних підприємств є роздрібний товарообіг. У сфері роздрібною торгівлі закінчується процес обігу товарів і вони переходять у сферу особистого

споживання. Роздрібна торгівля- реалізація товарів безпосередньо населенню для особистого споживання. Роздрібна торгівля підрозділяється по формах власності на державну, колективну, спільну, приватну, змішану. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, у 2010 році становив 17,6 млрд. грн., що у фактичних цінах на 21,5% більше обсягу 2009 року, у порівняних – на 8,7%; у січні-березні 2011 року - 4,2 млрд. грн., що більше обсягу січня-березня 2010 року у фактичних цінах на 15,9% обсягу, у порівняних – на 6,7% (табл. 11 та 12).

На території області функціонують 3574 об'єкти роздрібною торгівлі загальною площею 422633 м² (у тому числі кіоски – 1066, торгівля поза магазинами - 1063) (табл. 13,14). Підприємств ресторанного господарства нараховується 1147 одиниць на 67262 місця.

Налічується 187 ринків, кількість торгових місць на ринках становить 56,3 тис. Майже третина ринків сконцентрована в обласному центрі (55 одиниць).

Таблиця 11

Роздрібний товарообіг підприємств на одну особу (тис. тов.)

1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
181	445	751	1039	1520	2104	3104	4174	5916	6206

Джерело: [33]

Таблиця 12

Ресторанне господарство (млн. грн.)

2001	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009
8886	14683	20395	21863	27501	34015	51333	45878

Джерело: [33]

Таблиця 13

Кількість об'єктів роздрібною торгівлі та ресторанного господарства
(на кільк. року, тис.)

Роздрібна торгівля						
1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009
7.7	6.5	5.4	4,0	3.6	3.5	3.4
Ресторанне господарство						
1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009

3.1	1.6	1.4	1.2	1.2	1.1	1,0
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Джерело: [33]

Таблиця 14
Торговельна площа магазинів і кількість місць на об'єктах ресторанного господарства

		Торгова площа магазинів(тис. м ²)					
1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	
499	485	322	474	423	455	480	
		Кількість місць на об'єктах ресторанного господарства (тис.)					
1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	
222	92	67	65	67	68	67	

Джерело: [33]

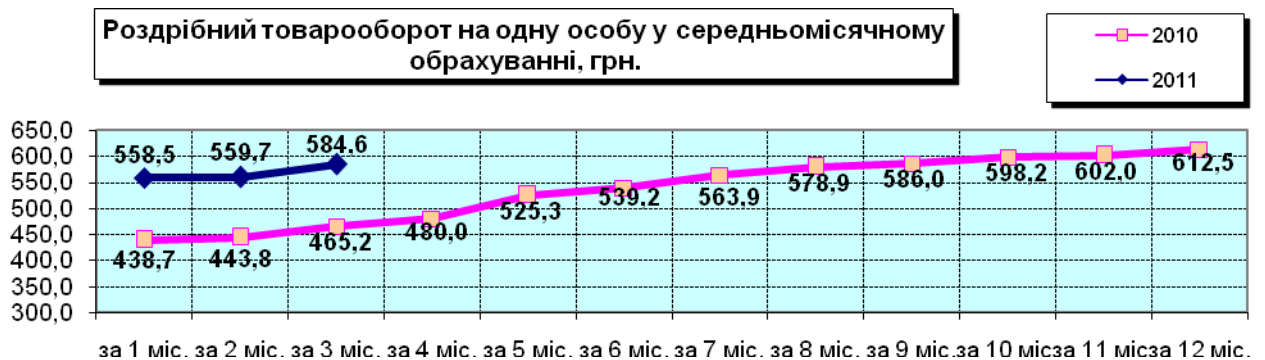

Рис. 12. Обсяг роздрібного товарообороту на одну особу у 2010-2011 р.

Приріст обсягу роздрібного товарообороту на одну особу у 2010 році у середньомісячному обрахуванні порівняно з 2009 роком становив 108,7 грн.; у січні-березні 2011 року – 119,4 грн. у порівнянні з січнем-березнем 2010 року (рис. 2.7; табл. 15).

Таблиця 15
Роздрібний товарооборот підприємств в Одеській області (млн. грн.)

1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
469.8	112.4	3684	5156	7445.4	9996.1	14159.5	14842.9

Джерело: [33]

Потенціал торгівлі товарами легкої промисловості Одеського регіону. В Одесі існує велика кількість магазинів тканини: “Моготекс-Одеса” є офіційним представництвом білоруського текстильного

комбінату ВАТ “Моготекс” і працює на текстильному ринку України з 2001 року. За цей час воно стало найбільшим оператором текстилю в Південному регіоні України, що підтверджується даними Національного Бізнес-рейтингу.

ДП “Моготекс-Одеса” пропонує зі складу в місті Одеса різноманітний асортимент продукції: спецодяг, засоби індивідуального захисту, тканини для спецодягу: “Грета”, “Осло”, “Сісу”, “Нортон”, “Грета-Т” тощо, камуфляжні тканини, як плащові, так і трикотажні. Також пропонуються скатертні тканини: “Журавінка”, “Мати”, зі спеціальним масло-грязе-водовідштовхувальним просоченням, порт'єрні, підкладкові тканини, комплекти столової білизни.

Найбільші магазини швейних, трикотажних, хутряних, овчинно-шубних (кожухових) товарів і головних уборів: “Кравець”, компанія “Текстиль контакт”, “Brand”, “КТ Exclusive”, “Амріта”, “Бостон”, “Мадам Тісо”, “Маки”, “Світ тканин”.

Найбільші підприємства текстильної продукції в Одесі: Пантекс, ПП Ватні вироби, ТОВ MC Tintini, ТОВ Индиго. В Одесі та області існує безліч магазинів взуття: Імпульс, Інтертоп, Кардинал, основними постачальниками яких є одні з найпередовіших виробників взуття у світі: ECCO (Данія); TIMBERLAND (США); HUGO BOSS (Австрія); DUMOND (Бразилія); GEOX, MORESCHI, PRIMIGI (Італія); CLARKS, DR.MARTENS (Англія); CAMPER (Іспанія); MARC O 'POLO, ARA, LLOYD, CAMEL (Німеччина), VAGABOND (Швеція); SKECHERS, CONVERSE, UNITED NUDE, HAWAIIANAS, GINO VAELLO; LOBSTER, TIRANITOS, BRASKA тощо. Ці сучасні магазини відповідають запитам сьогодення і представляють у регіоні total look (одяг, взуття та аксесуари) таких метрів моди, як GUCCI, BURBERRY, MARNI. Не менш значним є список брендів, які представлені в сегменті взуття і аксесуари: PRADA, DOLCE & GABBANA, DIOR, LANVIN, CELINE, VERSACE тощо.

В Одесі і області функціонує три найбільших магазини електропобутових товарів: супермаркет Фокстрот (Supermarket Foxtrot) - техніка для дому. Це найбільша мережа магазинів побутової техніки в Україні. Кожні 7 днів відкривається новий магазин під маркою “Фокстрот” в будь-якій точці країни. Компанія “Foxtrot” є безперечним лідером ринку, що доведено найвищими нагородами в номінаціях “Вибір року” і “Золота торгова марка”; ТОВ “Мега-Макс” - забезпечує повною комплектацією будівельні об'єкти будь-якого масштабу від окремого приміщення або будинку до житлового мікрорайону або заводу, з максимальною зручністю для замовника.

Асортимент продукції, що реалізується ТОВ “Мега-Макс” складає: запірні арматури: вентилі, засувки, крани, клапани; деталі трубопроводів: фланці, засувки, переходи, трійники, заглушки; фітінги: муфти, контргайки, згони, різьби, бочата, ніпелі, гнучкі підводки; труби: пластикові, металопластикові і сталеві для опалення, водопостачання, каналізації; радіатори мідно-алюмінієві, сталеві, чавунні; допоміжні

матеріали: кріплення, техпластина, клоччя, пароніт; інструмент: зварювальні апарати для пластикових труб, зварювальні насадки, зачисні пристрої, ножиці, електроди; торгова мережа "Стінол" - офіційний дилер в Україні заводів холодильників "Ariston", "Indesit", "Атлант", "Snaige", заводу газових плит "Брестгазоапарат" з правом сервісного обслуговування, представник торгової марки "Kaiser", а також дистриб'ютор найбільшого в Європі концерну "Arcellic AS" (Туреччина), що випускає весь спектр побутової техніки торгової марки "Beко" і "Blomberg". Торгова мережа "Стінол" - найбільша в Одеському регіоні роздрібна мережа магазинів побутової техніки, магазини якої працюють в 10 містах Одеської області.

В Одеській області функціонують різноманітні магазини, що пропонують великий вибір меблів: меблева компанія Альфа-меблі (заснована в 2002 р), пропонує: недорогі якісні меблі, МДФ фасади, ПОСТ формінг фасади, стільниці, вітражі, декоративні елементи (карнизи, балюстради, пілястри, балясини), дверні накладки на металеві двері (МДФ 16 мм); компанія "Бізнес Меблі" з 1996 року займається розробкою і виробництвом широкого асортименту офісних меблів: оперативні меблі; кабінети керівника ; комп'ютерні столи; кухні для офісу, в тому числі за індивідуальними проектами; нестандартні меблі з ДСП, МДФ і скла за розмірами замовника , м'які меблі, V-меблі, меблі від А до Я, меблі класу А тощо.

Магазини спортивних товарів і товарів для активного відпочинку: "Adidas", "Columbia", "Escada sport", "Lacoste", "Nike", "Puma", "Rucanor", "Велоцентр", "Глобус", "Мегаспорт", "Збройний дім", ТОВ "Фенікс" - мережа магазинів товарів для спорту, відпочинку та безпеки, що спеціалізуються на продажу холодної та пневматичної зброї, оптики, вогнепальної зброї. У магазині "Спортмастер" можна придбати спортивний одяг кращих світових виробників: "Columbia" (США), "Helly Hansen" (Норвегія), "Colmar" (Італія), "Demix" (Німеччина), "Outventure" (Канада), "JOSS" (Італія); взуття: "Caterpillar", "Merrell", "Columbia" (США); роликові і льодові ковзани, скейтборд: "Roces" (Італія), "Nordway" (Норвегія); м'ячі: "Molten" (Японія); столи та аксесуари для настільного тенісу: "Kettler", "Torneo"; лижі та інвентар: "Marker", "Tecnica", "Volkl" (Німеччина), "Nordway" (Норвегія); настільні ігри "Stiga". У спортивних магазинах є повний спектр товарів для спорту і відпочинку: одяг чоловічої колекції, великий вибір кросівок, колекція одягу для жінок, взуття для активного відпочинку: для занять у тренажерних залах, бігове взуття, повсякденне взуття, а також взуття для занять ігровими видами спорту - футбол / футзал, теніс, баскетбол, різноманітне модне екіпірування.

Виробництво і реалізація будівельних матеріалів : АМТЕК СП ЛТД - двері міжкімнатні (тропічні породи дерева) ; СІА ПП фірма: хімія для паркету BONA (Швеція), паркет з масиву деревини європейського виробництва, машини для шліфування паркету COLUMBUS, OREBRO

(Швеція), дошка палубна екзотика, лак; DE RYCK (Бельгія) ; PROFITEK будівельний центр: загальнобудівельні матеріали (цегла, блоки, бетон, сипучі матеріали, утеплювачі, ворота, ландшафтний дизайн та малі архітектурні форми), покрівлі та фасади (керамічна черепиця, металочерепиця, водостічні системи; АЗІЯФОРЕСТ ТОВ: Постачання дошки обрізної, бруса, масивної дошки підлоги - штучний паркет, паркетна дошка, плінтус, терасна дошка (decking), садовий паркет - фасадна вагонка з цінних порід тропічної деревини з регіону Південно-Східної Азії. Продаж великогабаритних будівельних матеріалів місцевого виробництва може здійснюватися за зразками з доставкою їх безпосередньо з місць виробництва на прохання споживача за вказаною ним адресою. Сипучі нерудні матеріали продають і доставляють споживачу з базових організацій з оплатою через торговельні підприємства.

Великі підприємства з виготовлення продукту парфумерно-косметичних продуктів в Одеській області: Арікол-УКРАЇНИ, фірма: Дистрибуція засобів особистої гігієни і побутової хімії виробництва “Колгейт-Палмолів” і “Кімберлі-Кларк”; Дистриб'юція парфумерії та косметики “Коти”, САНМАРІН, Українсько-швейцарське СП; GOLDEN LINE; NEWAYS; ІРИС.

Великі магазини та виробники галантерейних товарів в Одеському регіоні: АРІАДНА, ПП Укооптпромторг, ТОВ: ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИ; КАНЦЕЛЯРСЬКІ товари; Галантерейні вироби ,СВІТ, ЗОНТ, ПП Бутун-Україна.

В Одеській області функціонує низка мереж роздрібної торгівлі і виробників продовольчих товарів: “Фоззи-юг”, дочірнє підприємство “Маркет- плазо” (мережа супермаркетів “Фуршет”), “Наталка-трейд”, ТОВ “Хвиля”, “Екстра”, “ВИТИЙ” (мережа універсамів “Копійка”). Супермаркет “Копійка” - 19 універсамів в Одеському регіоні. У плани компанії входить постійне розширення регіональної присутності. В регіоні активно розвиваються місцеві торгові групи і компанії, які пильно вивчають околиці і виходять в сусідні області. Водночас столичні компанії все активніше цікавляться перспективами інвестицій в провінцію, розвитку мережі в регіонах. Багато регіональних мереж активно розвиваються і вже виходять за рамки звичайної побудови мережі за принципом “чим більше - тим краще”, розробляючи цікаві рішення на заздрість своїм столичним колегам. Так, компанія “Таврія В”, що лідирує в Одесі, запускає торговий комплекс з супермаркетом, бутиками, фуд-кортом і новим для України форматом ресторану “фрі-фло” (від англ. free flow - вільне пересування). Характерною особливістю даного формату є те, що зона кухні знаходиться у вільному доступі відвідувачів. Частина технологічних процесів, зокрема попереднє приготування інших страв, гарнірів і холодних закусок, винесена на огляд покупців, які можуть, вільно переміщаючись по залу, вибрати будь-які страви. Потім відвідувач розраховується на касі і розташовується в будь-якій частині закладу.

“Таврія В” також одна з небагатьох компаній, що освоюють торгівлю через інтернет. Доставку продуктів можна замовити з веб-сайту компанії або по телефону.

Одеська область - перспективний регіон, і не випадково тут був відкритий перший одеський “Фуршет”, а в 2008 році двері розкрив Metro Cash & Carry. Проблемним для багатьох торгових підприємств є питання кадрів. Рекрутингові агентства і інтернет- сайти по працевлаштуванню завалені пропозиціями роботи. Потрібні всі позиції - від касових операторів до керівників. Враховуючи зростання роздрібного ринку, проблема людських ресурсів ставатиме все більш актуальною. Особливо важко знайти хороших і досвідчених менеджерів середньої ланки - фахівців з маркетингу, PR. Відбувається інтервенція в Одеський регіон іноземних мереж. Це, насамперед, “Billa-Україна” - підприємство з 100-процентним іноземним капіталом, компанія “Metro Cash & Carry Україна”, американська корпорація Wal-mart - лідер світової роздрібної торгівлі і номер один в рейтингу FORTUNE500, “Wal-mart - Україна Продажкт” WMS_UP), французької мережі Auchan, німецької НІТ(володіє такими брендами, як Dodenhof,Ullrich, Minipreis, Limit, Heros тощо), прибалтійської VP Market, компаній Carrefour (Франція) і Tesco (Великобританія). Мережа супермаркетів НІТ володіє як великими гіпермаркетами, так і порівняно невеликими супермаркетами. Прибалтійська мережа VP Market влітку в трьох країнах Балтії управляє 277 торговими центрами Minima, Mescdia, Maxima і T-market . З них 187 знаходяться в Литві, 83 – в Латвії і сім - в Естонії. За підсумками дев'яти місяців 2010 року оборот VP Market виріс на 25% в річному численні і склав 3,04 \$1 млрд. Вірогідна поява однієї з найбільших російських мереж “Пятерочка”, оборот якої у 2010 році перевищив \$1,597 млрд., тоді як в 2002 році він складав \$500 млн. Це найвищий показник як серед компаній роздрібної, так і гуртової торгівлі продуктами харчування і повсякденного попиту в Росії. Можлива поява в регіоні ще однієї російської мережі “Патерсон”.

Висновки: загальна економічна характеристика Одеського регіону вказує на перспективи розвитку різноманітних галузей та видів виробничо-господарської діяльності. По-перше, Одеський регіон є головним морським зовнішньоторговельним виходом країни, виконує найважливіші транспортні та перевантажувальні функції, виступає осередком розвитку галузей, що пов'язані з використанням ресурсів Чорного моря та океану і має значний рекреаційний потенціал. По-друге, є одним із провідних регіонів країни щодо розвитку підприємництва і формування мережевих структур, зовнішньоекономічної діяльності, має суттєвий науковий та науково-дослідний потенціал, активно впроваджує інноваційні розробки і залучає інвестиційний капітал. По-третє, Одеський регіон володіє значним запасом земельного ресурсу, що дозволяє інтенсивно розвиватись сільському господарству та переробній промисловості, а також є одним із центрів металургійного виробництва

та машинобудування, нафтохімічної, фармацевтичної і легкої промисловості, тощо.

Незважаючи на істотні позитивні зрушення, економіка Одеського регіону працює не на повну потужність: ресурсний потенціал недостатньо використовується, спостерігається спад експорту продукції майже за усіма галузями виробництва, знижується частка високотехнологічної продукції в промисловості. Область характеризується незначною часткою інноваційно-активних підприємств. Постає питання про необхідність технічного переоснащення агропромислового комплексу. Пошук шляхів вирішення цих проблем вимагає істотної перебудови взаємовідносин між інституціями усіх рівнів та підприємствами в регіоні, що допоможе малому та середньому бізнесу вийти з кризи і залишатись конкурентоспроможними на вітчизняному і світовому ринках.

Література

1. Беленький П., Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Беленький, О. Другов // Регіональна економіка. - 2005. - № 1. - С. 96-106.
2. Бурлака Г. Стратегія ЄС по определению гарантированного снабжения нефтью и нефтепродуктами / Г. Бурлака // Нефть и газ. - 2003. - № 3. - С. 60-63.
3. Буркинський Б.В. Економічне оновлення регіону: аналіз ситуацій та рішення / керівники авт. колективу: академік НАН України, д.е.н., проф. Б.В. Буркинський, д.е.н., проф. С.К. Харічков. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 494 с.
4. Волкова Т. Практика привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины в рамках ОЧЭС / Т. Волкова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. - Сб. научн. трудов. - Ливадия-Донецк: ДОННУ. - 2007. - Т. 1. - С. 236-240.
5. Газопровод ИРАН-Армения может быть продолжен до Украины и стран ЕС // Подробности от 27 марта 2004 г.- По материалам: УНИАН
6. Данилишин Б.М. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження: моногр. /заред..чл.-кор.НАН України, д.е.н., проф. Б.М.Данилишина. — К: РВПС України НАН України, 2008. —220с.
7. Егоршин А.П. Управление инновационным развитием региона: монография / Под ред. А.П. Егоршина. – Н.Новгород: НИМБ, 2008. – 288 с.

8. Іщенко Г. Придунайський енергетичний міст / Г. Іщенко // Урядовий кур'єр від 24.05 2006 року.
9. Марача В. Региональное стратегическое планирование: основные подходы и условия реализации / В. Марача // Проблемы теории и практики управления. — 2008. — №11. — С.35—42.
10. Медведкін Т. С. Технологічна конкурентоспроможність економіки України на світовому ринку / Т. С. Медведкін, Г. В. Соколов // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. - Сб. научн. трудов. - Ливадия-Донецк: ДОННУ. - 2007. - Т. 1. - С. 485-491.
11. Минтопливэнерго намерено привлечь 370 миллионов евро кредитов европейских банков // Подробности от 28 июля 2006г. - По материалам: РБК-Украина.
12. Музиченко-Козловська О. В. Методика оцінки рівня туристичної привабливості регіону / О. В. Музиченко-Козловська // Регіональна економіка, 2006. - № 1. – С. 218-227.
13. Новикова В. І. Виявлення елементів територіальної структури рекреаційної діяльності в регіонах України та Черкаській області із застосуванням методу контент-аналізу / В. І. Новикова // Географія і сучасність : Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – 2008. – Випуск 18. – С. 159–172.
14. Одеський регіон: природа, населення, господарство: навч. пос. / О. Г. Топчієв, І. І. Кондратюк, О. І. Полоса та ін.; за заг. ред. О. Г. Топчієва. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.
15. Орловська Ю. В. Інвестиційний маркетинг як інструмент залучення іноземних інвестицій в Україну та її регіони / Ю. В. Орловська, О. О. Зайченко // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. - Сб. научн. трудов. - Ливадия-Донецк: ДОННУ. - 2007. - Т. 1. - С. 38-43.
16. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності / За ред. проф. В.Ф.Семенова. Монографія // - Одеса: Оптимум, 2008.- 201с.
17. Россия может построить новые газо- и нефтепроводы в Турцию. // Подробности от 18 июля 2005г.
18. Руденко В.П. Український природно-ресурсний потенціал: Серія оцінкових картосхем: Ч.3. / Руденко В.П. // – Чернівці: Рута, 2005. – 248 с.
19. Сікора Б. Російська економічна експансія в Україні. / Б. Сікора // - К.: Економіка і право, 2003. - 500 с.
20. Семенов В.Ф. Регіональна економіка: навчальний посібник./ За ред. Семенова В.Ф. // -К.: МП Леся, 2009.- 708с.
21. Семенов В.Ф., Горбань Г.П. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посібник.- Семенов В.Ф., Горбань Г.П. /За ред. В.Ф. Семенова // - Сімферополь. АРІАЛ, 2010.- 204с.

22. Тищук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В. Економіка України у 2011 році: прогноз динаміки, виклики та ризики. К.: НІСД, 2011 - 30 с.
23. Ткач А. А. Інституціональні елементи ринкової інфраструктури / А. А. Ткач. // Економіка та держава .- 2005 .- № 1. - С. 43-47.
24. Украина переведет ряд населенных пунктов на отопление электроэнергией // Подробности от 2 октября 2006г. - По материалам: Интерфакс-Украина.
25. Всеукраїнський перепис населення // - Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_odes/
26. Гендерна мапа України // - Режим доступу: <http://gendermap.org.ua/regions>
27. Гриневецкий С. Черноморский регион - зона противостояния великих держав / С. Гриневецкий // Режим доступу: www.dialogs.org.ua/ – 28.11.2006.
28. Довідка про соціально-економічний розвиток за 2009 - 2010 рік. Одеська обласна державна адміністрація// - Режим доступу: http://oblrada.odessa.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=311&Itemid=193&lang=uk
29. Енергетична стратегія України до 2030 року // Режим доступу: www.aes-ukraine.com/documents/5390.html - 48k.
30. Загальна характеристика економіки регіону // - Режим доступу: <http://gue.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=24796&id>
31. Звіт про конкурентоспроможність України 2010. Назустріч економічному зростанню та процвітання // - Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/Competitiveness_report_2010_ua.pdf
32. Статистична інформація. Державний комітет статистики України // - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/.
33. Статистична звітність. Головне управління статистики в Одеській області // - Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>.
34. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2015 року. - Схвалена рішенням Одеської обласної ради від 10 листопада 2006 року № 91-V. - Одеса. - 2006. - 91 с. // – Режим доступу: oda.odessa.gov.ua.
35. Філіпенко А. Енергетичний капкан. Проблеми місцевого масштабу / А. Філіпенко // Режим доступу: izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=3347 - 18k.

3. Оцінка трудового потенціалу Одеського регіону

Окрім природно-ресурсного потенціалу до найважливіших складових економічного потенціалу регіону відноситься його трудовий потенціал. Трудовий потенціал є одним з основних складових економічного потенціалу регіону. Саме праця об'єднує в єдине ціле всі чинники виробництва: капітал, природні ресурси, інформацію. Категорія

«трудовий потенціал» (складовий елемент економічного потенціалу) з'явилася в науковій літературі порівняно недавно. Різні автори вкладають в цю категорію різний зміст. Під трудовим потенціалом регіону мається на увазі сукупна здатність економічно активного населення регіону забезпечити виробництво максимально можливого об'єму споживчих вартостей в конкретних соціально-економічних умовах. З цього визначення можна зробити висновки:

1) носієм трудового потенціалу є економічно активне населення регіону з властивими йому кількісними і якісними характеристиками;

2) результатом реалізації трудового потенціалу регіону є конкретний набір споживчих вартостей, який відповідає потребам населення на даному етапі його розвитку.

При цьому умовами, що забезпечують відтворення трудового потенціалу і його ефективне використання, є сукупність політичних, економічних, соціальних, природних і технологічних факторів, які є в конкретному регіоні.

Процес формування трудового потенціалу регіону відбувається під впливом демографічних, економічних і соціальних чинників, які спричиняють вплив на кількісні і якісні сторони трудового потенціалу на стадіях його формування і використання. Найбільший вплив на формування трудового потенціалу спричиняють такі чинники як число економічно активного населення, рівень загальної і спеціальної освіти, стан здоров'я населення. Вони є чинниками прямої дії на відтворення трудового потенціалу, а всі інші - спричиняють непряму дію за допомогою впливу більшою чи меншою мірою на перші три чинники.

В економічній літературі поняття «трудовий потенціал» в широкому значенні почало вживатися порівняно недавно. Деякі автори трактують трудовий потенціал як єдність функціонуючих і не зайнятих в суспільному виробництві трудових ресурсів. Проте поняття «трудовий потенціал» не слід підміняти поняттям трудових ресурсів, бо трудовий потенціал має свою кількісну і якісну визначеність і як економічна категорія має право на існування, тому що відображає певний рівень розвитку виробничих відносин в їх єдності з продуктивними силами. Що стосується трудових ресурсів, то вони є сукупністю носіїв трудового потенціалу, але зовсім не визначають його величину. Разом з трудовими ресурсами трудовий потенціал включає сукупність відносин соціально-економічної природи, які створюють базу для утворення нової продуктивної сили цілеспрямованої дії, яка виникає в результаті прикладання певних зусиль з боку суспільства. В цілому ж трудовий потенціал - якісно нове поняття, яке не можна ототожнювати з трудовими ресурсами, як з системоутворюючим ядром трудового потенціалу, але таким, що не визначає ні його рамки, ні число, ні комбінацію елементів.

При визначенні трудового потенціалу слід виходити з тих загальних методологічних передумов, які використовуються при формуванні понять інших видів потенціалів. Визначення «потенціал» найбільш застосовне

при утворенні поняття «трудоий потенціал», оскільки людина праці, персоніфікуючи цей потенціал, є активною, творчою силою. Окрім людини, жоден елемент продуктивних сил не володіє означеною властивістю. Трудоий потенціал регіону - це можливості, які можуть бути мобілізовані і приведені в дію в процесі праці, які утворюють фізичні межі трудового потенціалу на будь-якому рівні. Поняття «трудоий потенціал» ширше за поняття «трудоі ресурси». Для категорії трудового потенціалу найважливішим є включення у відтворювальний процес людської енергії на основі застосування найрозвиненіших засобів виробництва. Трудоий потенціал створює умови для найактивніших управлінських дій у певному напрямі.

Природну основу трудового потенціалу складають населення і трудоі ресурси. На цьому положенні ґрунтується ототожнення трудового потенціалу з трудовими ресурсами. Поняття «трудоий потенціал» є економічною категорією, і включає як трудоі ресурси, так і рівень їх організованості. Трудоий потенціал є єдністю кількісних і якісних характеристик. Найбільший інтерес представляють якісні параметри і закономірності існування трудового потенціалу в умовах інноваційного розвитку: якість носіїв трудового потенціалу; якість природного середовища; якість планування або управління; організації; якість території. Якісні характеристики постійно розширюються за рахунок нових явищ і наслідків, що виникають в процесі розвитку регіону.

Формування, розподіл і використання трудових ресурсів здійснюються, як правило, в межах певного регіону і тісно пов'язано перш за все з його господарською структурою, спеціалізацією, ефективністю регіональної економіки і її загальним рівнем розвитку. З позицій системності трудоий потенціал характеризується певною цілісністю, набором відповідних компонентів, ієрархічністю структури і іншими ознаками властивими системним об'єктам.

Системний підхід ґрунтується на принципах цілісності й враховує внутрішні суперечності системи: частина і ціле; перервне і безперервне; структуру і функцію; внутрішнє і зовнішнє; організацію і дезорганізацію; різноманітність і одноманітність. Всі вони властиві і трудовому потенціалу, якщо розглядати його в системі просторово-часових координат. Особливо чітко суперечності простежуються на стадії використання трудового потенціалу в період необхідності забезпечення високих кінцевих результатів, досягнення яких нерідко не повною мірою узгоджується з гармонійним розвитком окремих компонентів означеної системи. Наприклад, ефективність, вимірювана співвідношенням витрат і результатів, може досягатися без урахування всебічного розвитку особи, збереження екологічного середовища, природи і людини, при широкому розповсюдженні ручних робіт тощо. Функціонування трудового потенціалу в такому разі не можна назвати ефективним. Сукупність компонентів трудового потенціалу регіону визначається проблемами соціально-економічного розвитку, рівнем імплементації в економіку

регіону реальних досягнень науково-технічної революції та інновацій. Теоретично трудовий потенціал є цілісною моделлю, розвивається шляхом подолання виникаючих суперечностей усередині системи і у взаємодії із зовнішнім природним середовищем. Тому його дослідження полягає в тому, щоб суперечності системи трудового потенціалу спрямувати на успішне вирішення найважливіших проблем, пов'язаних з прискоренням економічного розвитку на основі використання переваг ринкової економіки і досягнень науково-технічної революції.

Встановлення закономірностей змін у стані трудового потенціалу відбувається шляхом глибокого аналізу населення і трудових ресурсів регіону за допомогою системи демографічних показників: чисельність; народжуваність; захворюваність; смертність; природний приріст; середня тривалість життя; структура населення за статтю; структура населення за віком; міграція тощо. Мають значення також етнокультурні характеристики населення регіону: національний склад, належність населення до різних релігійних конфесій тощо.

Для інвестиційного розвитку регіону, який не може претендувати на роль сировинного, важливим чинником економічного поступу є людський капітал. Від його кількості, рівня кваліфікації та освіченості залежать напрями спрямування економічної політики. Станом на 1.01.2010 р. в Одеській області проживали 2380,0 тис. осіб, у тому числі 60,8% працездатного віку (табл. 16). Щільність населення області нижча, ніж у середньому по Україні і становить 72,1 особи на 1 км² проти 77,7 у середньому по країні. На території області, як і в Україні в цілому, спостерігається подальше скорочення чисельності населення. Порівняно з даними Першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року вона скоротилася на 66,8 тис. осіб (на 2,7 %), а за останній рік – на 13,5 тис. осіб.

Основним чинником зменшення кількості населення області виявилось природне скорочення. У розрахунку на 1000 жителів в цілому по області воно становило 5,6 особи. У сільській місцевості показник природного скорочення населення більший за міський у 1,7 рази. Тільки у містах Теплодар та Южне спостерігався природний приріст населення відповідно 4,1‰ та 3,1‰. Природне скорочення населення є наслідком несприятливого співвідношення між народжуваністю і смертністю. Так, у 2005 році на 100 померлих припадало 59,7 народжених.

Упродовж січня-квітня 2011 року в Одеській області чисельність населення зменшилася на 1,8 тис. осіб. Загальне скорочення населення сталося виключно за рахунок природного скорочення і склало 2,8 тис. осіб. Міграційний приріст населення склав 1 тис. осіб. Природне скорочення населення спостерігалось в 5 містах обласного значення і майже в усіх районах області. Приріст відмічений тільки в містах Теплодарі і Південному, а також в Овідіопольському і Фрунзівському районах Одеської області. Кількість дітей, що народилися, зменшилася з 9210 до 9187 осіб. Всього в січні-квітні 2011 року на 1000 померлих

приходилося 76,5 народжених. Наслідком зниження народжуваності та збереження цієї тенденції протягом тривалого періоду на рівні, що не забезпечує відтворення населення, є процес старіння, який у майбутньому може створити демографічні проблеми. Також спостерігається тенденція збільшення втрат населення у працездатному віці: у 2004 році – 28 %, у 2005 році 28,2 % від загальної кількості померлих.

Практично в усіх районах і містах обласного значення Одеської області скорочується населення. Міграція в Одеську область з інших областей України не покриває природне скорочення населення. За даними управління, щомісяця кількість населення регіону скорочується у середньому на 1 тисячу осіб. Тим часом в Одесі чисельність населення за 2009 рік зросла майже на 1,7 тис. осіб. Приріст відбувся завдяки міграції до Одеси жителів із інших регіонів України. У 2011 році обласне управління статистики зафіксувало зростання народжуваності з 9,8% до 9,9%, а також скорочення смертності з 13,4% до 12,5%. Основними причинами смертності населення залишаються захворювання систем кровообігу, через які пішли з життя майже 65% померлих, новоутворення - 12% та зовнішні причини смерті - 7,8%.

Віковий склад населення, зафіксований Всеукраїнським переписом населення, характеризується зменшенням частки дітей у загальній кількості населення разом із суттєвим збільшенням частки осіб у віці, старшому за працездатний, значно ускладнює сучасну демографічну ситуацію в області зростаюче старіння населення.

Таблиця 16

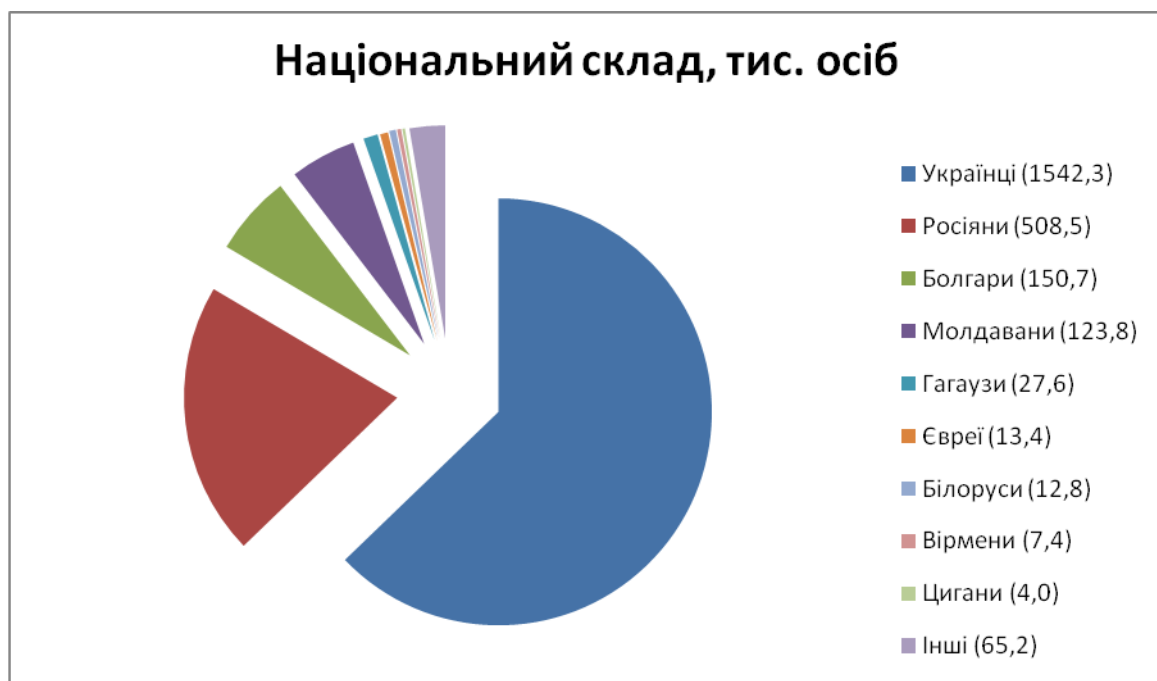
Склад населення Одеської області за основними віковими групами

Склад населення	1.01.1992р.		1.01.2001р.		1.01.2010р.	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усе населення, у тому числі:	2616,1	100,0	2473,3	100,0	2380,0	100,0
молодше працездатний вік	589,8	22,6	468,1	18,9	377,3	15,9
працездатного віку	1502,8	57,4	1465,2	59,2	1447,5	60,8
старші працездатний вік	523,5	20,0	540,0	21,9	555,2	23,3

Порівняно з 1991 роком населення регіону зменшилось на 236,1

тис. осіб. При цьому у складі населення помітно зменшилася частка молодших вікових груп - з 22,6% у 1991 р. до 15,9% у 2009 р. і відповідно зросла частка людей, старших за працездатний вік. Можна спрогнозувати, що незабаром кількість населення працездатного віку зменшиться за рахунок скорочення чисельності на даний момент молодшої вікової групи, що значно ускладнить сучасну демографічну ситуацію в області і зумовить зростаюче старіння населення.

Особливістю національного складу населення Одеської області є її багатонаціональність, за даними Всеукраїнського перепису населення на території області проживали представники 133 національностей і народностей (рис. 13).

Найбільша строкатість в національному складі спостерігається в південно-західній частині області в межиріччі Дністра та Дунаю. Тут переважає українське населення - 35,8 %, болгары - 24,8 %, росіяни - 17,7 %, молдавани - 15,2 %, гагаузи - 4,6 % тощо. В північних та центральних районах населення більш однорідне за національним складом та складається здебільшого з українців

В Одеському регіоні соціально-економічні негаразди та моральна трансформація суспільства протягом останніх десятиріч призвели до таких масштабів демографічних проблем, які співставні зі скороченням населення у часи воєнного лихоліття. Народжуваність в Одеській області протягом останніх десятиріч стабільно знижується. В цілому цей процес не можна вважати аномальним, оскільки порівняно невисока народжуваність притаманна майже всім розвиненим країнам світу, насамперед європейським. Насторожує круте падіння кривої народжуваності після 1985 р., що хронологічно співпадає з початком перебудовчих процесів. В цілому у світі серед об'єктивних причин

зниження народжуваності відзначається збільшення середньої тривалості життя (загальне “старіння” населення), зростання “вартості дитини”, порушення традиційної стабільності родинних взаємин тощо. Демографи різке зниження природного приросту населення пов'язують з такими наслідками, як розвиток ринкової економіки і зниження рівня життя.

На народжуваність і смертність впливає урбанізація території, стан навколишнього середовища, умови життя, і можливим є ствердження, що на трудові ресурси як природну основу трудового потенціалу впливають економічні, соціальні, природні та інші чинники.

При вивченні трудового потенціалу регіону особливої уваги заслуговує аналіз перш за все працездатної частини населення. Вікові і статеві групи трудових ресурсів відрізняються неоднаковою трудовою активністю. Істотно відрізняється ефективність їх праці. Так, якщо середньорічну продуктивність праці одного працівника прийняти за одиницю, то у віці 15-19 років вона складає 0,71, а у 40-44 роки - 1,12. Трудова активність працездатних чоловіків у віці 25-49 років коливається у межах 15-93,1 %, тоді як жінок - відповідно 10-65,9 %. Ці відмінності потрібно враховувати при оцінці трудового потенціалу регіону і визначенні перспектив його розвитку

Кризові явища в демографії проявляються не тільки через негативні тенденції у кількісному складі населення, але й через особливості його вікової і статевої структури. Територіальний аналіз вікової структури населення показує, що основна диференціація спостерігається між містом і селом: міське населення домінує в усіх вікових групах, проте найбільш виразно простежується вікова диспропорція міського і сільського населення у працездатному віці, в той час як на старшому рівні (понад 70 років) ця різниця практично нівелюється. Важливе місце при аналізах вікової структури населення посідає проблема тривалості життя. Економічний розвиток суспільства, науково-технічний прогрес виступають провідними чинниками збільшення середньої тривалості життя. Якщо в античному світі вона становила 25 років, а у середні віки до 30 років, на рубежі XIX-XX сторіч - 32 роки, то вже у 1950 р. середня тривалість життя на Землі сягнула 50 років, а на 1990 р. - навіть 63 роки. Так на початку XXI століття найбільша середня тривалість життя була в Японії (при населенні біля 130 млн. осіб – 80,9 роки), у або Австралії (відповідно 19,7 млн. осіб та 80,1 роки). В Україні найвищі показники тривалості життя були зафіксовані у 1980-1990 рр. і становили 71 рік (66 років у чоловіків і 75 років у жінок). Проте, починаючи з 1992 р, ці показники почали поступово зменшуватися до 1995 року (67 років, 62 та 73 роки відповідно у чоловіків і жінок), у 1998-му році отримали найвищого, за останні роки значення (68, 53 і 74) і поступово почали зменшуватися до 65,5 у 2010 році. Процес зменшення середньої тривалості життя протягом останнього часу пов'язується як з активізацією серцево-судинних захворювань та збільшенням

травматизму (особливо у чоловіків), так і з наслідками Чорнобильської катастрофи.

Одним з основних критеріїв визначення трудовресурсного потенціалу регіону виступає віковий ценз, за яким все населення території поділяється на три групи: до працездатного віку (діти, юнаки та дівчата віком до 16 років), працездатного віку (чоловіки у віці до 60 років і жінки у віці до 55 років включно (за новим Законом про пенсійне забезпечення 2011 року у жінок допенсійний працездатний вік подовжено до 60 років. Особливу групу непрацездатного населення становлять інваліди I та II груп. Основу трудових ресурсів будь-якої території становить населення у працездатному віці. В Україні на його частку припадає до 91,22% загальних трудових ресурсів, решту становлять працюючі підлітки (0,01%), пенсіонери (8,77%) та інваліди. Одеська область за розрахунком питомого “навантаження” на населення працездатного віку, тобто визначення кількості непрацездатного населення, що припадає на 1000 працездатних, відноситься до числа регіонів з найкращою ситуацією, де згадане “навантаження” нижче середнього по Україні. Загальні оцінки трудових ресурсів дають уяву лише про потенційні можливості окремих територій і повинні розглядатися як одна з категорій якісної характеристики населення. З економічних позицій важливим є аналіз зайнятості населення у народному господарстві. Людські ресурси поділяють на економічно активне та економічно неактивне населення. До економічно активного населення належать особи, зайняті суспільно корисною працею, що приносить їм прибуток, тобто населення, зайняте в усіх сферах економічної діяльності. За існуючими в Україні статистичними нормами, до економічно активного населення (синонім - робоча сила) відносяться особи працездатного віку і старші та підлітки, які протягом року були зайняті економічною діяльністю, тобто працювали за наймом на умовах повного чи неповного робочого дня (тижня), роботодавці, ті, що самостійно забезпечували себе роботою, включаючи підприємців, безкоштовно працюючих членів їх сімей, служителів релігійних культів тощо. Іншими словами, до цієї групи належать як особи найманої праці (робітники, службовці) та самостійні працівники (разом з неоплачуваними членами сім'ї), так і сезонні та випадкові працівники, особи, які тимчасово не працюють з об'єктивних причин (хвороба, відпустка тощо), а також учні, які об'єднують навчання з роботою на режимах неповного робочого часу, та особи, що проходять підготовку на виробництві, одержуючи при цьому стипендію або заробітну платню. Зазначимо, що за рекомендаціями ООН до цієї категорії відносяться також безробітні, які шукають роботу. За даними Міжнародної організації праці, економічно активне населення (робоча сила) становить близько 3/4 усіх трудових ресурсів світу.

Особливе місце у системі економічно активного населення посідає група людей, які безпосередньо зайняті в галузях економіки. Сюди

належать робітники та службовці державних, кооперативних і громадських установ і організацій у працездатному віці, зайняті в особистому підсобному сільському господарстві, а також особи, зайняті у спільних приватних підприємствах, міжнародних організаціях та у фермерських господарствах. Одним з найважливіших показників при статистичних оцінках населення, зайнятого в економіці, виступає середньорічна кількість робітників і службовців, яка розраховується на підставі середньооблікової кількості працюючих за наймом на підприємствах, в установах, організаціях і громадських об'єднаннях (без урахування сумісників та тих, хто працює за підрядними угодами). До економічно неактивного населення, за існуючими міжнародними нормами, відносяться усі ті, хто, незалежно від віку, не входить до описаної вище категорії робочої сили. Сюди, зокрема, належать учні та студенти працездатного віку, які навчаються з відривом від виробництва, військовослужбовці строкової служби, жінки, що перебувають у "декретній" відпустці та по догляду за дитиною протягом встановлених законодавством термінів, іноземні громадяни тощо. В Україні, де зайнятість людей визначається у відповідності з прийнятим Верховною Радою Законом України "Про зайнятість населення", загальна кількість зайнятого в галузях економіки населення становить у середньому біля 20 млн. осіб. Протягом останнього десятиріччя простежується виражена тенденція до зниження зайнятості населення в економіці країни, що відображає загальну картину економічної депресії в державі. За період з 1990 р. по 2010 р. кількість населення, зайнятого в галузях економіки, скоротилася в цілому по Україні майже на 5 млн. осіб, тобто практично кожен п'ятий активний мешканець країни з тих чи інших причин, у тій чи іншій формі втратив зв'язок з економічним життям країни. У регіональному плані процес цей відбувається різними темпами, відбиваючи як специфіку місцевої економіки, спеціалізації основних галузей народного господарства в області, що склалася в рамках соціалістичної системи, так і внутрішні соціальні та демографічні особливості окремих регіонів.

З позицій економічного аналізу трудових ресурсів потенціалу і в першу чергу економічно активного населення, важливе місце посідає розподіл робочої сили за окремими сферами економічного життя. Саме цей розподіл відбиває структуру народного господарства і рівень розвитку окремих галузей, слугує опосередкованим показником ефективності використання трудових ресурсів. Наприклад, перерозподіл робочої сили між сільським господарством і промисловістю, що припадає на другу половину 60-х років, став однією з найважливіших ознак (разом із суто економічними показниками: вартістю валової продукції тощо) загальної індустріалізації і знаменував перехід України з розряду аграрно-індустріальних до індустріально-аграрних країн. Серед основних тенденцій у перерозподілі зайнятого населення протягом новітнього часу відзначимо зростання кількості працівників сільського господарства,

чисельності органів управління та людей, зайнятих в інших сферах економічної діяльності, що відбувалося головним чином за рахунок “перетікання” робочої сили з промисловості, будівництва, громадського харчування, установ освіти, науки, культури та житлово-комунального господарства і побутового обслуговування населення. Ці тенденції виглядають вкрай небезпечними, оскільки вони відображають не тільки відчутну втрату кваліфікованої робочої сили у промисловості, на відродження якої потрібні десятиріччя, але й фактичну втрату національного генофонду, оновлення якого взагалі може стати проблематичним. Описана вище тенденція до скорочення зайнятості населення (насамперед населення, зайнятого у сфері економіки) породила в Україні безробіття. Масове безробіття, як соціальне явище, в Україні фіксується лише з початку 90-х років і пов’язується з переходом до ринкової економіки.

Згідно методології Міжнародної організації праці (МОП) безробітними вважаються особи, які (на обстежуваному тижні) відповідали одночасно трьом критеріям: не мали роботи (прибуткового заняття); шукали роботу, тобто намагались знайти оплачувану роботу чи організувати власну справу; готові приступити до роботи протягом найближчих двох тижнів. В усіх випадках кількісним показником цього явища виступає рівень безробіття, тобто виражене у відсотках відношення числа безробітних до кількості економічно активного населення (або до працездатного населення працездатного віку).

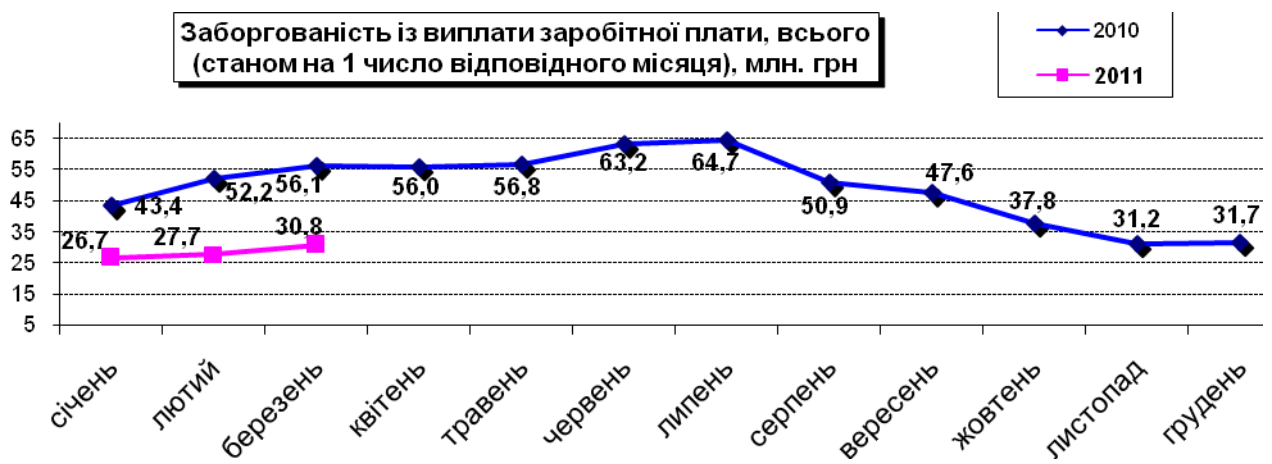
За останніми даними Держкомстату, економічна активність населення Одеської області, яка розрахована за методологією Міжнародної організації праці, характеризується такими показниками:

- чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років в порівнянні з відповідним періодом 2009 року збільшилася на 2 % і склала 1047 тис. осіб. Рівень зайнятості населення від всього населення відповідного віку наближається до середнього показника по Україні, він збільшився з 56% до 57,7%;

- чисельність безробітного населення від економічно активного населення скоротилася на 10% і склала 75,8 тис. осіб. Рівень безробіття зменшився з 7,6% до 6,8% і є найменшим показником серед областей України. Середньомісячна номінальна заробітна плата у розрахунку на одного робітника за 2010 рік становила 2046 грн., що на 14,5% більше, ніж у 2009 році; у січні-лютому 2011 року – 2137 грн., що у 1,2 рази більше ніж у січні-лютому 2010 року. За станом на 1 січня 2011 року заборгованість із виплати заробітної плати на підприємствах та організаціях області становила 26,7 млн. грн. і зменшилась на 38,4% порівняно з 1 січня 2010 року; за станом на 1 березня 2011 року – 30,8 млн. грн. та у порівнянні з 1 січня 2011 року збільшилась на 15,2%. Заборгованість із виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за станом на 1 січня 2011 року становила 8,5 млн. грн. і зменшилась у порівнянні з 1 січня 2010 року на 70,4%; на 1

березня 2011 року – 8,8 млн. грн. і збільшилась у порівнянні з 1 січня 2011 року на 3,5% (рис. 14).

Рівень зареєстрованого безробіття на 1 січня 2011 року становив 1,4%; на 1 березня 2011 року – 1,7%, та збільшився на 0,3 відсоткових пункти у порівнянні з 1 січня 2011 року. За станом на 1 січня 2011 року статус безробітного мали 20,6 тис. осіб, що на 18,8% більше, ніж на 1 січня 2010 року; на 1 березня 2011 року – 24,2 тис. осіб, що на 17,8% більше у порівнянні з 1 січня 2011 року. У 2010 році було працевлаштовано 22,3 тис. осіб, що на 4,7% більше, ніж у 2009 році; у лютому 2011 року – 1421 особи, що на 0,9 відсоткового пункти менше, ніж у лютому 2010 року.

Якщо оцінювати стан безробіття по містах і районах області за рівнем зареєстрованого безробіття, а він складає по області 0,8% населення працездатного віку, то значне його перевищення спостерігається у Савранському, Миколаївському, Ананьївському, Балтському, Ширяївському, Кодимському і Котовському районах області. Необхідно відзначити, що якщо врахувати “приховане безробіття”, яке характеризується тим, що чисельність працівників підприємств, які перебувають у відпустках за свій рахунок за ініціативою адміністрації, а таких у липні 2011р. було 2 тис. осіб або 0,4% середньоспискової чисельності працюючих, а не допрацьовували повний робочий день 30,6 тис. осіб або 5,8% середньоспискової чисельності працюючих, то потенційно рівень безробіття звичайно ж буде вищий.

Для області особливо характерний високий рівень “тіньової” зайнятості, який ніде не враховується, але значним чином відбивається на офіційному показнику зайнятості населення і доходів населення. Зрозуміло, що це явище може бути подолане тільки разом з переведенням тіньового сектора економіки в офіційний.

Згідно з офіційними даними, підготовленими Одеським обласним центром зайнятості, в січні-серпні поточного року на обліку в центрах зайнятості перебувало 41 тис. незайнятих, у тому числі 6,3 тис. осіб, які не здатні конкурувати на рівних на ринку праці. Статус безробітних

одержали 32,9 тис. осіб, що на 30% менше. Середнє навантаження на одне робоче місце складає 4 особи (було 5). Зокрема, в Роздільнянському районі цей показник складає 45 осіб, Ананьївському – 20 осіб, Великомихайлівському – 15 осіб.

З метою підвищення економічної активності населення, сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості, недопущення зростання безробіття і збереження кадрового потенціалу підприємств Головним управлінням праці і соціального захисту населення розроблена разом з 12 структурними підрозділами облдержадміністрації, територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, обласною службою зайнятості і іншими зацікавленими організаціями, і в травні цього року затверджена рішенням обласної ради Програма зайнятості населення Одеської області на 2010-2011 роки.

За 8 місяців 2011 року було створено майже 26 тис. робочих місць, що на 22% більше, ніж за аналогічний період минулого року і складає 86% річного завдання. Можна зазначити, що ознакою стабілізації економіки вперше за останні кризові місяці є перевищення у 1,6 рази кількості утворених робочих місць над ліквідованими.

Добре йде процес утворення робочих місць в місті Іллічівську, Білгород-Дністровському та Котовському регіонах, Ананьївському, Балтському, Великомихайлівському, Кодимському, Любашівському, Миколаївському, Тарутинському і Ширяївському районах, де річні завдання вже виконані і навіть перевиконуються. Слід зазначити, що за кількістю утворених робочих місць наша область перебуває у першій десятці серед інших областей України, а по насиченості такими робочими місцями до економічно активного населення – в останній десятці. Це свідчить про те, що органи виконавчої влади в районах повинні ставити перед собою вищі завдання щодо утворення робочих місць, щоб проводити ефективнішу політику зайнятості населення. Позитивний процес утворення робочих місць поліпшив ситуацію із працевлаштуванням громадян, які звернулися в службу зайнятості.

Одна з найяскравіше виражених закономірностей в розвитку трудового потенціалу в період розвитку ринкової економіки - підвищення освітнього і професійного рівня кадрів. В освіті і професіоналізації трудових ресурсів знаходиться великий резерв збільшення трудового потенціалу. За даними обласної служби зайнятості в Одеській області пройшли навчання і перенавчання по нових професіях і спеціальностях, а також підвищили свою кваліфікацію майже 5 тис. громадян або 12% від тих, хто перебував на обліку в службі зайнятості.

З метою тимчасової зайнятості брали участь в оплачуваних громадських роботах понад 8 тис. незайнятих громадян або кожен п'ятий, хто потребує допомоги служби зайнятості. Таким чином, більше двох третин громадян, які звернулися в державну службу зайнятості, були охоплені активними заходами сприяння зайнятості (торік таких була тільки половина).

На сьогоднішній день у сфері зайнятості населення відчувається недосконалість законодавчої бази, зокрема, в Законі України, що діє, "Про зайнятість населення" практично не передбачені інші важелі державного впливу на стан ринку праці, крім функціонування державної служби зайнятості. Тому він поступово втратив статус основного державного акту, покликаного забезпечити утворення правового поля, що діє по питаннях регулювання зайнятості населення. Крім того, ми давно вже потрібно розробити і ухвалити Закон України "Про професійний розвиток працівників", маючи на увазі створення державою умов для розвитку системи професійного навчання кадрів упродовж всього періоду трудової діяльності, оскільки якість робочої сили є найважливішою компонентою ринку праці і дуже актуальним завданням на сучасному етапі розвитку економіки.

Розвиток трудового потенціалу пов'язаний зі зростанням наукових і інженерно-технічних кадрів. На жаль, в сучасних умовах розвитку народного господарства спостерігається тенденція зниження чисельності інженерно-технічного персоналу, зайнятого в промисловості. Зростання професійно-кваліфікаційного рівня здійснюється, як правило, за рахунок освоєння нових знань, виникнення нових професій, спеціальностей. Причому і нові знання, і нові професії визначаються рівнем розвитку регіону, його продуктивними силами, господарськими структурами тощо.

Істотною характеристикою трудового потенціалу є винахідництво і раціоналізація. Це додає трудовому потенціалу специфічну якісну визначеність. Мобілізація технічної творчості трудових ресурсів може підсилювати або послабляти дієвість трудового потенціалу. Винахідництво і раціоналізаторська діяльність, тісно пов'язані з якістю праці працівників, стимулюванням праці, його організацією тощо. Це значить, що рух винахідників і раціоналізаторів, виступаючи компонентом трудового потенціалу, має регіональні і галузеві потенціали.

Економічний механізм і організація виробництва повинні бути спрямовані на те, щоб винахідники і раціоналізатори ефективніше служили трудовому потенціалу, але, на жаль, в даний час цьому не приділяється належної уваги. Означені закономірності вважається доцільним розглядати з позицій розвитку трудових ресурсів, людини праці, персоніфікуючих трудовий потенціал. У зв'язку з цим разом з чисельністю, професіоналізацією трудових ресурсів величезне значення має здоров'я населення. Зважаючи на складність отримання інформації про стан здоров'я населення не існує єдиного показника з цього питання. Проте з достатньою повнотою характеристику про стан здоров'я населення можна одержати шляхом використання зворотних показників, що свідчать про рівень захворюваності або смертності.

Трудовий потенціал суспільства розкривається в єдності робочої сили, засобів виробництва, виробничих відносин і їхньої організації. В зв'язку з цим для розуміння закономірностей розвитку трудового

потенціалу важливе значення має виявлення тенденції в розвитку процесу розподілу праці і поглиблення спеціалізації, концентрації виробництва, комбінування, кооперації тощо. Нарощування трудового потенціалу вимагає вдосконалення, спеціалізації, концентрації, комбінування і кооперації, забезпечення динамічності господарських структур і організаційних форм виробництва, праці та управління. Дані процеси потребують безперервного управління, без здійснення якого виникають певні затримки і запізнювання в розвитку окремих складових трудового потенціалу, що негативно відображається на його величині і кінцевих результатах функціонування соціально-економічних систем. Це значить, що в умовах ринку слід в повній мірі використовувати існуючі об'єктивні тенденції і закономірності, що забезпечують ефективну дієвість трудового потенціалу.

Для збалансованості створених робочих місць і наявних трудових ресурсів слід розробляти приватні територіальні баланси (наприклад, кваліфікованих робочих кадрів і фахівців). Вони повинні забезпечувати відповідність не тільки між створеними робочими місцями і наявними трудовими ресурсами, але і між розрахованою на перспективу обґрунтованою потребою народного господарства регіону в кадрах певної професійно-кваліфікаційної структури і можливістю підготовки їх на даній території (у різних системах навчання) з числа наявних трудових ресурсів. Первинні баланси підприємств (установ, організацій) є основою для складання зведених галузевих і регіональних балансів робітників кваліфікованої праці. Розробка зведеного балансу робітників кваліфікованої праці для конкретного регіону дозволить пов'язати додаткову потребу підприємств (організацій, установ) з наявними трудовими ресурсами і їх особливостями, іншими трудовими балансами. Велике значення мають баланси робітників кваліфікованої праці для обґрунтування перспективного розвитку системи професійно-технічної освіти, раціонального розміщення його учбових закладів; якими сьогодні на рівні регіону ніхто не займається.

В Одеській області відзначається тенденція до підвищення рівня освіти. Повну та неповну вищу освіту у 2009 році отримали 33099 осіб. Близько 37,0% населення отримали повну загальну середню освіту. Кількість населення, яке має вищу та загальну середню освіту, складає близько 1,8 млн. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 року на 9%. За показником рівня безробіття область займає одне з останніх місць (на 2009 рік по області він складав 5,0 % від економічно активного населення, по Україні – 7,4 %). Попит на робочу силу постійно зростає, зростає і рівень працевлаштування громадян. Так, рівень економічної активності населення у 2006 році збільшився з 58,7 % до 59,3 %; виріс рівень зайнятості населення у віці від 15 до 70 років (з 55,6 % до 56,2 %); рівень безробіття знизився з 5,4 % до 5,1 %. Але в самій області співвідношення рівня безробіття різне – в Ширяївському районі рівень безробіття складає 13 %, у містах Іллічівську

– 0,2 %, Одесі – 0,3 %. Однією з найважливіших проблем розвитку області є проблема ефективного використання трудових ресурсів. Завдяки легалізації найманої робочої сили можливо уникнути проблеми тіньової зайнятості, а головне - забезпечити соціальний захист працівників, які нині отримують заробітну плату в конвертах і не беруть участі у формуванні пенсійних та страхових фондів. Інвестиційна привабливість також пов'язана з рівнем кваліфікації людського капіталу. Високий рівень освіченості формують вищі навчальні заклади Одещини, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку спеціалістів для всіх соціальних сфер регіону. Мережа навчальних закладів Одещини складається з: 55 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, у тому числі 46 - державних (28 - I-II рівнів акредитації; 19- III-IV рівнів акредитації) та 8 недержавних (5- I-II рівнів акредитації та 3 - III-IV рівнів акредитації). Характерна для останніх років тенденція розширення міжнародних контактів ВНЗ сприяє інтеграції вітчизняної освіти до європейського наукового співтовариства, створює умови для впровадження новітніх освітніх технологій, що підвищує рівень фахової підготовки випускників, якість науково-дослідних робіт, розширює можливості залучення іноземних інвестицій у різноманітні програми та фонди.

Аналізуючи освітню структуру економічно активного населення, яке збільшується, можна відзначити стійкість тенденції зміни чисельності громадян, які формують освітні групи. Непокоїть той факт, що у період за 2005-2008 роки кількість осіб з вищою освітою зросла на 11%. Така тенденція ілюструє проблему можливого перенасичення ринку праці особами з повною вищою освітою, що в недалекому майбутньому, ймовірно, призведе до істотного спотворення структури пропозиції робочої сили. А мотивація в здобутті професійної освіти в нашій країні просто катастрофічно падає. Середня періодичність підвищення кваліфікації працівників удвічі нижче нормативної, а в сільському господарстві, торгівлі – вдесятеро. Наприклад, в Євросоюзі цей показник становить 3-5 років, в Японії – до 1 року. Вся система підготовки в розвинених країнах будується не на отриманні диплома про освіту, а на забезпеченні формування компетенції працівників. Дослідження показують, що 90% опитаних працівників підтверджують, що вони отримали велику частину своїх навичок в результаті навчання на робочому місці.

А наші роботодавці практично не мають на сьогоднішній день фінансових можливостей на організацію підготовки кадрів на виробництві, внаслідок чого чисельність працівників, що пройшли таку підготовку, зменшилася у 2009 році на 20% в порівнянні з 2008 роком і складає 40 тис. осіб, а рівень охоплення тих, що працюють таким навчанням складає всього лише 8%, тоді як в інших високорозвинених країнах цей показник досягає 50-60%.

Одеська область відрізняється високим позитивним сальдо трудової міграції. Результатом цього процесу є сприяння соціально-економічній стабільності шляхом додаткового надходження значних фінансових ресурсів, що вигідно не тільки сім'ям окремих громадян, які є власниками означених ресурсів, а й регіону в цілому, оскільки знижується рівень бідності, зростає сукупний попит, збільшується обсяг внутрішнього ринку. Крім того, після повернення з-за кордону значну частину зароблених коштів українці витрачають для започаткування власного бізнесу, створюючи робочі місця не тільки для членів своєї сім'ї, а й для інших громадян.

Строкатість і мінливість міграції по окремих роках не дає можливості відтворити повну картину переміщення населення в окремих областях. Головна привабливість у іноземних роботодавців в українській робочій силі – це її дешевизна, тобто роботодавці за рахунок праці трудових мігрантів намагаються мінімізувати свої витрати на робочу силу. За різними опитуваннями від 10 до 15% українських громадян висловили свою реальну готовність виїхати на роботу за кордоном. Це явище з позитивного боку забезпечує збалансованість ринку робочої сили усередині області – країни і на міжнародних ринках праці. Так, за даними комерційних структур, які надають населенню посередницькі послуги з працевлаштування за кордоном, в першому півріччі цього 2011 року було працевлаштовано 28,6 тис. громадян, які працюють по трудових контрактах із іноземними роботодавцями, що на 11% більше, ніж в аналогічному періоді минулого року.

Із загальної кількості трудових мігрантів в області особи, які мають морські професії (спеціальності), складають 98%. Найбільша кількість їх працює у кіпрських, грецьких, ліберійських, німецьких і англійських судновласників. 40% з них посідають чоловіки у віці від 40 і більше років; посідають робочі місця по професіях – 53%, а керівники, фахівці – 45%. Аналізуючи матеріали засобів масової інформації, присвячені роботі наших моряків у іноземних роботодавців, необхідно відзначити, що існує помилкова думка про те, що в області нібито відсутній контроль за діяльністю посередницьких підприємств, які надають послуги населенню щодо пошуку робочих місць за кордоном. Такі компанії, як правило, мають ліцензію Міністерства праці і соціальної політики України і здійснюють свою діяльність відповідно до Ліцензійних умов на ведення цього виду діяльності.

Важливим чинником, що впливає на трудовий потенціал регіону, є міграція населення. Поєднання соціально-економічних і культурних можливостей регіону формує його привабливість, яка спрямовує міграційні потоки трудових ресурсів. Але обмежувати соціальну функцію міграції межами тільки індивідуальних інтересів мігрантів не можна, оскільки вона є частиною економічної системи регіону. Взаємозв'язок між процесами міграції і використанням трудового потенціалу носить досить складний характер. Трудовий потенціал відноситься до числа обмежено

мобільних чинників, оскільки чисельність потенційних працівників і, отже, пропозиції вакантних місць в кожен момент в кожному географічному пункті задані. Проте міграція є динамічним соціально-економічним процесом, який знаходиться під впливом чинників економічного характеру, що сприяють процесам міжрегіонального вирівнювання, а також неекономічних чинників (зокрема, соціально-психологічних), які можуть їм перешкоджати. А саме; якщо навіть економічні умови є більш переважними для міграції, але індивіди не хочуть їхати, то міграції не буде. Ефекти від міграції і її вплив на розвиток регіонів істотно складніші. У реальності робоча сила неоднорідна, тому вплив міграційних потоків на рівні реальної заробітної платні в регіонах, між якими відбувається міграційна взаємодія, а також на співвідношення попиту і пропозиції робочої сили в регіоні залежить від кваліфікаційного рівня мігрантів і вартості їх робочої сили. Міграція може прискорювати зростання регіону, куди прибувають мігранти, і уповільнювати зростання в регіонах, звідки відбувається міграція.

Розглянемо це явище на наступному прикладі. Якщо з відносно бідного регіону **A** в регіон **B** вибувають висококваліфіковані мігранти, то їх від'їзд може призвести до подальшого зниження середніх доходів в регіоні **A** і підвищення в регіоні **B**, якщо в другому регіоні вони зможуть знайти роботу, відповідну їх кваліфікації. Інший варіант виникає, коли прибуття некваліфікованих мігрантів в регіон **A** може звільнити висококваліфікованих працівників для роботи, на якій їх продуктивність і зарплата вищі, і призвести до підвищення регіональної середньої заробітної платні в регіоні **A**, при цьому висококваліфіковані працівники в регіоні **B** будуть вимушені виконувати роботу, не відповідну їх кваліфікації, що призведе до загального зниження доходів. Мігранти, що вибувають, можуть бути безробітними, і їх від'їзд може мати незначний ефект на рівень заробітної платні в регіоні. Тому міграційні потоки можуть діяти як у бік вирівнювання доходів в регіонах, так і у бік посилення міжрегіональних відмінностей. Чинники, що визначають міграційні процеси, в загальному випадку можуть бути представлені двома групами: економічними і соціально-психологічними. Набір чинників, а також їх значущість істотно залежать від особливостей кожної конкретної країни і етапу її історичного розвитку, проте можна виділити стандартний набір чинників, що мають достатньо загальний характер. До числа економічних чинників входять:

- порівняльний рівень доходів у взаємодіючих регіонах: як правило, міграційні потоки походять з регіонів з низькою заробітною платнею в регіони з високою;
- величина витрат на переїзд для мігранта і його сім'ї, які включають не тільки безпосередні транспортні витрати, але витрати на облаштування, зокрема на пошук і оплату нового житла;
- можливості отримання роботи в приймаючому районі;

- здатність приймаючого району абсорбувати мігрантів, тобто надати житло, можливість користуватися об'єктами соціальної інфраструктури і соціального сервісу;
- рівень доходу мігрантів і рівень заощаджень, що є у них, з яких виходять фінансові можливості покрити витрати на міграцію; у цьому випадку може істотну роль виконувати державна підтримка індивідуумам, які хочуть переїхати, що досягається за допомогою позик і грантів;
- наявність гнучкої конкурентної економіки, особливо відносно географічних ринків праці.

До числа соціально-психологічних чинників можуть бути віднесені:

- інституційні умови, що забезпечують свободу переміщення і вибору місця проживання і місця роботи, оскільки інституційні перешкоди міграції можуть звести нанівець вплив економічних стимулів до переміщення;
- соціальні витрати на міграцію, які можна оцінити в грошовому еквіваленті як ту різницю в одержуваних доходах, заради якої мігрант готовий залишити звичне місце проживання, оточення тощо;
- статево-віковий склад потенційних мігрантів, сімейний стан і склад сім'ї, кваліфікаційно-освітній рівень, що визначають міграційну рухливість населення;
- наявність достатньої інформації про приймаючий регіон, що стосується можливостей отримання роботи, вирішення соціальних питань;
- соціально-культурна прихильність до регіону мешкання;
- психологічна готовність потенційних мігрантів до зміни місця проживання, роботи, оточення тощо.

Вплив міграції на трудовий потенціал регіону пов'язаний з неоднорідним складом робочої сили, тобто професійно-кваліфікаційним складом трудових ресурсів.

Раніше головним типом міжнародних міграцій був переселенський: переселенці мігрували з метою зміни постійного місця проживання. Існуючі нині типи міжнародної міграції відрізняються від тих, які превалювали в попередні сторіччя. Сьогодні міграції зазвичай починаються як тимчасові, що мають конкретну мету – роботу, навчання, шлюб з іноземним громадянином або навіть тривалу відпустку, а не переїзд на постійне місце проживання. Напрямки сьогоdnішніх міграцій також відрізняються від тих, що були в минулому. У той час, як постійна міграція була спрямована з відносно перенаселених країн Європи в слабо заселені регіони світу, сьогодні міграція є переважно трудовою й спрямована з менш розвинених держав у більш розвинені. Трудова міграція як різновид міграційних переміщень та механічного руху населення не відноситься до «стаціонарних» демографічних процесів (народжуваність, смертність, шлюбність, припинення шлюбу), котрі належать до природного руху населення [14,с.20]. Вважається, що трудова міграція є визначальною в

загальній сукупності територіальних пересувань.

На теренах СНД з'явився і має позитивну динаміку відносно новий вид мобільності населення - масова трудова міграція. Розвиток трудової міграції обумовлений важкою економічною ситуацією й руйнуванням колишньої сфери зайнятості на пострадянському просторі. В результаті трудової міграції сформувався значний сектор зайнятості, створений винятково завдяки особистій ініціативі громадян, і цей сектор став основним джерелом доходу для мільйонів жителів колишнього СРСР.

Відповідно до неокласичної парадигми, сучасну міжнародну міграцію спонукає економічна нерівність, і стійкий економічний розвиток менш розвинених регіонів може лише її скоротити. По мірі економічного зростання в регіонах, що надсилають робочу силу, поступово зменшується розрив у рівні заробітної плати, відповідно, скорочуючи стимули для міграції. Якщо країна, що надсилає мігрантів, інтегрується в світовий ринок як розвинена урбанізована економіка, в кінцевому підсумку існує велика ймовірність того, що вона перетвориться з експортера на імпортера робочої сили. Отож, ера міжнародної міграції не закінчилася, наступила доба економічних форм міграції.

В сучасних умовах найбільш важливо розглянути міграцію населення у зв'язку з рухом капіталу, створенням нових робочих місць і зміною регіональних показників життєвого рівня в контексті загального соціально-економічного розвитку країни. Наслідками зовнішньої трудової міграції є мультиплікативний вплив грошових потоків з-за кордону на дохід в економіці країни походження мігрантів. Економічні ефекти як для домогосподарства, так і для регіонів-донорів робочої сили є позитивними й істотнішими ніж втрати вітчизняного ВВП від недовикористання робочої сили. Вплив зовнішньої трудової міграції визначається двома рівнями: макроекономічним (вплив на: сукупний попит, сукупні витрати, обсяг ВВП, економічне зростання, інвестиційні ресурси в економіці, платіжний баланс, золотовалютні резерви НБУ, рівень безробіття, рівень зайнятості, темпи інфляції); мезоекономічним: зростання попиту сектору домогосподарств, витрат і споживання окремих видів товарів та послуг, зростання обсягу заощаджень домогосподарств, збільшення ВРП, покращення стану житлового будівництва, створенні мультиплікативного впливу на дохід та стимулювання економічного зростання в країні через капіталоутворення в економіці країни походження мігрантів за рахунок приватних трансфертів. Грошові потоки мігрантів, як тип приватного перерозподілу фінансових ресурсів, є для домогосподарств ефективнішим, стабільнішим, більш цільовим, ніж усі офіційні механізми фінансової допомоги з боку держави.

Наслідки зовнішньої трудової міграції завдяки грошовим потокам мігрантів викликають суттєві соціально-економічні зрушення в економіці регіону. Ці грошові ін'єкції спрямовуються виключно в сектор домогосподарств, при цьому формуючи значну частку в загальній структурі їх доходів. Це сприяє покращенню якості життя, передусім

полегшує доступ до кращої освіти, харчування, охорони здоров'я, житлових умов, скорочує масштаби бідності, стимулює зміни в соціальній структурі. Ці грошові ін'єкції забезпечують робочі місця для національної економіки, оскільки кошти з-за кордону неминуче стимулюють зростання виробництва. Стимуляція сукупного попиту через зростання грошової маси призводить до підвищення споживання сектору домогосподарств (як реципієнта грошових переказів), що в свою чергу дасть імпульс до зростання виробництва і зайнятості, й, відповідно, скорочення безробіття. Збільшення заробітної плати для найманих працюючих також зумовлює зростання споживання та заощаджень.

До негативних наслідків, які отримує економіка країни донора робочої сили є, зокрема: спад ВВП через невикористання праці мігрантів у країні їх походження; зростання грошової маси в обігу завдяки притоку коштів з-за кордону, що не підкріплено виробництвом і спричиняє інфляцію попиту. Це також призводить до зростання індексу споживчих цін у тих регіонах, де є велика кількість мігрантів за кордоном і куди спрямовуються значні грошові потоки.

Економічні наслідки для регіону донора характеризуються домінуванням позитивних ефектів, а соціальні наслідки – негативні. У мігрантів відсутні пенсійні та страхові права через неврегульований статус перебування їх за кордоном. Через виснажливу працю та погані умови проживання погіршується здоров'я трудових мігрантів, знижується кваліфікація через зайнятість на роботах, що не потребують високої кваліфікації, погіршується якісний склад робочої сили. Внаслідок тривалого перебування членів родини за кордоном послаблюються сімейні зв'язки та роль інституту сім'ї, зростає кількість розлучень, знижується народжуваність, набуває поширення соціальне сирітство.

Таким чином, зовнішні трудові міграції є не внутрішньо-регіональним, а скоріше загальнодержавним явищем. При цьому структура й обсяги зовнішньої трудової міграції дедалі дієвіше впливають на стан національного людського капіталу – головної конкурентної переваги у сучасній глобальній економіці. Економічно ефективною може бути така зовнішня трудова міграція, яка за кількісними і якісними показниками сприяє стійкому розвитку країни, розвитку людського капіталу, вирішенню проблем зайнятості населення і ринку праці. Міграція населення має бути вигідною насамперед безпосередньо для самих мігрантів, але при цьому вона має найбільш повно відповідати завданням і перспективам соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому. Оптимізувати таке співвідношення покликаний певний організаційно-економічний механізм регулювання зовнішньої трудової міграції, який врегульовував би заходи на макроекономічному рівні з заходами на мікроекономічному рівні, що змінило б логіку і зміст діючої системи регулювання міграційних рухів населення. Вдосконалення організаційно-економічного механізму потребує: комплексного врегулювання юридичних механізмів впливу

на них національного законодавства, які повинні базуватись на: загальноприйнятих нормах міжнародного права, укладанні двосторонніх та багатосторонніх угод, забезпеченні механізмів їх реалізації, ратифікації Конвенцій МОП щодо трудящих-мігрантів, створенні Державної служби міграції України. Серед основних напрямів державної політики щодо трудових мігрантів є визнання правового статусу громадян, працевлаштованих за кордоном, визначення обов'язків осіб, які виїжджають на заробітки за кордон, надання державних гарантій щодо їхніх прав, визначення і дотримання обов'язків відповідних органів влади щодо забезпечення прав і свобод заробітчанин.

Останнім часом особлива увага надається міграції підприємців і менеджерів високого класу з огляду її впливу на регіон. В умовах невизначеності якість управлінських рішень істотно впливає на темпи регіонального зростання. Крім того, кількість і кваліфікація підприємців і менеджерів визначають можливості використання в регіоні інновацій, привабливих і за його межами, але підприємці відрізняються дуже низькою міграційною мобільністю, оскільки їхній бізнес пов'язаний з певним районом. Як правило, мобільнішим виявляється малий бізнес, який може перевести свій капітал і свою діяльність в інший регіон за наявності для цього необхідних стимулів і умов. Із зростанням мобільності технологій і капіталу, конкурентоспроможність залежить від якості, продуктивності і гнучкості людських ресурсів.

Характерною межею нової якості трудового потенціалу є зв'язок його творчої, інтелектуальної складових із змінними умовами економічного зростання регіону. Отже, сьогодні необхідне інноваційне управління трудовим потенціалом, що вимагає активного пошуку сучасних форм і методів, нового ділового мислення, яке невід'ємне від нововведень і підприємництва. Закономірності розвитку трудового потенціалу впливають на розселення, яке пов'язане з кількісними і якісними змінами у виробничих силах. Аналіз розселенського аспекту трудових ресурсів дуже важливий в регіональному розрізі, оскільки концентрація населення - пряме свідчення забезпеченості потреб народного господарства в праці. До найзагальніших показників розселення належать щільність населення і урбанізація. На жаль, в Одеській області спостерігається диспропорція у концентрації трудових ресурсів. Левова їх частина зосереджена у містах Одеса, Іллічівськ, Південне. Відбувається відтік трудових ресурсів з інших міст області, внаслідок зубожіння села погіршується сільське розселення. Що стосується урбанізації, то окрім згаданих трьох міст, питома вага міського населення в області знижується.

На підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону впливає багато чинників. Їх можна класифікувати таким чином: науково-технічні, економічні, організаційні, соціальні. У кожній з цих груп можна виділити чинники по масштабах дії (на рівні робочого місця, підприємства, регіону, народного господарства), тривалості дії

(короткострокові, середньострокові, довгострокові), характеру дії (прямі і непрямі, інтенсивні і екстенсивні).

Ці чинники впливають на особові характеристики індивіда за допомогою зміни параметрів соціально-економічного середовища. Результатом такої дії є розвиток здібностей індивіда, що в кінцевому рахунку виражається в збільшенні продуктивності його праці.

Резерви зростання продуктивності праці за рахунок кращого використання техніки і підвищення рівня механізації виробництва, реалізація продуктивних здібностей індивіда в значній мірі залежать від змін виробничого середовища. Це в першу чергу торкається впровадження прогресивної техніки і технології, механізації і автоматизації виробничих процесів, модернізації і оновлення тощо.

Проте, як свідчить практика, в даний час рівень механізації деяких видів робіт у виробництві ще не досяг досить високого рівня. Адже автоматизація і механізація виробництва, застосування передової технології чинять вплив на характер праці, змінюють його соціальну суть, сприяють подоланню відмінностей між розумовою і фізичною працею. В результаті створюються умови для всебічного і гармонійного розвитку особи, для повного і вільного розвитку кожного індивіда.

Для отримання соціально-економічного ефекту необхідні зміни відповідних умов зовнішнього середовища, створення матеріальних передумов, раціональний розподіл трудових ресурсів за рівнем кваліфікації, використання працівників на робочих місцях, відповідних рівню їхньої кваліфікації тощо. Особливе значення у вирішенні даного питання мають поліпшення умов праці і побуту, підвищення культури виробництва, тобто параметрів виробничого середовища, що впливають безпосередньо на ефективність реалізації виробничих здібностей працюючих.

Всі елементи умов праці розділені на чотири групи: санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, естетичні, соціально-психологічні.

Зростання продуктивності праці в результаті поліпшення його умов пов'язане з підвищенням працездатності людини. Дія сучасної ринкової економіки відображається як на економічному, так і на соціальному аспекті праці. Як свідчить практика, на сучасному етапі розвитку ринкової економіки цими проблемами ніхто не займається.

Важливим напрямом ефективного використання трудового потенціалу є раціональне використання неробочого і вільного часу, тісно пов'язане з ефективністю розвитку соціальної інфраструктури.

Важливим чинником, що впливає на трудовий потенціал, є створення умов для організації обслуговування населення на достатньо високому рівні в будь-якому типі поселень. Проте в містах, де зосереджене індустріальне виробництво, сфера обслуговування спричиняє набагато більший вплив на підвищення ефективності праці, ніж в сільській місцевості. Так, специфічною проблемою для міст є доставка людей до місця роботи і з роботи додому. Природно, що

перебої в роботі міського транспорту негативно позначаються на результативності і якості праці працівників. Для крупних міст додаткова проблема - раціоналізація руху приміського транспорту, пов'язаного з маятниковою трудовою міграцією.

У містах виразніше виявляється вплив інших галузей обслуговування на ефективність праці у сфері матеріального виробництва. Згідно дослідженням, раціональна організація громадського харчування на підприємствах підвищує працездатність кожного працівника протягом зміни на 7,2%, а в післяобідній час - на 11,7%.

Література

1. Іванкевич В. В. Трудова міграція - можливості оптимізації економічного ефекту / В.В. Іванкевич -К., 2006. -154 с.
2. Лібанова Е. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України / Е. Лібанова // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 76-80
3. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : Енциклопедія / [упоряд. Ю.І. Римаренко; За ред. Ю.І. Римаренка].– К.: Довіра, 1998.- 912с.
4. Міграція населення України в 2007 році / Державний комітет статистики України.– К., 2008. – 155с.
5. Позняк О. В. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи./ за ред. Позняка О. В. – Умань, 2007. – 276 с.
6. Прибиткова І. М. Основи демографії / І. М. Прибиткова.– К .: «АртЕк», 1995.– 256с.
7. Рівень життя населення України / НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень; Державний комітет статистики України / Л.М. Черенько (ред.). — К. : Консультант, 2006. — 428с.
8. Романюк М. Д. Взаємовплив економічного розвитку регіонів: відмінності, шляхи подолання / М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2006. - Вип. 3. – С. 9-13.
9. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року // Офіційний вісник України. - 2006. - № 26. - С. 1898.
10. Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки: Проект/ від. за Вип.. І. М. Новак – К.: КНЕУ, 2005 – 20 с.
11. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення / Марія Сергіївна Татаревська — Одеса, 2007. — 298с.
12. Трудові міграції громадян України як об'єктивна реальність українського сьогодення // Міжнародна міграція та розвиток України в

контексті європейської інтеграції: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. / Т.П. Петрова – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. - С. 109-114.

13. Хомра О.У. Зовнішня трудова міграція з України: ситуація, перспективи, виклики і загрози національній безпеці. // Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання : матеріали міжн. конференції – К.: Заповіт, 2005.– С. 32 - 45.

14. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А. Шульга- К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. - 700 с.

15. Щербаков В. Трудовая миграция в странах СНГ и защита прав трудящихся мигрантов / В. Щербаков // Общество и экономика. - 2004. - № 11-12. - С. 3-19.

16. Річний звіт НБУ 2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/Of_vydav/Annual%20Reports/A_report_2007.pdf.

17. Середній курс гривні (до 1996 року українського карбованця) до іноземних валют. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Statist/Statist_data/Exchange_r.xls

18. Quality of Life Index 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.il-ireland.com/il/qofl_2006/#Ukraine

19. Диференціація життєвого рівня населення 1999-2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvvdg_rik/dvvdg_u/duferen2006_u.htm

4. Оцінка енергетичного потенціалу Одеського регіону

Стан і перспективи видобутку нафти і газу на українському шельфі Чорного і Азовського морів. Енергетичні проблеми Одеського регіону тісно пов'язані з енергетичними проблемами країни і Півдня України. Оскільки область розташована на березі Чорного моря, то один із шляхів поліпшення енергетичної проблеми – видобуток енергоносіїв з Чорного і Азовського морів.

Сучасний світ стоїть перед невідкладним вирішенням низки проблем: екологічної, демографічної, продовольчої і енергетичної. Остання є найбільш гострою і болючою для розвинених країн, які потребують з кожним роком все більше енергоносіїв. Вже існують ідеологічні обґрунтування «особливої місії» розвинених країн, які повинні дістати (на користь всього людства) вільний доступ до енергоресурсів.

В Євросоюзі видобуток нафти нестримно падає: виснажуються старі родовища. Енергетичний голод посилиться через масове виведення з експлуатації старих АЕС. До 2030 року залежність ЄС від імпорту вуглеводнів виросте з 57% до 65%. Залежність по нафті складе 93%, по газу – 84%. США і Японія щорічно імпортують майже мільярд тонн нафти. Китаю з кожним роком нафти і газу потрібно все більше.

Давно вже минули часи, коли видобутком і розподілом нафти займалися «сім сестер»: Exxon, British Petroleum, Royal Dutch-Shell, Chevron, Mobil і Gulf Oil. Їх з середини 1970-х років потіснили потужні державні компанії незахідного світу. Тепер існує інша «Велика сімка», куди входять «Сауді Арамко», «Газпром», іранська NIOC, венесуельська PDVSA, Бразильська Petrobras і малазійська Petronas.

Отже «безнафтові» країни володіють переконливою військово-технічною перевагою, а «нафтові» – це переважно відсталі в промисловому, технологічному і військовому плані країни.

Україна на цьому тлі повинна знайти своє місце, закріпившись на морському шельфі як двох морів, так і світовому шельфі завдяки науково-технічному потенціалу, яким вона поки що володіє.

Стан і перспективи освоєння українського шельфу. Світовий видобуток енергоносіїв все активніше переходить на морський і океанічний шельфи. У 2010 році частка ресурсів, які видобувалися на шельфі, перевищила 50% їх загальної кількості, і надалі ця цифра зростатиме.

Протягом найближчих 10 років світовий попит на газ зростатиме щорічно на 2,9%, тобто на 4,1 трлн. м³. Для задоволення світового попиту тільки на газ потрібні інвестиції у 2 трлн. доларів. Тому усі країни Чорноморського басейну активізували розвідку і розробку родовищ у своїх територіальних водах та економічних зонах.

Початкові сумарні ресурси вуглеводнів українського сектора акваторій Чорного і Азовського морів оцінюються в об'ємі 1,5 млрд. тонн умовного палива, у тому числі: Північно-Західний шельф Чорного моря - 604 млн. т у.п.; континентальний схил і глибоководна западина Чорного моря - 346 млн т у.п.; Прикерченський шельф Чорного моря - 257 млн т у.п; акваторія Азовського моря - 324 млн т у.п. Для реалізації першочергових інвестиційних проектів розвитку українського нафто- і газо- добутку на шельфі і континентальній частині країни потрібно 842 млн. дол. [1].

На українському шельфі працює ДАТ «Чорноморнафтогаз», може відновити діяльність Vanco Prykerchenska, мають перспективи співпраці Газпром, "Лукойл", Korea Resources Corporation, ТНК-ВР, Royal Dutch Shell Group, Chevron.

Одним з пріоритетних завдань ДАТ "Чорноморнафтогаз" визначено нарощування ресурсної бази вуглеводнів за рахунок проведення геологорозвідувальних робіт в наступних регіонах: Прикерченському і північно-західному шельфі Чорного моря, південній і західній частині Азовського моря. Пошуково-розвідувальне буріння планується провести на 10 нових площах. За результатами геологорозвідувальних робіт очікується відкрити два-три родовища із загальними запасами вуглеводнів 60-70 млн тонн умовного палива.

Для нарощування об'ємів видобутку намічено завершити облаштування і забезпечити введення в експлуатацію Одеського

(2012 р.) і Безіменного (2015р.) газових родовищ, а також Субботінського нафтового родовища (2012 р.). За рахунок введення в дію нових родовищ і свердловин очікується довести об'єми видобутку природного газу у 2015 р. до 1512,2 млн м³, нафти - до 306,8 тис. т.

Новими суднами поповниться технологічний флот. Для розширення об'єму бурових робіт на глибинах морів до 100 метрів буде побудована нова СПБУ, а для освоєння глибоководного шельфу - 1000 і більше метрів - підприємство придбає ППБУ у Китаю в лізинг. Фінансування будівництва стаціонарної плавучої бурової установки (Super M2) Китайської національної експортно-імпортової корпорації точного машинобудування передбачається здійснити в рамках співпраці з Експортно-імпортомним банком Китаю, під гарантії Державної інноваційної фінансово-кредитної установи України.

Іноземці на українському шельфі. Український шельф Чорного моря зацікавив найбільші світові нафтовидобувні компанії, такі як Korea Resources Corporation, ТНК-ВР. Royal Dutch Shell Group і Chevron готові інвестувати у проекти з видобутку вуглеводнів на шельфі Чорного моря. При реалізації проекту планується вийти на рівень промислового видобутку вже через 5 років, а не через 10, як планувалося спочатку.

Підписання мирової угоди з компанією Vanco Prykerchenska дасть змогу продовжити освоєння шельфу. Найбільш перспективні площі Прикерченської ділянки - Тетяївська площа і Судацький складчастий пояс. Потенційний видобуток може скласти мінімум 4 мільйони тонн нафти щороку. Потенційний видобуток природного газу - близько 4,5 млрд м³. Запланований загальний обсяг інвестицій впродовж всього періоду реалізації проекту може перевищити 15 млрд доларів США.

У рамках проекту буде проведено перше детальне геологічне дослідження й оцінку глибоководної зони Прикерченського шельфу Чорного моря, що вимагає масштабних інвестицій і має суттєві ризики. Успішне впровадження проекту сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості інших ділянок Чорного моря в межах України. Проект передбачатиме залучення новітніх світових технологій в українську нафтогазову сферу. Для безпосередньої реалізації проекту перевага надаватиметься українському бізнесу

Більш привабливим є перспектива створення міжнародного консорціума з залученням ExxonMobil, Chevron і Техасо. Переважна більшість промислових запасів знаходиться на глибоководній частині шельфу Чорного моря, починаючи з глибин більше 800 метрів. Вартість платформи, яка буритиме - 4,5 мільярда доларів. Від мільйона до трьох мільйонів доларів на добу коштує її оренда. Вірогідність попадання на родовище 50%.

Проявляє інтерес до українського шельфу Туреччина і Китай. З останнім підписано угоду про спільну нафтогазову розробку шельфу Чорного моря. Вартість проекту складе близько 200 млн. дол.

Росія продовжує реалізацію своєї енергетичної геополітики на теренах України. Спільне підприємство "Газпрому" і "Нафтогазу України", створення якого зараз обговорюють Росія і Україна, може отримати у якості одного з активів "Підняття Палласа" - спірну ділянку на шельфі Чорного моря.

Це СП не вигідне обом сторонам, а потрібне воно росіянам лише для того, щоб зафіксувати за собою територію: російська компанія на сьогоднішній день не зможе представити в створюваному підприємстві сучасні технології видобутку вуглеводнів на морському шельфі, тому їх купуватиме у іноземців, наприклад, у норвежців.

З 2002 року ліцензія на ділянку шельфу, який включає «Підняття Палласа», належить російській компанії "Чорноморнафтогаз", що дає цій компанії право не на розробку ділянки, а лише на пошук вуглеводнів. Термін її дії закінчується у 2012 році. Ускладнює ситуацію і те, що територіальна приналежність "Підняття Палласа" до цих пір не визначена, оскільки Росія і Україна багато років не можуть провести кордон в Чорному і Азовському морях. У січні 2010 року Україна видала дозвіл "Нафтогазу України" на пошук і видобуток вуглеводнів в межах структури "Палласа" на північно-східній ділянці шельфу Чорного моря.

Нещодавно Кабінет Міністрів дозволив ДАТ "Чорноморнафтогаз" підписати з російською компанією "Лукойл" договір про спільну діяльність з розвідки та видобутку нафти і природного газу на Одеському, Безіменному і Суботинському родовищах шельфу Чорного моря. Частка ДАТ «Чорноморнафтогаз» в спільній діяльності складе не менше 50%. Внеском української сторони є геолого-економічна оцінка запасів нафти, природного газу і супутніх компонентів вказаних родовищ. Внеском ВАТ «Лукойл» стануть фінансові ресурси, технології і устаткування, необхідні для дотримання параметрів, передбачених проектами.

Для «Чорноморнафтогазу» - це можливість отримати пристойні інвестиції, а для «Лукойлу», у якого вже є досвід видобутку нафти і газу на шельфі, - видобувати через п'ять-сім років 2-3 млн тонн нафти на рік і 7-10 млрд. м³ газу.

Розробка шельфу Чорного та Азовського моря іншими країнами. На шельфі Чорного моря, за даними «Роснафти», 180 свердловин. Зокрема, 28 належать Болгарії, 82 – Румунії, 20 – Туреччині, 2 – Грузії. Діють провідні нафтові і газові компанії світу.

Росія. Місця на шельфі вже закріпили за собою державні і напівдержавні підприємства - "Роснефть", "Приазовнефть" і ЗАТ "Чорноморнафтогаз". "Роснефть" і французька Total ведуть переговори про створення спільного підприємства для реалізації проекту з вивчення і освоєнню Туапсинської структури. Роботи передбачається вести на глибинах від 500 до 2000 метрів. За експертними оцінками йдеться про більше 1 млрд тонн геологічних ресурсів умовного палива.

Інтерес також проявляє американська корпорація ExxonMobil. "Роснефть" підписала угоду про спільне з американською Chevron

освоєння ділянки надр Валу Шатського на шельфі Чорного моря. За умовами угоди фінансування початкової стадії геологорозвідки візьме на себе Chevron. До 2014 року будуть пробурені дві свердловини (у районі Новоросійська на Північно-Чорноморській структурі і в районі Туапсе на структурі Марія). Інвестиції в проект на етапі геологорозвідки можуть скласти 1 млрд. доларів США, а інвестиції у видобуток - 1 трлн. крб.

Абхазія. Російська компанія «Роснефть» готова спільно з Абхазією розробляти шельф Чорного моря. За різними оцінками, запаси нафти там можуть складати від 30 до 200 млн тонн. У їх розвідку і видобуток російська компанія готова вкласти 15 млрд крб., причому близько 400 млн вже направлено на екологічний моніторинг і геохімічні дослідження ділянки.

ВАТ «НК «Роснефть» і компанія «Абхазтоп» підписали засновницький договір про створення ТОВ «РН - Абхазія», в якому 51% належить «Роснефті», 49% - уряду Абхазії. У відповідності з угодою, компанія матиме право вести геологорозвідувальні роботи на площі майже 3,9 тис. км².

МЗС Грузії назвав ці дії грубим порушенням норм міжнародного права і законодавства Грузії, зокрема Конвенції ООН від 1982 року «Про морське право», а також законів Грузії «Про окуповані території» і «Про нафту і газ».

Грузія. Запаси нафти в цьому районі можуть бути в діапазоні від 200 до 600 млн тонн. Американською нафтовою компанією Anadarco були виявлені три перспективні ділянки, потенціал яких фахівці розглядали в орієнтовному діапазоні від 70 млн до 1,3 млрд баррелів нафти. Їх детальне вивчення ставило за мету повне і чітке визначення прогнозних даних. Оскільки буріння кожної морської свердловини обходиться у 35 млн доларів США, створений консорціум у складі британської, американських і турецькою компаній. До нього увійшли "British Petroleum", "Anadarco Petroleum", "UNOCAL" і "Національна Нафтокомпанія Туреччини".

Болгарія. Оскільки Болгарія не володіє ні відповідною технікою, ні технологіями, ні фахівцями для морського нафтогазовидобування, ліцензії були розпродані іноземним компаніям: Melrose Resources, дочірній компанії англійською Petresco, австрійському нафтогазовому концерну OMV і мало відомій американській компанії Vintage. Болгарія, яка отримує весь свій природний газ з Росії, буде в змозі задовольнити 20% потреб протягом наступних шести років з газових родовищ у Чорному морі, які розробляє єдинбурзька компанія "Melrose Resources".

Румунія. Румунія перша з причорноморських країн ще у 1981 році ввела в експлуатацію стаціонарну глибоководну платформу. У грудні 2004 року контрольний пакет акцій Petrom перейшов до концерну OMV. Роботи на шельфі пожвавилися. Вже у 2007 році було відкрито декілька нафтогазових родовищ. До їх розробки Румунія залучила капітали, техніку і технології, а також фахівців відомих світових корпорацій

ExxonMobil, TotalFinaElf, OMV і ENI. Компанія Petrom створила спільні з ними підприємства. У результаті, країна приростила свій щорічний нафтовий видобуток на 7 млн т. А розвідувальне буріння дає підставу на відкриття значного нафтового родовища Блоку Пейкан XIII на площі Південно-східна Мідія з геологічними запасами понад 120 млн т нафти.

Англійська компанія Enterprise Oil відкрила родовище Дойна з промисловими запасами природного газу. В результаті часткової приватизації румунської SNP Petrom компанія OMV також отримала права на два дуже багатих, але складних в технологічному плані проекти - освоєння розташованих в центрі румунського шельфу родовищ газу Rapsodia і Luceafarul.

Якщо за період з 1981 по 2003 роки на румунському шельфі було відкрито шість родовищ, то за подальші три роки Румунія відкрила вже вісім нових покладів вуглеводнів.

Пошуками нетрадиційних ресурсів, а саме сапропелевих матеріалів, на румунському шельфі займається компанія Marexin (Marine Resources Exploration International, 95% якої належить компанії Rompetrol Holding SA. Marexin отримала право на пошук сапропелевих полів площею 8892 км² на чорноморському глибоководному блоці Delta.

Туреччина. У 2005 р. був підписаний договір про спільну діяльність з американськими компаніями Treador Resources і Stratic Energy Corporation.. Розвідувальне буріння виявилось успішним: на всіх структурах були знайдені газові родовища. Про запаси у відкритому друці нічого не повідомлялося. Проте відомо, що торік Treador Resources, Stratic Energy Corporation і ТРАО почали видобуток газу з родовищ Аязлі, Аязлі-2 і Аккая. Після установки всіх необхідних платформ видобуток сягнув 1,5 мільйона м³ на добу.

На не освоєній західній частині турецького сектора Чорного моря, що залишилася, ведуться сейсмозвідувальні роботи. Що стосується глибоководдя, то сюди ТРАО залучила найбільші світові нафтогазові компанії світу. На блоці Хопа-11 спільне підприємство з BP і Chevron завершило буріння розвідувальної свердловини на глибині 2 км. В країну прийшла Бразильська компанія Petrobras і нафтогазова корпорація ExxonMobil. Розвідка проводитиметься на ділянках з загальною площею близько 3 мільйонів гектарів. Інвестиції і видобуток розподілятимуться у співвідношенні по 25% ExxonMobil і Petrobras, решта - ТРАО. Об'єм інвестицій складе 1,5 млрд. дол. Запаси природного газу оцінюються у 800 млрд м³, нафти - 1,1 млрд. т.

Американський концерн Chevron підписав з турецькою державною нафтовою компанією ТРАО попередню угоду про розробку нафтових родовищ на турецькому чорноморському шельфі, на північ від узбережжя провінції Зонгулдак. ТРАО, якій належать права на розробку цього родовища, сама починала бурити в тих місцях морське дно, але змогла пройти лише 500 м під 2300-метровою товщею води. Поклади нафти тут знаходяться на глибині 4,5-5 км, тому для їх вилучення

знадобився досвід і технології американської компанії. Вартість буріння однієї такої свердловини складе 250 млн. дол. Згідно домовленості, всі витрати на буріння, незалежно від його результату, бере на себе Chevron, а ТРАО заплатить лише державні реєстраційні збори (50 млн. дол). Якщо нафта буде знайдена, то дохід від її реалізації буде поділений в рівних частках між американською і турецькою компаніями.

1. Зважаючи на постійно зростаючий світовий попит на енергоносії, треба очікувати активізації економічної діяльності на шельфах Світового океану. Український шельф вже зараз являє неабиякий інтерес як для самої держави, так і для інших країн (Росія, США, Румунія, Китай та інші). Досвід країн Чорноморського басейну свідчить про те, що тільки потужні компанії володіють достатніми фінансовими і технічними ресурсами для розвідки та подальшого шельфового видобутку. Україна повинна орієнтуватися саме на їхні можливості і паралельно нарощувати власний науково-технічний потенціал, який закладався ще за часів СРСР в с.м.т. Чорноморське. Треба починати самим виготовляти надпотужну бурову техніку, використовуючи можливості вітчизняної металургії, важкого машинобудування і суднобудування Донбасу, Харкова, Дніпропетровська, Миколаєва. Ці заводи готові виготовляти бурову техніку будь-якого класу - потрібний інжиніринг, фінансування з боку Кабміну та залучення іноземних інвестицій.

2. Орієнтація на Росію у видобутку енергоносіїв шельфу – хибна. Вона і свій шельф Чорного та Азовського морів поки що не освоєє в повній мірі. На сьогодні Росія є послідовною в своїй практиці реалізації базових основ енергетичної політики:

- блокування стратегічних проектів експорту енергоресурсів з Каспію і Центральної Азії, які ініційовані не РФ і не проходять через її територію;
- політичний і економічний контроль пострадянського енергетичного простору;
- розширення мережі структур лобістів за межами РФ з використанням фінансового потенціалу багаточисельних спільних і дочірніх підприємств російських монополій за кордоном.

Головними економічними цілями є пряме і приховане придбання російськими приватними і державними компаніями активів на території ЄС і СНД (газові компанії, нафтопереробка, нафто- і газохімія, банки, високотехнологічні виробництва тощо).

Універсальна формула захисту від застосування енергетичної зброї проти України залишається незмінною: інтегрована інфраструктура + стратегічні запаси + диверсифікація енергоносіїв і джерел їх постачання.

3. Розраховувати на такі сумнівні компанії як Vanco Prykerchenska теж не варто – це лише черговий посередник, який не має ні достатніх коштів, ні новітніх потужних технологій. Досвід Румунії, Туреччини і

навіть Грузії показує, що шельфовий видобуток енергоносіїв вельми витратний, і він по силі тільки потужним компанія або міжнародним консорціумам.

4. Досвід конфлікту між Абхазією и Грузією передбачає дві проблеми: поки не будуть вирішені питання делімітації морських кордонів між Україною і Росією – жодна з потужних компаній не почне вкладати кошти в шельфовий видобуток. На даний момент Грузія починає застосовувати проти Абхазії аргумент екологічного ризику; на нього з часом можуть спиратися Росія і Болгарія, коли почнеться інтенсивне освоєння українського шельфу. Врахування екологічного чинника може суттєво підвищити вартість шельфового видобутку енергоносіїв, і це потрібно вже зараз враховувати під час розрахунків ефективності намічуваної діяльності.

Стан і перспективи використання ресурсів гідрату метану та сірководню Чорного моря. З 1 м³ гідрату метану при нормальному атмосферному тиску можна отримати 164 м³ природного газу. У світі виявлено понад 220 метаногідратних покладів на шельфі океанів і морів та в зоні вічної мерзлоти. США, Японія, Норвегія, Південна Корея, Індія, Канада, Росія мають національні програми вивчення та промислового освоєння природних метаногідратів. Поки що роботи в основному носять суто теоретичний характер, про економічно рентабельний спосіб видобутку поки говорити зарано.

Чорне море багате на поклади метану, вони виявлені на глибинах 300–1000 м. У центральній глибоководній частині моря запаси оцінюють у 20–30 трлн. м³, а загалом у Чорному морі, за прогнозами геологів України і Росії, міститься 60–80 трлн. м³ цього газу. Румунські геофізики виявили поклади газогідратів на площі 2 км² в морському продовженні дельти Дунаю. Російські геологи відкрили родовище в Туапсинській западині. Болгарські геологи оцінили перспективність більш-менш вивчених районів Чорного моря у 42 - 49 трлн. м³. Якщо ці розрахунки вірні, то вказані об'єми рівні запасам усіх унікальних (супергігантських) родовищ газу (Північне/Південний Парс (Іран - Катар), Уренгойське (Росія), Іолотань (Туркменія) разом узятих.

Очікувані запаси газу тільки в осадових породах в українській частині чорноморського дна – 7-10 трлн. м³. Цього, при збереженні нинішнього рівня споживання, вистачить років на сто. Ще у 1993 році уряд України затвердив Постанову про виконання програми «Газогідрати Чорного моря» [2], якою був передбачений значний обсяг геологорозвідувальних робіт і створення технологій та конструкцій газодобувного комплексу. Була прийнята відповідна державна програма фундаментальних досліджень «Газогідрати Чорного моря», розроблений бізнес-план для інвесторів, виконані сейсмічні дослідження на значних структурах з величезними запасами газогідратів, здійснено декілька наукових експедицій. Проте ці проекти виконані не були, хоча окремі питання низкою наукових підрозділів були опрацьовані [3, 4].

Дослідні установки, технології видобутку та використання газогідратів розроблені в Одеській державній академії холоду, Інституті проблем матеріалознавства НАНУ. В Одеській академії холоду та науково-дослідній фірмі «Лід-Газогідрат» (Одеса, керівник д.т.н.

Смирнов Л.Ф.) розроблено бізнес-план інноваційного проекту «Метан - з газогідратів Чорного моря» [5]. Його реалізація лише в одному невеликому газодобувному комплексі за рік може дати 0,97 млрд. м³ метану. Загальна вартість проекту - 480 млн. дол; дохід: від реалізації 90% скрапленого метану за ціною 400 дол/1000м³ - 328,93 млн. дол/рік; від реалізації 28,4% талої води за ціною 100 дол/т (50 коп/л) - 773,26 млн. дол/рік; загальний дохід - 1102,19 млн. дол/рік. Воду в 2,35 рази вигідніше видобувати, ніж метан.

Що стосується підтримки з боку держави, то в Державному агентстві по інвестиціях і інноваціях при Кабінеті міністрів до проекту віднеслися прихильно, але запропонували шукати позабюджетні інвестиції.

В Київському Інституті проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАНУ д.ф.-м.н., провідний науковий співробітник відділу міцності та пластичності Васильєв О. Д. займається проблемою використання керамічних паливних комірок для перетворення газогідратів в джерело енергії.

Видобуток сірководню з води Чорного моря для зменшення вірогідності екологічної катастрофи і отримання водневого палива без збитку для екосистеми – досить реальний. Орієнтовні запаси сірководня складають 10¹² – 10¹³ м³. На даний час сірководень існує на глибинах 50-200 м. Концентрація його ближче до поверхні складає близько 0,04-0,16 мл на 1 л, а нижче 1000 м - досягає 6 мл/л. В енергетичному відношенні (за теплою згорання) 1 м³ сірководеня еквівалентний 1,49 м³ побутового газу.

Доктор технічних наук Олейніков О.М., інженер – експерт Вишневецький В.В., к.т.н. Лапа М.В. розробили еколого-енергетичний проект щодо зниження рівня сірководневого забруднення Чорного моря [6]. Мета проекту – вилучення сірководневого забруднення Чорного моря [6]. Мета проекту – вилучення сірководневого забруднення Чорного моря з метою зниження рівня забруднення і наступною утилізацією отриманих компонентів – отримання енергії, сірки та дистильованої води. Сумарна потужність генерируючих машин комплексу дозволить видавати споживачеві близько 100 Мвт електричній енергії з використанням вітчизняних турбін «морського виконання». Комплекс здатний забезпечити електроенергією місто у 200 тисячі мешканців. Крім того, він здатний аерувати (видаляти сірководень) з глибинної морської води в об'ємі близько 24 тисяч м³ на добу.

Вартість проекту: близько 350 млн. євро; передбачувана собівартість 1 квт./годин.: до 4 коп; термін окупності: 7-8 років. Окрім того, є реальна можливість видобутку, додатково в якості товарного продукту, хімічно чистої сірки (15 кг з 1000 м³). Додатковим продуктом

також буде опріснена вода. В результаті реалізації проекту досягається збільшення біорізноманіття Чорного моря за рахунок зниження концентрації сірководня у морській воді.

В порівнянні з пошуком родовищ і видобутком природного газу використання сірководня Чорного моря не вимагає значних витрат на геологорозвідку та буріння, на підготовку природного газу до транспортування.

В Херсонському державному морському інституті професори Леонов В.Е., Ходаковський В.Ф. і Куликова Л.Б. винайшли принципіальні схеми переработки сірководня. Розроблений комплекс дозволяє видобувати з морських глибин сірководень, нафту, вуглеводневі гази, газогідрати з подальшою переробкою на плавучій морській платформі на теплоту, електроенергію, екологічно чисте паливо – водень, газову сірку, сірчану і азотну кислоти, мінеральні добрива, хімічні препарати. Також започатковані:

1. Розробка ТЕО видобутку і переробки сірководня Чорного моря в електроенергію, теплоту, хімічні сполуки, мінеральні добрива. Об'єм фінансування – 1,5 млн. грн. Термін виконання – 2011р.

2. Розробка ТЕО проекту Marlow Navigation- Heavy Lift ВПС Rosario Windmills з комплексного видобутку і переробки мінеральної сировини басейнів Чорного моря і Світового океану та використання вітросилових установок для виробництва електроенергії – проект BBS Rosario Wind Mills на шельфах Чорного і Азовського морів. Термін виконання – 2012 р. Об'єм фінансування – 1,5 млн. грн.[7].

Науковці США та країн ЄС намагаються залучити українських вчених до розробки проектів за кошти НАТО та ЄС. Зараз готується науковий проект під егідою НАТО «Zero Emission SOFCs Operating on Methane Hydrates for Energy Security» з використанням паливних елементів, розроблених в Україні для отримання електроенергії з газогідратів Чорного моря, розрахований на три роки (2011-2013 рр.). В ньому будуть приймати участь наукові колективи з США, Росії, України, Азербайджану, Білорусі. Фінансування розробок планується за рахунок НАТО у євро, але, наприклад, Росія своїм науковим підрозділам додає таку ж суму коштів й у російських рублях, демонструючи таким чином зацікавленість з боку держави в результатах проекту. В Україні це все поки на рівні ініціативи окремих вчених.

Для Чорноморської комісії розробляється проект «BS-ERA.NET PILOT JOINT CALL», його розділ 2.«Енергія» стосується отримання водороду з сірководневої зони Чорного моря. В ньому мають приймати участь наукові організації з Німеччини, України, Румунії, Болгарії, Туреччини, Азербайджану, Грузії, Греції та Ірану. Розрахований проект на 18 місяців (початок – червень 2011 р.). Поки що він досить теоретизований, але це одна із спроб підійти до практичної реалізації важливої для України екологічної і енергетичної проблеми, де держава повинна проявити свою зацікавленість.

Екологічні ризики. Газогідрати чутливі до зміни температури. Якби вони залягали в товщі відкладень на глибині 250 м, то потеплення спричинилося б лише через 8 тис. років. Але при глибині залягання всього у 60 метрів цей термін дуже різко скорочується. В історії Землі вже мали місце катастрофічні викиди метану в атмосферу під час глобального потеплення. Наприклад, це відбулося в кінці останнього льодовикового періоду.

При збільшенні глибин буріння, особливо морських свердловин, небезпека утворення техногенних гідратів істотно зростає в умовах можливого змішування газу, що потрапляє в свердловину, з водним середовищем або водною фазою різноманітних за складом бурових розчинів. При цьому виникає реальна небезпека для роботи обслуговуючого персоналу. Ліквідація таких аварій - небезпечний захід, вона вимагає великих матеріальних витрат і, як правило, супроводжується серйозним погіршенням екологічної ситуації на місці проведення робіт.

Зростаючий рівень температур океану може викликати спонтанне вивільнення метану з відкладень гідратів під морським дном, що призведе до подальшого зростання температури і, у свою чергу, до подальшої дестабілізації гідратів метану - виникне ланцюгова реакція самопосилення цього явище.

Безпосереднє використання сірководня як палива є украй небезпечним з екологічної точки зору. Якщо при спалюванні вуглеводнів окрім води утворюється вуглекислий газ, який розглядається як один з основних чинників глобального потепління, то продуктом безпосереднього спалювання сірководню є діоксид сірки, що є небезпечнішим компонентом забруднення довкілля. Розроблений екологічно чистий і економічний плазмово-хімічний процес і виготовлене дослідно-промислове устаткування для розкладання сірководня з наступним видобутком сірки і водню. При вживанні плазмово-хімічного методу, на відмінність від традиційних способів, не відбувається викиду SO_2 в атмосферу, і практично немає втрат водню.

Проблеми енергетичної безпеки надалі будуть ставати все актуальнішими для України, і пошук нових енергоносіїв є нагально важливим. Продовження досліджень у сфері розробки технології видобутку газогідратів метану і сірководня дасть змогу в майбутньому розраховувати на видобуток цих природних ресурсів як з дна Чорного моря, так і у Світовому океані (згідно Міжнародних конвенцій, країни, що володіють технологіями розробки ресурсів Світового океану, мають першочергове право на їхній видобуток).

Метан газогідратних шарів Чорного моря в майбутньому може служити перспективним джерелом газу для Криму і України. Необхідна комплексна економіко-екологічна експертиза проекту і неприпустимість застосування технологій, які могли б завдати шкоди екології Чорного моря.

Видобуток газогідрату метану є реальним і корисним для людства, оскільки зменшує вірогідність його неконтрольованого природного вивільнення в атмосферу і суттєвого посилення парникового ефекту. Однак це можливо при розробці екологічно вивірених технологій, розробкою яких займається низка країн.

Практична реалізація проекту видобутку газогідратів містить певне коло небезпек та ризиків:

- складності видобутку метану з відкладень кристалогідрату – буріння під водою на великих глибинах, очищення кристалогідрату від мулу;

- небезпека витоку – по мірі падіння тиску і зростання температури гідрат починає випаровуватися, і метан, що виділяється, розчиняється у воді або потрапляє в атмосферу, посилюючи парниковий ефект;

- некероване розтоплення гідрату, що може виникнути від будь-якого струсу, може призвести до утворення газового міхура, об'єм якого більш ніж у 160 разів перевищить первинний об'єм гідрату. Саме вивільнення великої кількості газу викликало свого часу руйнування добувних платформ в Каспійському морі.

Фахівці НАНУ зараз працюють над вивченням нафтогазоносних ділянок Азово-Чорноморського басейну. В майбутньому розробка родовищ газогідратів може бути не менш рентабельною, ніж розробка великих родовищ природного газу. Це вимагатиме будівництва підводних платформ, з яких потім можна буде перекачувати газ по трубах на спеціальні танкери. Собівартість видобутку метану з газогідратів у Чорному морі може становити не більш ніж 54 долари за 1 тисячу м³ палива.

Для подальшого вивчення проблеми і практичної реалізації проекту необхідно:

- надання юридичним і фізичним особам субсидій, дотацій, податкових, кредитних та інших пільг, встановлених відповідними законами України для стимулювання розробок і впровадження новітніх технологій, обладнання, матеріалів у процесі виробництва (видобутку) альтернативних видів палива;

- стимулювання підприємств, які виготовляють машини, механізми, прилади, енергетичні установки, інші технічні засоби та пристрої, необхідні для дослідження та видобутку газогідратів;

- стимулювання інвестиційної діяльності щодо запровадження новітніх технологій у сфері альтернативних видів палива шляхом створення пільгового режиму інвестиційної та іншої господарської діяльності іноземним інвесторам;

- надання відповідно до Закону спеціальних державних гарантій захисту іноземних інвестицій, спрямованих на розвиток сфери альтернативних видів палива;

- розробка ефективних способів дослідження запасів гідрату метану, які ймовірно знаходяться під морським дном на глибині від 800 до 3000 м;
- чітке визначення, де і як ці запаси можна буде видобувати;
- визначення екологічного ризику, пов'язаного із видобутком і споживанням ресурсу;
- розробка технологій транспортування природного газу, отриманого з газогідрату.

Література:

1. Вознюк М. Газ по-чорному: Україна обійдеться своїми ресурсами? // izvestia.com.ua/ru/article/1464
2. Про пошуки газогідратної сировини в Чорному морі і створення ефективних технологій її видобутку та переробки .- Постанова Кабінету міністрів №938 від 22 листопада 1993 р.
3. «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2010 року».- Закон України № 3458-ІУ від 22 лютого 2006 року.
4. «Про альтернативні види рідкого та газового палива» .- Закон України від 14 січня 2000 року № 1391-ХІУ.- Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, N 12, ст. 94.
5. Чумак І., Смирнов Л. Коли вчені звертаються до газет ... про впровадження нових технологій добування газу з нетрадиційних джерел // «Дзеркало тижня», №36, 15 вересня 2001р.
6. Эколого-энергетический проект по снижению уровня сероводородного загрязнения Черного моря / В. В. Вишневецкий, М. В. Лапа [и др.] // Проблемы повышения эффективности электромеханических преобразователей в электроэнергетических системах: материалы конф. / М-во образования и науки Украины, Севастоп. нац. техн. ун-т. - Севастополь : Изд-во Севастоп. нац. техн. ун-та, 2009. - С. 14-17 // sevntu.com.ua/cgi-bin/irbis64r_72/cgi...
7. Леонов В.Е., Ходаковский В.Ф., Куликова Л.Б. Состояние и перспективы добычи, переработки сероводорода Черного моря в экологически чистое топливо, химические соединения, минеральные удобрения // Стан і перспективи розвитку України як морської держави: Зб. матеріалів круглого столу (Одеса, 23 листопада 2010р.) / Регіональний філіал НІСД / За загальною редакцією О.О. Воловича.-О.: Фенікс, 2011.

5. Етнічний туризм Одеської області та його ресурси

Індустрія туризму протягом останніх десятиліть посідає одне з чільних місць у світовій економіці. Поступово зростає і роль туризму в економіці України. Актуальність етнічного туризму як одного з видів туризму та зростання його популярності пояснюється потребою людей мати чіткі орієнтири у сучасному мінливому світі. В умовах процесу

глобалізації, з одного боку, відбувається взаємодія, універсалізація культур різних народів, з іншого – посилюються процеси етнічної самоідентифікації, бажання етносів, незалежно від кількості їх представників, зберегти свою мову, традиції та побут. Ознайомлення з культурою свого народу за допомогою етнічного туризму сприяє етнічній ідентифікації людини і дозволяє відчути єдність та солідарність з певною суспільною групою – своїм народом. У процесі формування етнічної свідомості важливим є також вивчення матеріальної та духовної культури інших народів, яке дозволяє виховувати такі людські якості як толерантність, терпимість та миролюбство. Таким чином, етнічний туризм виконує важливі для кожної людини зокрема та суспільства в цілому, гуманістичну, просвітницьку, інформативну та виховну функції.

Одеська область відзначається своїм високим рекреаційним потенціалом і розвиненим рекреаційно-туристичним господарством. Проте, коли йдеться про рекреаційні ресурси Одещини, перш за все мають на увазі її приморську смугу з природними пляжами, а також бальнеологічні ресурси лиманів. Останнім часом активно почала використовуватись дельта Дунаю, де розвиваються оздоровчий та пізнавально-природний типи рекреаційної діяльності. Сформованими туристичними центрами наразі можна назвати лише Одесу, Білгород-Дністровський та Вилкове. Решта території області до рекреаційно-туристичної діяльності майже не залучена. Обмежену територіальну та галузеву спеціалізацію рекреаційно-туристичного господарства регіону можна подолати завдяки етнічному туризму, визначальними факторами для розвитку якого є строкатий національний склад населення Одеської області та специфічна система розселення етнічних громад, яка сприяла збереженню їх самобутності.

Визначення етнічний туризм складається зі складових «туризм» та «етнічний», що є прикметником від іменника «етнос». Обидва поняття, і «туризм», і «етнос», не мають однозначних загальноприйнятих дефініцій, тому пояснення до розуміння цих двох явищ є важливим для подальшого тлумачення поняття «етнічний туризм».

Одним з найбільш відомих у сучасній етнології є визначення етносу, запропоноване Ю. В. Бромлеем: «етнос може бути визначеним як стійка міжпоколінна сукупність людей, що історично склалась на певній території і характеризується не лише спільними рисами, але й достатньо стабільними особливостями культури (включаючи мову) та психіку, а також усвідомленням своєї цілісності та відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомістю), що фіксуються у самоназві (етнонімі)» [5]. Л. М. Гумільов є автором іншої дефініції: «етнос – колектив людей, який сформувався природним чином на основі оригінального стереотипу поведінки та існує як енергетична система (структура), що протиставляє себе усім іншим подібним колективам, виходячи з відчуття компліментарності». Під компліментарністю вчений

розуміє відчуття підсвідомої взаємної симпатії осіб, яке визначає поділ на «своїх» та «чужих» [18].

До визначення поняття «туризм» існує два підходи: вузькоспеціалізований та концептуальний. Перший підхід застосовується для виділення окремих економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму при вирішенні певних задач. Прикладом такої дефініції є статистичне визначення туризму: «турист – це відвідувач, тобто особа, яка подорожує та здійснює перебування у місцях, що знаходяться за межами його звичайного середовища, терміном не більше 12 місяців з будь-якою метою, окрім занять, що фінансуються з джерел у місці відвідування [2, с. 6-12]». Другий підхід передбачає визначення сутності туризму, розкриття його внутрішнього змісту з метою відокремлення його від інших споріднених явищ. Прикладом концептуальної дефініції є визначення, запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів: «туризм є сукупністю відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей у місцях, що відрізняються від їх постійного місця проживання і роботи [2, с. 6-12]». О. О. Любіцева, представниця вітчизняної школи рекреаційної географії, визначає туризм як мобільну складову рекреації, пов'язану із доланням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, що не передбачає отримання прибутку» [33, с. 8]. Остання дефініція наголошує на тому, що обсяг поняття «туризм» є складовою обсягу поняття «рекреація». Саме тому, для розуміння поняття туризм слід коротко зупинитись на характеристиці родового до нього поняття - рекреація.

Походження визначення рекреація пов'язують з латинським словом *recreatio* – відновлення або польським *rekreacja* – відпочинок. Рекреація здійснюється у вільний час, який є частиною позаробочого часу, що залишається у людини (групи, суспільства взагалі) за винятком необхідних його витрат, пов'язаних з дорогою від дому до місця роботи, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, сном, особистою гігієною та іншими обов'язковими заняттями. Відрізняють дві головних функції вільного часу: функцію регенерації – відновлення сил людини, які витрачаються на працю та інші обов'язкові види діяльності, та функцію духовного (культурного, естетичного тощо) і фізичного розвитку особистості [17, с. 508]. Діяльність у вільний час суттєво відрізняється від усіх інших видів діяльності людини, оскільки вона є важливою для неї не лише своїми результатами, а й сама по собі. Пов'язано це з тим, що значна частина потреб задовольняється не у результаті, а у процесі діяльності. Таким чином, рекреаційна діяльність – це діяльність людини у вільний час, що здійснюється з метою відновлення фізичних сил людини, а також для її всебічного розвитку та характеризується, у порівнянні з іншими напрямками діяльності, різноманітністю поведінки людей та самоцінністю її процесу [66, с. 7-8].

Туризм як особливий вид рекреації відрізняє мобільність, активність та тривалість відпочинку. Рекреація включає короткотерміновий

щоденний відпочинок, для туризму ж головною умовою є порівняно тривала зміна обстановки, буденного способу життя. Тому короткотермінові оздоровчі, культурно-пізнавальні, розважальні та інші заняття, які за мотивацією нагадують туристичну діяльність, проте здійснюються в межах звичного для людини середовища, не входять до поняття «туризм». В окремих випадках має місце ототожнення понять «туризм» та «подорож, поїздка», ненаукове використання поняття «туризм». Йдеться про ті випадки, коли туризмом називають подорожі, які не входять до сфери рекреації. Це стосується так званого «ділового» туризму, тобто поїздок зі службовою метою. По-перше, поїздки для участі у з'їздах, наукових конгресах і конференціях, виробничих семінарах, ярмарках, виставках тощо здійснюються як правило у робочий, а не у вільний час. По-друге, вони передбачають підвищення кваліфікації, обмін досвідом, встановлення ділових контактів та інші види активності, пов'язані з професійно-діловою сферою особистості, а не відпочинок, відновлення сил людини, що були витрачені у процесі трудової діяльності. Незважаючи на зростаючу кількість поїздок з діловою метою та їх велике значення у сучасному суспільстві, виокремлення «ділового», «службового» туризму базується на масовості явища і не має наукового підґрунтя. Іншим прикладом може слугувати використання у туристичній літературі пострадянських країн (у 90-ті роки ХХ століття) словосполучення «човниковий туризм». При цьому йшлося про поїздки дрібних підприємців за харчовими та промисловими товарами до сусідніх держав (Польщі, Туреччини та інших), які набули досить широких масштабів та відбувались зі значною періодичністю.

Рекреаційні потреби особистості характеризуються високою різноманітністю і, разом з тим, індивідуальністю, та залежать від таких чинників як вік, соціальний статус, культурний рівень, етнічна приналежність тощо. Задоволення ж певних потреб є основним фактором при формуванні мети (мотивації) подорожі. Тому однією з провідних класифікацій туризму, є класифікація за метою подорожі. Оскільки спектр рекреаційно-туристичних мотивів є надзвичайно широким - доцільним вбачається поділ мотивації подорожі на два рівні (рис.15). Відповідно до вищого, домінуючого, рівня мотивації виділяються наступні види туризму: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний, розважальний, паломництво.

Рис. 15. Логічна схема місця етнічного туризму у класифікації туризму за мотивацією подорожі

Усі види туризму, виділені на основі домінуючої мотивації, включають велику кількість підвидів та напрямків, відповідно до конкретизуючої, уточнюючої мети подорожі. У даному дослідженні буде розглянутий лише поділ пізнавального туризму, оскільки етнічний туризм є структурною частиною саме цього виду. Пізнавальний туризм виступає одним із способів задоволення потреби у пізнанні нового, його основною функцією є духовний розвиток людини, який досягається шляхом споживання природних та культурних цінностей. При цьому, як правило, споживаються інформація, враження, а не речовина чи енергія. Окрім терміну пізнавальний туризм у науковій літературі вживають терміни культурно-просвітницький, культурно-пізнавальний та культурний туризм.

Пізнавальний туризм – це вид туризму за мотивацією подорожі, мета якого полягає у задоволенні потреби туриста дізнатись щось нове, підвищувати свій інтелектуальний рівень, вдовольняти цікавість.

В залежності від того, ознайомленню з якими явищами культури чи природи надається перевага, виділяють пізнавально-культурний та пізнавально-природний підвиди. Головною діяльністю у пізнавально-культурному підтипі є ознайомлення з культурно-історичними пам'ятниками та відвідування видовищ. Супутніми заняттями є, наприклад, відвідування ресторанів з незвичними обстановкою та підбором страв. Цей підтип пов'язаний з місцями зосередження культурно-історичних пам'яток та подій [66, с. 78-80]. Тобто, йдеться про культуру як про універсум штучних об'єктів, створених людством у процесі освоєння природи. У даному випадку поняття культури виступає в опозиції до поняття природа. Третім підвидом у межах пізнавального туризму пропонується виділяти етнічний туризм як засіб пізнання людини, етносів, його визначення сформулюємо таким чином:

Етнічний туризм – це підвид пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення з матеріальною та духовною культурою певного етносу, що проживає зараз або проживав у минулому на відповідній території.

Деякі дослідники пов'язують етнічний туризм лише з відвідуванням родичів чи місць народження батьків та вважають його міжнародним видом, тобто таким, що потребує перетину державного кордону країни постійного проживання [64, с. 15]. Проте такий підхід вбачається занадто вузьким. Цікавість, бажання ознайомлення може викликати культура, історія, традиції будь-якого народу, а не лише того, з яким пов'язане власне походження. Щодо обов'язково міжнародного статусу такого туризму також існують заперечення. На нашій планеті існує велика кількість багатонаціональних країн, громадянам яких для ознайомлення з культурою іншого етносу не завжди потрібно прямувати до іншої держави. Крім того цікавість туристів викликають не лише інші народи, ознайомлення з традиціями свого народу, в межах держави проживання, шляхом відвідування відповідних об'єктів також можна віднести до сфери етнічного туризму. Тобто, в даному випадку можна говорити лише про один з напрямків етнічного туризму – родинний.

Виокремлення етнотуризму пов'язане з тим, що у зарубіжній туристичній практиці та науковій літературі під етнічним туризмом найчастіше розуміють міжнародний вид туризму для ознайомлення з «екзотичними» етносами, які у повній мірі зберегли традиційні, архаїчні риси матеріальної та духовної культури [84; 85].

Іноді етнічний туризм розглядають лише як ностальгійний вид, наприклад польський дослідник С. Островський під етнічним туризмом має на увазі відвідування представниками польської діаспори своєї історичної батьківщини [86]. Звичайно, поїздки з метою етнічного єднання (викликані ностальгічною мотивацією) входять до сфери етнотуризму, проте лише як один з його напрямків.

Важливою складовою культурної спадщини є нематеріальна культурна спадщина. Етнічний туризм виступає досить ефективним способом ознайомлення з нею. У міжнародному праві під нематеріальною культурною спадщиною розуміють «звичаї, форми уявлення і вираження, знання і навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти і культурні простори, визнані співтовариствами, групами і, у деяких випадках, окремими особами як частина їх культурної спадщини». Виявляється вона, зокрема, у таких сферах як усні традиції і форми вираження, включаючи мову як носія нематеріальної культурної спадщини; виконавські мистецтва; звичаї, обряди, свята; знання і звичаї, що відносяться до природи і всесвіту; знання і навички, пов'язані з традиційними ремеслами [57].

Поняття етнічного ландшафту, особливо при картографуванні, пов'язане з поняттям етнічної території. Етнічна територія – це ареал розселення етносу, у межах якого він становить відносну чи абсолютну більшість. Ключовими ознаками, за якими населений пункт може бути

віднесеним до категорії комплексних об'єктів етнічного туризму – етнічних ландшафтів, є:

1) кількісне переважання відповідних етнофорів у складі місцевої громади (архетипний вимір етнічності ландшафту);

2) наявність специфічних етнічних рис у пейзажі як візуальному відображенні господарювання етнофорів (артефактний вимір етнічності ландшафту).

Поняття «етнофор», розроблене в межах такого наукового напрямку як етнопсихологія, має наступне визначення: етнофор – носій основних етнічних рис, тобто типовий, характерний представник свого етносу. Він повинен володіти своєю національною мовою, а також знати основні національні традиції, історію та характерні особливості рийнятих в даному середовищі міжособистісних відносин [45, с. 15-16].

Дослідження ресурсів етнічного туризму Одеси, крупного поліетнічного міста, потребує спеціальних методичних підходів. Своєрідність міст як етнічних феноменів полягає у наступних особливостях:

1) доволі часто спостерігається невідповідність етнічного складу населення міста та прилеглої сільської місцевості;

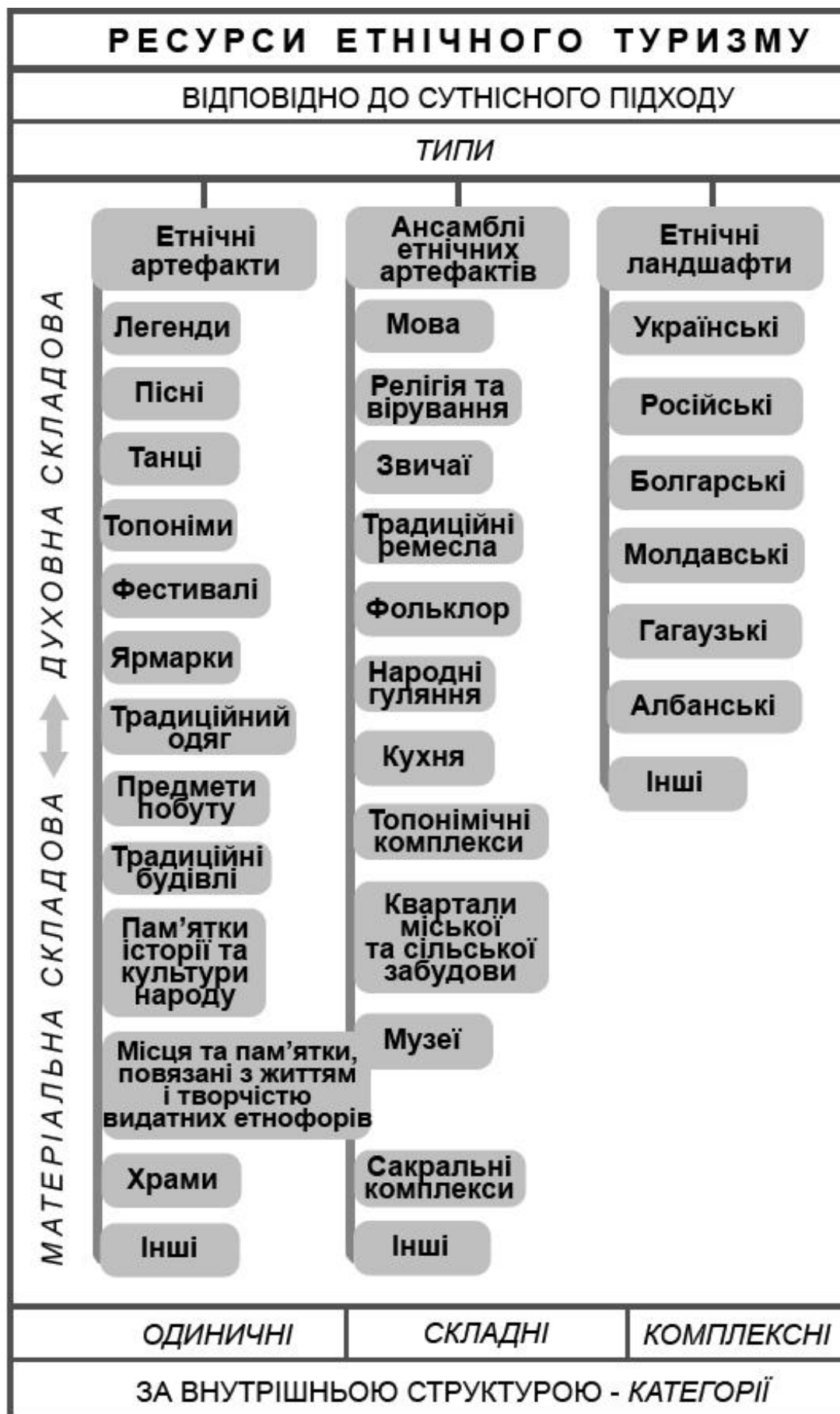

Рис. 16. Класифікація ресурсів етнічного туризму (сутнісний підхід)

2) міста нерідко відрізняються більш високим ступенем етнічної мозаїчності населення;

3) в містах розповсюджені (зазвичай частіше ніж у сільській місцевості) змішані шлюби, що відображає процеси зближення або асиміляції окремих народів;

4) у містах частіше зустрічається таке явище як дво- або багатомовність, а також невідповідність мовної характеристики окремих груп населення з їх етнічною свідомістю.

Проте, міста відіграють особливу роль у формуванні та укріпленні національної свідомості і консолідації етнічних спільнот, а також характеризуються наявністю культурних та просвітницьких закладів пов'язаних з національними меншинами [61; 62, с. 107-108]. Відповідно до класифікації ресурсів етнічного туризму Одеса була віднесена до типу ансамблів етнічних артефактів. На території міста зустрічаються храми різних конфесій; пам'ятки історії та культури численних народів; пам'ятки архітектури та монументального мистецтва, пов'язані з життям і творчістю видатних представників багатьох етносів; етнічні топоніми; мова, релігія та вірування, звичаї, фольклор, кухня різних етнічних груп; музеї тощо. За умови залучення цих ресурсів до спеціальних етнічних турів, Одеса може стати визначним центром етнічного туризму.

Коротко опишемо методику розрахунку кількості та різноманітності етнічних ландшафтів, яка була апробована на даних по адміністративно-територіальним районам Одеської області. Показник кількості етнічних ландшафтів (K) регіону визначався за формулою:

$$K = \frac{1}{2} \left(\frac{S'}{\bar{S}} + \frac{P'}{\bar{P}} \right), 0 \leq K \leq 1 \quad (15)$$

$$\text{де } S' = \sum_{j=1}^m S_j;$$

$$P' = \sum_{j=1}^m P_j;$$

m – кількість моноетнічних поселень району;

S – площа окремого моноетнічного поселення;

P – кількість населення окремого моноетнічного поселення;

$\bar{S}$ – площа району;

$\bar{P}$ – кількість населення району.

Для кожного адміністративно-територіального району була визначена кількість та етнічний склад населення моноетнічних населених пунктів. Потім була підрахована сумарна людність усіх таких поселень незалежно від національної приналежності їх мешканців. Частка населення етнічних ландшафтів району обчислювалась за допомогою поділу кількості населення моноетнічних поселень району на

загальну кількість його населення. Для більш об'єктивного визначення кількості етнічних ландшафтів у відповідних районах, окрім людності враховувалась і площа моноетнічних поселень. Точніше, не площа самих поселень, а відповідних сільських, селищних чи міських рад [68]. Як зазначалось вище, проявом етнічного ландшафту на місцевості ми вважатимемо «етнічний» населений пункт з прилеглими господарськими угіддями. Межі цих угідь, що використовуються за допомогою певних етнічних практик господарювання, тобто межі етнічних територій, визначались відповідно до меж сільських, селищних чи міських рад. Якщо до ради входить декілька населених пунктів з різною етнічною специфікою або моно- і немоноетнічних, площа кожного з них обчислювалась відповідно до частки їх населення у сільській, селищній чи міській раді. Таким чином, знаходилась спочатку сумарна площа моноетнічних поселень району, а потім – їх частка у площі усього району. У адміністративно-територіальному складі Одеської області виділяють шість міст обласного підпорядкування: Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Іллічівськ, Южне, Теплодар та Котовськ. Їх населення та площі були додані до населення і площі відповідних районів, оскільки при дослідженні та картографуванні район розглядався як цілісна територія з набором певних етнічних ландшафтів чи ансамблів артефактів.

Окрім кількості етнічних ландшафтів важливою також є показник їх різноманітності. Окремі райони складаються на 100 % з етнічних ландшафтів, проте всі вони належать одному етносу, інші ж поєднують у своєму складі етнічні ландшафти декількох типів. Для розрахунку показника різноманітності етнічних ландшафтів (R) була адаптована формула Б. Еккеля:

$$R = 1 - \sum_{z=1}^k \left(\frac{1}{2} \left(\frac{S_z''}{S'} + \frac{P_z''}{P'} \right) \right)^2, \quad 0 \leq R < 1 \quad (16)$$

$$\text{де } S_z'' = \sum_{t=1}^{q_z} S_t;$$

$$P_z'' = \sum_{t=1}^{q_z} P_t;$$

k – кількість видів моноетнічних поселень;

q_z – кількість моноетнічних поселень z-го виду;

S' та P' – дивись формулу (15).

Окремо обчислювались населення та площа кожного типу етнічних ландшафтів у районі, враховувалась їхня частка у населенні та площі моноетнічних населених пунктів, знаходилось середнє значення цих часток, що відображає кількість окремих (українських, болгарських чи

інших) етнічних ландшафтів на території району. Далі розрахунок відбувався за вказаною формулою.

Середнє значення кількості та різноманітності етнічних ландшафтів дало новий показник – забезпеченості етнотуристичними ресурсами (Q), який обчислювався за формулою:

$$Q = \frac{1}{2}(K + R), 0 \leq Q < 1 \quad \begin{matrix} (1 \\ 7) \end{matrix}$$

де K – значення показника кількості етнічних ландшафтів для окремого району;

R – значення показника різноманітності етнічних ландшафтів для даного району.

Показник забезпеченості етнотуристичними ресурсами адміністративно-територіальних районів області став одним з провідних критеріїв при проведенні етнотуристичного районування Одещини. Крім того були враховані ландшафтне та історико-етнографічне районування України. Під історико-етнографічним регіоном розуміють територію, де протягом історичного часу склалась певна національна структура населення зі специфічною культурою [4, с. 17]. Таким чином, на території Одеської області були виділені три етнотуристичні райони (рис. 17): Північний, Центральний та Південний.

Формування сучасного національного складу та системи розселення населення Одеської області відбувалось під впливом низки історико-географічних чинників, аналіз яких дозволить виявити причини територіальної та структурної диференціації ресурсів етнічного туризму регіону.

Розвиток більшості сучасних етнічних ландшафтів Одещини розпочався наприкінці XVIII століття, коли за результатами мирних угод між Російською та Османською імперіями (Яської (1792 р.) та Бухарестської (1812 р.)) російсько-турецький кордон було встановлено по річках Дністер, Прут і Дунай, тобто до складу Російської імперії увійшла майже уся нинішня територія області [27, с. 6]. Заселення цієї території відбувалось поступово, по мірі припинення військових дій між Росією і Туреччиною, а також зменшення загрози татарських і турецьких набігів. Процес освоєння сучасних теренів Одеської області в найбільш загальному вигляді можна поділити на дві складові – внутрішню та зовнішню колонізації. Внутрішня колонізація носила стихійний, самовільний, а часом і незаконний, характер, серед її учасників були державні та кріпосні селяни, що тікали від сваволі поміщиків, козаки, відставні солдати, старообрядці, сектанти. Середовище внутрішніх переселенців в основному складалось з представників українського, російського та молдавського етносів. Проте слід відзначити, що залюднення території Одеської області в останні два століття відбувалось за чисельної переваги представників українського народу [22, с. 3].

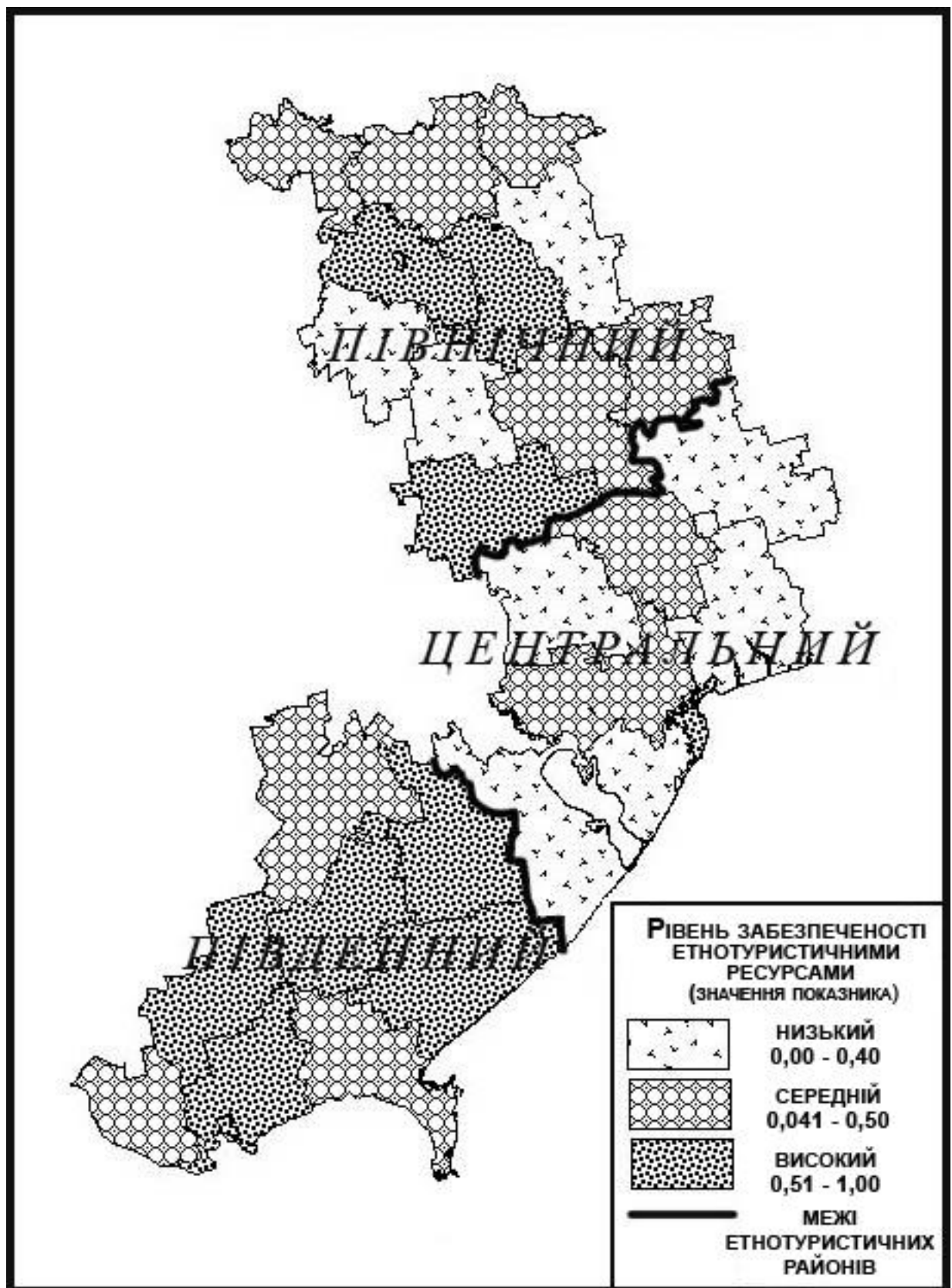

Рис. 17. Розподіл показника забезпеченості етнотуристичними ресурсами по районах Одеської області. Етнотуристичне районування

Молдавани як і українці належать до автохтонних народів Одещини. По її території проходить значна частина етнічного кордону між цими двома народами, яка ускладнюється наявністю давніх досить потужних анклавів (молдавських на українській етнічній території і навпаки) по обидва його боки. Присутність цих анклавів дозволила віднести українсько-молдавську етнічну межу у Подністров'ї (від Сорок до Дністровського лиману) до однієї з найбільш відхилених меж української етнічної території у бік сусідніх країн [73]. Найбільша кількість молдавських етнічних анклавів (порівняно невеликих частин етнічної території певного етносу, оточених іншоетнічною територією) на території Одеської області сконцентрована у Красноокнянському, Котовському, Ананьївському та Великомихайлівському районах. Серед молдавських поселенців краю певно найдавніше коріння мають жителі Рені, яке до 1621 року належало Молдавському князівству. І під час турецького панування в Буджаку, й після переходу його до Росії молдавани переважали в складі місцевого населення. У 1812 р. молдавани заснували поряд село Лиманське, у 1813р. – с. Кислицю за Ізмаїлом, у 1810р. – Новоселівку біля міста Сарата. Якщо на лівобережжі Дністра вони в цей час селились разом з українцями, то в Придунав'ї – часто з болгарями.

Внутрішня колонізація не змогла повністю вирішити проблему заселення щойно приєднаних до Російської імперії територій, оскільки стримувалась існуванням кріпосного права. Тому уряд ухвалив рішення задіяти фактор зовнішньої колонізації, яка сприяла появі на півдні України сербів, греків, євреїв, болгар, німців, шведів, французів та представників інших народів [79, с. 9].

Основною законодавчою базою іноземної колонізації теренів сучасного Півдня України були три документи. Маніфест від 4 грудня 1762 р., яким Катерина II запрошувала всіх бажаючих окрім євреїв, вільно селитись у нових степових володіннях імперії [50]. Наступного року, 22 липня 1763 р., вийшов ще один маніфест, в якому мова йшла про створення та повноваження Канцелярії опікунства іноземних поселенців – спеціального органу для організації переселення іноземців на постійне проживання в межах Російської імперії [24]. У 1764 р. був виданий план щодо «заселення Новоросійського краю», а пізніше, 20 лютого 1804 р. за часів правління Олександра I, як доповнення до плану створили загальні правила поселення у Новоросійських губерніях російських селян, де відносно закордонних вихідців ухвалили певні вимоги та конкретизували умови переселення. Метою цього документу стало обмеження притоку небажаних у імперії осіб (малозабезпечених, з кримінальним минулим, непрацездатних тощо), та надання переваг тим переселенцям, які мали певний рівень статків і були спеціалістами у тих сферах господарства, які урядовці Російської імперії хотіли розвивати на нових землях.

Серед причин, які стали поштовхом до переселення німців з історичної батьківщини на територію Російської імперії називають такі: обов'язкова довготривала військова служба, іноземні окупації, пригнічення власними правителями; економічні причини: неврожаї, голодні роки, високі податки, потреба в просторі (нестача землі); релігійні утиски і переслідування; особисті причини: родинні зв'язки з тими, хто виїхав раніше [79, с. 12].

Головною причиною міграції значної кількості болгар в Росію і Дунайські князівства слід вважати посилення гніту з боку ослабленої феодалної Туреччини на підкорені нею народи з другої половини XVIII ст. та «витіснення» всіма засобами нетурецького населення з фракійських околиць Стамбула [39, с. 20-21]. Східна Болгарія, з території якої вийшла найбільша кількість переселенців до територій тодішньої Російської імперії, внаслідок свого географічного положення особливо сильно зазнавала турецької колонізації. У цьому регіоні знаходились важливі для Туреччини порти і фортеці – Варна, Каварна, Балчик, Бургас, Созополь, Царево, Несебр та інші, в яких були сконцентровані значні військові і військово-морські сили завойовників. Через дану територію протягом багатьох років просувались військові загопи у напрямку нижнього Дунаю, Бессарабії, Степової України і Кримського ханства. Внаслідок цього в Східній Болгарії турецького населення завжди було більше, ніж у західних і центральних районах країни. Тяжке становище населення Східної Болгарії посилювалось підтримкою політики Оттоманської Порти константинопольською православною церквою на чолі з патріархом [39, с. 22, 24-25]. Закономірним наслідком загострення внутрішньої ситуації у країні став опір національно свідомої інтелігенції діям завойовників. Слід відзначити, що переселення 1828-1829 рр. було викликано і полегшено також обставинами військового часу. Якщо в мирний час болгар не мали можливості вільно переселятись в межі Росії, так як кордони посилено охоронялись турецькими військами, то під час війни ситуація змінювалась. З одного боку, пригнічення болгарського населення надзвичайно посилювалось, змушуючи його до рішучого протесту, що проявився у формі переселення. З іншого боку, одночасно складались і реальні умови для здійснення еміграції. На цей шлях ставала маса болгар з областей, зайнятих в ході війни російськими військами. Останні допомагали переселенцям і охороняли їх від переслідування за російськими рубежами [39, с. 29-30].

Основними причинами еміграції чеського населення з Австрійської імперії можна назвати наступні:

- 1) масове обезземелювання чеського селянства;
- 2) криза в усіх сферах промисловості і, як наслідок, масове безробіття;
- 3) фінансова криза в чеських землях, що входили до складу Австрійської імперії;

4) голод, що виник внаслідок економічної та фінансової криз, і охопив велику частину країни;

5) перенаселення окремих чеських областей;

6) чинник національної свідомості, значення якого зросло через національно-політичні утиски чехів з боку влади Австрійської імперії.

Переважно до переселення вдалися найбідніші верстви населення, здебільшого селяни-землероби. З 1850 по 1861 рр. 19-23 тис. чехів емігрували до Північної Америки, а у наступному десятилітті почалась масове переселення з Богемії і Моравії до східних регіонів, у тому числі і до України [11, с. 79].

Здійснивши стислий огляд історико-географічних передумов формування ресурсів етнічного туризму Одещини перейдемо до їх характеристики по етнотуристичним районам (рис. 17).

До складу Північного етнотуристичного району входять Кодимський, Балтський, Савранський, Котовський, Ананьївський, Любашівський, Красноокнянський, Фрунзівський, Великомихайлівський, Ширяївський та Миколаївський адміністративно-територіальні райони. Переважають на даній території адміністративні райони з середнім рівнем забезпеченості ресурсами етнічного туризму (5 з 11), кількість районів з високим та низьким рівнем відповідного показника є однаковою – по 3 райони. Північний район представлений лісостеповими ландшафтами – височинами, розчленованими ярами та балками, врізаними у кристалічні породи або в неогенові відклади, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами або чорноземами типовими середньогумусними. Лісова рослинність представлена грабовими дібровами та дібровами із дуба звичайного і дуба скельного [35]. З позицій історико-етнографічного районування України територія цього району входить до регіону Південного Поділля [30].

Серед ресурсів етнічного туризму Північного району переважають українські етнічні ландшафти, які є найбільш давніми на території Одеської області. Тривалий та порівняно неперервний період освоєння українцями даної території, перебування цих земель у складі Речі Посполитої (з XVI ст.), особливості природних умов (домінування лісостепових ландшафтів) обумовили наявність характерних відмінностей у господарській діяльності, побуті, культурно-лінгвістичній сфері місцевого українського населення. Більшість жителів даного регіону проживає у сільських населених пунктах, серед яких переважають малі за людністю поселення (до 700 осіб), при цьому щільність мережі сільських населених пунктів тут є вищою ніж у середньому по області [49]. Такий тип розселення населення безумовно сприяв збереженню етнокультурних особливостей жителів та природних ландшафтів північних теренів Одеської області, саме тому місцеві українські етнічні ландшафти є надзвичайно перспективними ресурсами етнічного туризму. Усі населені пункти Балтського, Савранського та Кодимського (крім україно-молдавського села Петрівка) районів

відповідно до етнічного складу мешканців є моноетнічними українськими поселеннями, тобто відносяться до типу українських етнічних ландшафтів. У Котовському районі у 33 з 59 наявних сільських населених пунктів український етнос є домінуючим, у Ананьївському 30 з 37 сіл є моноетнічними українськими, у Любашівському – 48 з 57, у Красноокнянському – 28 з 54, у Фрунзівському району до типу українських етнічних ландшафтів можна віднести 42 села з наявних 52, у Ширяївському районі це співвідношення становить 62 до 69, у Миколаївському – 42 до 47 [4]. Така значна сукупність українських етнічних ландшафтів сформувалась не одночасно, українські поселення суттєво відрізняються відповідно до періоду заснування.

Найдавнішими за віком (датовані серединою XVI століття) населеними пунктами Північного етнотуристичного району є села Піщана (Балтський район), Загнітків та Будаї (Кодимський район), міста Саврань, Балта, Кодима. У середині XVIII століття виникли села Борсуки, Саражинка, Перейма, Шляхове, Пужайкове, Мирони, Бендзари, Коритне, Плоске Балтського району. У цей же період українцями засновано Ананьїв, Ясенове Друге в Любашівському, Андрієво-Іванівку в Миколаївському районах. Нові сільські українські поселення продовжували засновуватись у краї й у другій половині XIX століття. До них належать: Войничеве, Леніне (до 1963 р. Тарасове), Затишшя, Перехрестове Фрунзівського району, Мар'янівка, Миколаївка, Новоандріївка, Новосвітівка, Осинівка Ширяївського району, Левадівка Миколаївського районів. Вже у XX столітті малоземельні селяни з Голованіського району Кіровоградщини заснували село Новопетрівку (Миколаївський район) [25].

До типу етнічних артефактів Північного району можна віднести наступні місця, пов'язані з життям і творчістю відомих представників українського народу. Український композитор і поет-перекладач Петро Іванович Ніщинський (літературний псевдонім Байда) народився 9 (21) вересня 1932 р. на Вінниччині, освіту здобував у Київській духовній семінарії та Афінському університеті. Після повернення на батьківщину викладав російську і грецьку мови у навчальних закладах Петербурга, Одеси, Ананьєва, Бердянська. Ананьївський період у житті композитора тривав з 1875 по 1882 роки. Тут він викладав грецьку мову у чоловічій прогімназії та російську мову у жіночій гімназії. В Ананьєві П. І. Ніщинський організував молодіжний хор, який часто виступав на учнівських вечорах та міських концертах. У цьому місті він завершив композицію «Вечорниці» до п'єси Тараса Шевченка «Назар Стодоля», створив текст і музику відомих пісень «Порада» («Дівчинонько, голубонько») та «Закувала та сива зозуля», переклав на грецьку мову «Слово о полку Ігоревім» та з грецької на українську «Одіссею» та «Іліаду» Гомера, поклав на ноти для 4 голосів українську козацьку думу «Байда». На честь перебування П. І. Ніщинського в Ананьєві було встановлено пам'ятник одеського скульптора П. І. Кравченка. У історико-

краєзнавчому музеї є спеціальний стенд, у музичній школі – меморіальний куточок, присвячені композитору. Одна з вулиць міста носить його ім'я [13; 38].

До складу ресурсів етнічного туризму Північного етнотуристичного району Одеської області входять також молдавські етнічні ландшафти. У Котовському районі моноетнічними молдавськими поселеннями є Липецьке, Гідерим, Новий Мир та Стара Кульна, у Ананьївському – Гандрабури й Точилове. Російські етнічні ландшафти представлені селами Антонівка Красноокнянського району (засноване на початку XIX століття кріпаками з Тульської губернії) та Широке Миколаївського району [4].

На початку XX ст. у північній частині Одещини з'явилися поселення, в яких вагому частку жителів складали чехи, проте мешкали також українці, росіяни та у незначній кількості – болгари і вірмени. Малу Олександрівку (нині входить до складу Котовського району) населили чехи з колонії Олександрівка Перекопського повіту Кримського півострова. У Новосамарку (зараз село знаходиться у Красноокнянському районі) переселились чехи з Самарської губернії, що емігрували туди на початку XX ст., проте повернулись на південь України через несприятливий клімат. Сиротинка (нині знаходиться на території Миколаївського району Одеської області) отримала назву від прізвища поміщика Сиротинського, на хуторі якого осіла невелика кількість чехів через нестачу землі [11, с. 104, 125].

Територія Центрального етнотуристичного району охоплює Роздільнянський, Іванівський, Березівський, Біляївський, Комінтернівський, Овідіопольський та Білгород-Дністровський адміністративно-територіальні райони. Більшість з них характеризуються низьким рівнем забезпеченості етнотуристичними ресурсами (лише два з семи районів мають середнє значення даного показника). Це район степових ландшафтів з підтипами Північностепових, Середньостепових та Південностепових ландшафтів. Відповідно до історико-етнографічного районування територія Центрального етнотуристичного району входить до регіону Причорноморських степів Бузько-Дністровського межиріччя, ширше – Півдня.

Серед етнічних ландшафтів даного етнотуристичного району домінують українські, їх вік не перевищує 250 років. У Великомихайлівському районі з 79 сіл 65 є моноетнічними українськими, у Іванівському районі таких населених пунктів 31 з 42, на території Березівського району до типу українських етнічних ландшафтів можна віднести 61 село з 66, у Роздільнянському – 63 з 84, у Біляївському – 45 з 48, у Комінтернівському з 64 сільських населених пунктів 48 поселень є українськими, у Овідіопольському їх кількість становить 15 з 21, у Білгород-Дністровському районі – 49 з 57 [4].

Суттєвий вплив на колонізацію центральних районів Одеської області справила ліквідація царським урядом у 1775 році Запорізької Січі, тому частина українських ландшафтів формувалась під впливом козацького чинника. Після втрати своєї вольниці велика кількість запорожців перейшла російсько-турецький кордон, організувавши Кіш спочатку між Очаковим і Тилігульським лиманом, а з жовтня 1778 року – у покинутій турецькій фортеці на Великій Косі (тепер Миколаївка Овідіопольського району). Їх чисельність (разом з родинами) сягала 10 тисяч осіб. Вже наступного року, згідно з Айналі-Кавакською конвенцією, турки змушені були розформувати цю Січ, переселивши козаків за Дунай [29, с. 69]. Однак вже через десять років інша частина колишніх запорожців у складі Чорноморського козачого війська штурмувала Хаджибей, Акерман та Бендери. По закінченні військової кампанії їх Кіш розмістився в Слободзеї. У 1790 році Г. Потьомкін своїм наказом передав чорноморцям для освоєння територію між Нижнім Дністром та Бугом, причому північний кордон володінь Чорноморського війська проходив по старому шляху з Бендер на Соколів (Вознесенськ) [29, с. 82]. Кіш своїми ордерами терміново врегулював на підвладній території охорону лісів, правила риболовлі, торгівлі спиртним, оподаткування, самоврядування, несення служби.

Молдавському та старообрядницькому населенню, що залишилось після витіснення турецького і татарського люду, козаки пропонували вступати до Чорноморського війська, виставляючи одного озброєного парубка від двору. Більшість некрасівців та частину молдаван така умова не влаштувала, тому вони переселились вище по лівому берегу Дністра. Певна ж кількість молдавського населення, зокрема жителі Бузинуватої, Калаглії, Аджидеру, охоче покозачилась. Заходи чорноморської адміністрації щодо впорядкування життя краю набули швидкого розголосу за його межами та викликали нову хвилю народної колонізації з Поділля, Молдавії, інших регіонів. Розпочавши свою господарську діяльність з рибальства та скотарства, поселенці незабаром досягли успіхів у рільництві та, навіть, садівництві. В козаки офіційно дозволялось записуватись тільки вихідцям з польських територій, але колишні запорожці не дуже суворо дотримувались цієї умови, що скоро викликало занепокоєння російських поміщиків. У червні 1792 року Катерина II підписала укази, відповідно до яких чорноморці мусили переселитись на Тамань, а їх територія підлягала заселенню православними вихідцями з Туреччини. Протягом року більшість козаків залишила край, але близько 3,5 тис. осіли по місцевих селах та хуторах, серед яких Кучургани, Маяки, Біляївка, поселення вздовж річки Барабой, на узбережжі Сухого, Хаджибейського та Тилігульського лиманів.

Молдавські етнічні ландшафти Центрального району представлені селами Нові Бутори Великомихайлівського району та Крутоярівка Білгород-Дністровського району, російські – поселеннями Великопоске, Малопоске, Орел, Привілля Великомихайлівського району,

Руськоіванівка Білгород-Дністровського району. На території Іванівського району знаходиться моноетнічне болгарське село Благосєве [4].

На території етнотуристичного району також були представлені німецькі етнічні ландшафти, але під час Другої світової війни німецьке населення краю було депортоване – розвиток німецьких етнічних ландшафтів припинився [65]. Тут знаходились Гросс-Лібентальська (або Лібентальська) та Кучурганська групи колоній. До Кучурганської групи колоній входили наступні населені пункти: Страсбург, Баден, Зельц, Кандель – засновані у 1808 р.; Мангейм (Барабой) та Ельзас (Щербанка) – 1809 року заснування. Поселення Лібентальської групи виникли протягом 1803-1806 рр. [9].

Серед назв поселень Кучурганської групи колоній переважали перенесені з попереднього місця проживання: Страсбург, Баден, Ельзас, Мангейм. Наприкінці ХІХ століття відбулось перейменування населених пунктів даної групи, метою якого було прославлення імен імператорської родини Олександра ІІІ. З'явилися топоніми: Маріїнське (Гросс-Лібенталь) на честь імператриці Марії Федорівни, Сергіївка (Йозефсталь) на честь великого князя Сергія Олександровича, Георгієвка (Марієнталь) на честь великого князя Георгія Олександровича, Миколаївське (Фрейденталь) на честь імператора Миколи ІІ Олександровича, Ксеніївка (Клейн-Лібенталь) на честь великої княжни Ксенії Олександрівни, Володимирівка (Нейбург) на честь великого князя Володимира Олександровича, Михайлівка (Францфельд) на честь великого князя Михайла Олександровича, Ольгіно (Люстдорф) на честь великої княжни Ольги Олександрівни. Волость стала іменуватись Маріїнською. Проте з введенням нових назв практично у всіх довідниках до 1917 року містились і попередні, що свідчить про недискримінаційний характер перейменування [26] (рис. 18).

Німецькі колонії відзначались типовим зовнішнім виглядом, який і досі відрізняє їх від довколишніх населених пунктів. Через довгі вулиці, що розташовувались паралельно одна одній, такі села називали „лангдорфер”, тобто „довгі села”. Крім довгих, витягнутих в одну-дві лінії вулиць, для поселень була характерною наявність громадського саду або лісу; однотипність кам'яних будинків, в яких навіть кількість вікон, що виходили як на вулицю, так і у двір, була однаковою. До того ж, віконниці фарбували в один і той самий колір. Біля кожного будинку росло декілька акацій, а за подвір'ями були розташовані довгі токи, що обмежувались низенькими огорожами з ламаного каменю. Паркани, що виходили на вулицю були вибіленими [36, с. 39].

Найбільш розповсюдженим видом етнічних артефактів, який зустрічається на територіях колишніх німецьких етнічних ландшафтів, є так звані „середньонімецький будинок”. Для такого житла типовими є наступні особливості: об'єднання всіх житлових і побутових приміщень під одним дахом; приміщення орієнтовані впоперек до гребеня даху; вхід у будинок знаходиться з довгої сторони; житлова частина будинку

Рис. 18. Назви, рік заснування та конфесійна приналежність жителів Кучурганської та Лібентальської груп колоній [79, с. 15]

розміщується вздовж фронтону; наступним приміщенням після житлового є кухня з вогнищем, до якої обов'язково веде окремий вхід; далі знаходяться комора, хлів, конюшні. Будинок зазвичай мав житлову і нежитлову частини. Житлові приміщення склалися, в основному, з двох кімнат, розділених сіними і кухнею. Обидві кімнати були однаково мебльовані. Іноді кожна з кімнат ділилася перегородкою ще на дві, таким чином відокремлювали спальну зону. Нежитлові господарські приміщення, як зазначалось вище, складали хлів для худоби, сарай для сільгоспінвентаря, господарські прибудови [6, с. 238].

До найбільш атрактивних етнічних артефактів безумовно належать культові споруди населених пунктів, заснованих німецькими колоністами.

Церкви були у більшості колоній. Найбільш багатим та величним з поміж храмів німецьких поселень та однією з найбільш красивих католицьких церков на Півдні України був костюл колонії Зельц. Побудований у період з 1896 по 1901 рр., а освячений у 1901 році, храм зовнішньо нагадував кафедральний собор у місті Зальцбург (Австрія). Ця монументальна будівля була виконана у стилі бароко [7].

Після депортації німецького населення, розглянуті поселення залюднювали переселенцями з різних регіонів України. У 1945 році тільки до Овідіопольського району прибуло 600 сімей з Бойківщини, Лемківщини, Галичини. Їх розселяли малими групами по всьому краю для пришвидшення асиміляції [25]. Наразі населення більшості колишніх німецьких колоній є змішаним за етнічним складом (україно-російським, україно-молдавським або україно-російсько-молдавським), тобто ці поселення відносяться до типу ансамблів етнічних артефактів. Слід також відзначити, що місцеве населення наслідує традиції німецької архітектури та планування: поряд зі старими (побудованими ще німецькими переселенцями) «середньонімецькими» будинками з'являються сучасні «довгі» будинки, які мають ідентичну орієнтацію в просторі; зберігається планування вулиць, розташування важливих громадських установ.

Німецьке поселення Люстдорф (Ольгіно, Чорноморка), яке зараз входить до складу міста Одеси, належить до місць, пов'язаних з життям і творчістю представників російської інтелігенції. На дачі генерала Толля літом і восени 1820 р. побували Є. Ф. Муравйов (майбутній декабрист) та його друг М. С. Лунін, підполковник гвардійського гусарського полку [34; 81; 83].

На території Березівського району у 1912 р. була заснована чеська колонія Мала Сиротинка. Зараз село має назву Веселинівка, її жителі походили з міста Желува і були євангелістами за релігійною приналежністю, а також з кримських колоній. Землі, на яких оселились чехи, були орендовані у німців-колоністів [11, с. 104]. Згідно з переписом 1989 р. у Веселинівці проживало 114 осіб, які ідентифікували себе з чеським етносом. Перепис 2001 р. засвідчив, що у Березівському районі мешкає 184 особи чеської національності, 144 з яких визнали чеську мову рідною [37, с. 10-12]. Таким чином, на увагу туристів тут можуть заслуговувати як нематеріальні артефакти чеської культури, так і певна множина духовних артефактів, які зберігаються чеською спільнотою села.

У Білгород-Дністровському знаходиться велика кількість етнічних артефактів, пов'язаних з культурою різних народів. До них належить будинок кінця XVIII ст., у якому з 14 по 16 грудня 1821 р. зупинявся російський поет О. С. Пушкін [41].

До категорії поліетнічних ансамблів артефактів можна віднести Акерманську або Білгород-Дністровську фортецю, понад тисячолітня історія якої пов'язана з багатьма народами. У VI ст. до н. е. на цій

території грецькими колоністами було засновано місто-державу Тіра. У 330-тих роках до н. е. вона увійшла до складу Скіфського царства, а з II ст. до н. е. до IV ст. н. е. відігравала роль стратегічного портового міста Римської й Східноримської імперій. У IX ст. на руїнах Тіри слов'яни побудували нове місто Білгород, яке пізніше входило до складу Київської Русі. Рубіж XIII та XIV ст. ознаменувався створенням тут торгової факторії генуезькими мореплавцями. Для захисту від татар італійці побудували на руїнах давньоруського міста замок західноєвропейського типу. У першій половині XV ст. Білгород входив до складу молдовського князівства, з цим періодом пов'язані значні реконструкції фортеці. На початку XVI ст. нові володарі – турецька адміністрація, здійснили масштабні перебудови та перетворили фортецю на опору Османського панування у Північному Причорномор'ї. Результатом численних російсько-турецьких війн стало підписання у 1812 р. Бухарестської мирної угоди відповідно до якої Білгород і Південна Бессарабія увійшли в межі Російської імперії. З 1882 року Акерманська фортеця припинила існувати як військово-оборонний об'єкт. Її загальна площа становить більше 8 га, довжина мурів по периметру сягає 2 км, висота стін – 7, а товщина – 5 м. До складу фортеці входять Великі ворота, Громадянський або Перший двір, мінарет, Башта Овідія або Дівоча башта, Башта-Сховище, Гарнізонний двір, Цитадель тощо [55, с. 284-287].

Південний етнотуристичний район включає території Тарутинського, Саратського, Арицизького, Татарбунарського, Болградського, Кілійського, Ізмаїльського та Ренійського адміністративно-територіальних районів. Більшість з них характеризується високим значенням показника забезпеченості етнотуристичними ресурсами (5 з 8), решта – середнім. Природні ландшафти району належать до типу степових, у складі яких виділяють підтипи Північностепових, Середньостепових та Південностепових ландшафтів. Південний етнотуристичний район входить до історико-етнографічного регіону Південної Бессарабії або Буджаку.

На територіях Північного та Центрального етнотуристичних районів українські етнічні ландшафти значно переважали за кількістю, Південний район відрізняється своєрідним поєднанням українських, болгарських, молдавських, російських, гагаузьких, албанського етнічних ландшафтів. У Тарутинському районі лише 8 сіл з 52 відносяться до типу українських етнічних ландшафтів, у Саратському - 15 з 33, в Татарбунарському – 27 з 35, в Арицизькому районі знаходиться 26 сільських населених пунктів, з яких лише 4 належать до моноетнічних українських, представники українського етносу домінують у 4 селах з 17 Кілійського району та у 4 з 22 сіл Ізмаїльського району, у Болградському та Ренійському районах жодне село не можна віднести до типу українських етнічних ландшафтів [4].

Поява частини українських моноетнічних сіл пов'язана з діяльністю козаків. На цих теренах існували Усть-Дунайське (1807 р.), Дунайське

(1827-57 рр.), Чорноморське (1857-69 рр.) козачі війська. Саме козаками були засновані села Трудове Кілійського та Білолісся Татарбунарського районів. Козаччина приваблювала потоки українців з інших регіонів, які заснували тут у 1813 р. Ташлик (нині Кам'янка Арцизького району), 1826 р. Ярославку, 1830 р. Криву Балку Саратовського району. Поступово ці маси переселенців розчинили в собі запорізьку складову. Потужна хвиля поповнення надійшла до сіл Південної Бессарабії після приєднання останньої до СРСР у 1940 році. Із західних областей України тоді прибули переселенці до сіл Теплиці та Миропілля Арцизького району, селища Бородіне Тарутинського району. По закінченню війни влада знову застосувала цей досвід при залюдненні спорожнілих німецьких колоній [29, с. 256].

Моноетнічними російськими населеними пунктами на території Південного етнотуристичного району є села Вознесенка Перша та Павлівка Арцизького району, Муравлівка, Нова Покровка, Стара Некрасівка Ізмаїльського району, Приморське Кілійського району, Введенка, Петропавлівка, Сергіївка, Успенівка Саратовського району, Миколаївка Тарутинського району, Спаське Татарбунарського району, Коса Болградського району [4].

Історія та географія розселення старообрядців та маршрути їх міграцій виглядали наступним чином. У найбільш ранній період (1760-70 рр.) відбувалось переселення з Північної Бессарабії, відомих старообрядницьких сіл Куничного, Серково, Фузівки, Митрофанівки. У 1780-ті рр. фіксувались також одиничні вихідці з-за Дунаю (Луковіци, Дунавець, Сарикой). Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. збільшився потік старообрядницьких переселенців з Бессарабії і Добруджі, з'являється новий район виходу мігрантів – Подністров'я (Чобручі, Плоске, Маяки). В останнє десятиліття XVIII ст., внаслідок поділів Польщі, з'явилися мігранти з полісько-подільських громад (Куринки, Стародуб'я та інших), буковинських громад, що знаходились під владою Австрії [59, с. 9].

До середини XIX ст. сформувались основні поселення старообрядців Південної Бессарабії внаслідок як стихійного, так і урядового переселень. Це Кілія, Липованське (зараз Вилкове), Жебріяни (Приморське), Карячка (Мирне), Подковка (Василівка) Кілійського району), Ізмаїл, Муравльовка, Нова та Стара Некрасівка Ізмаїльського району тощо [4, с. 63-64].

Стара Некрасівка Ізмаїльського району є поселенням, жителі якого у значній мірі зберегли духовну та матеріальну культуру своєї етноконфесійної групи, яка наразі є фактором для розвитку етнічних форм пізнавального туризму. Населений пункт знаходиться на лівому березі Дунаю, біля озер Саф'ян, Лунг та Криве. Заснована Некрасівка 12 (25) липня 1812 р. на землях фортеці Ізмаїл козаками-некрасівцями, які переселились сюди після російсько-турецької війни 1806-1812 рр. з території Османської імперії (зараз Румунія). З 1835 р., після

переселення частини жителів Некрасівки до села Кугурлуй, Некрасівка стала іменуватись Старою Некрасівкою, а Кугурлуй – Новою Некрасівкою [71].

Серед етнічних артефактів, пов'язаних з російським народом слід відзначити пам'ятки російсько-турецьких війн. Перш за все історія півдня Одещини пов'язана з ім'ям О. В. Суворова (1729-1800), російського полководця, під командуванням якого у 1790 р. штурмом було взято фортецю Ізмаїл.

До типу ансамблів етнічних артефактів можна віднести територію Ізмаїльської фортеці. Від самої турецької оборонної споруди, витвору інженерного мистецтва того часу, який був створений за участю німецьких та французьких спеціалістів, залишились частково кріпосні вали та лише одна будівля – Мала мечеть. Саму фортецю згідно з Паризьким договором (1856) було ліквідовано, її масивні стіни та бастіони були знищені. У 1973 році у приміщенні мечеті (вул. Кріпосна, 1-а) була відкрита діорама «Штурм фортеці Ізмаїл», яка є атрактивним етнічним артефактом. Авторами цього монументального витвору мистецтва (розмір полотна становить 20x8 м) є військові художники Московської студії імені Грекова Є. Данилевський та В. Сибірський [52].

На березі Дунаю поблизу сіл Орлівка (до 1946 р. мало назву Картал) та Новосільське Ренійського району знаходиться цікавий етнічний артефакт. Це десятиметровий обеліск у вигляді чавунної колони, виготовлений Одеськими майстернями Південно-Західної залізниці, на честь 60-ліття переправи російських військ через Дунай на чолі з Миколою І під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр. [44].

Молдавські етнічні ландшафти представлені сільськими населеними пунктами Комишівка, Озерне, Утконосівка Ізмаїльського району, Дмитрівка, Приозерне, Червоний Яр Кілійського району, Долинське, Лиманське, Новосільське, Орлівка, Плавні Ренійського району, Новоселівка Саратовського району, Жовтневе, Іванчанка, Малоярославець Перший, Надрічне, Суховате Тарутинського району, Борисівка та Глибоке Татарбунарського району [4]. Частина з цих поселень входили до складу колоній задунайських переселенців, тобто їх перші жителі користувались пільгами і правами, що були надані урядом Російської імперії іноземним поселенцям. Інші ж виникли в результаті стихійних переселень. Населення усіх моноетнічних молдавських сіл добре зберегло мову, традиції та звичаї свого народу, тобто майже не зазнало асиміляції. У багатьох селах діють танцювальні та музичні фольклорні колективи, функціонують «зелені садиби» з молдавською етнічною специфікою.

Одним з найчисельніших етносів на території Одеської області, який зробив вагомий внесок у освоєння краю, є болгарський. Компактність проживання, певна культурна ізоляція від сусідніх етнічних груп та інші чинники обумовили те, що болгарське населення у значній мірі зберегло мову, традиції та побут свого народу. Оскільки частіш за

все болгари були першим осілими жителями на території своїх населених пунктів, їм належить заслуга освоєння місцевих ландшафтів, завдяки чому ці ландшафти набули специфічних рис, перетворились на етнічні, у даному випадку ландшафти бессарабських болгар [16, с. 94].

Перше переселення болгар та гагаузів на територію Південної Бессарабії, або Буджака, відбулось під час російсько-турецьких війн з 1769 по 1791 рік, коли у регіон прибуло до 2 тис. осіб. Під час другого масштабного переселення, яке відбулось у період російсько-турецької війни 1806-1812 рр., прибуло біля 3 тис. сімей. У 1819 р. для поселення цих іммігрантів російський уряд виділив особливу частину державних земель (приблизно 600 тис. га) у західній частині Буджака. Найбільш масове переселення було здійснене у 1828-1834 рр. Його результатом стало прибуття до Бессарабії біля 50 тис. осіб. Нарешті, під час Східної війни 1853-1856 рр. відбулось останнє малочисельне переселення.

У межах сучасної Одеської області колонії задунайських переселенців знаходились на території трьох округів тогочасного Новоросійського краю: Ізмаїльського, Кагульсько-Прутського та Нижньо-Буджакського. Множину населених пунктів, заснованих задунайськими колоністами у Дунай-Дністровському межиріччі Одещини, та рік їх заснування зображено на *рис. 19*. Усіх мігрантів з території Болгарії тогочасна статистика вважала болгарами, незважаючи на те, серед них окрім болгар знаходились гагаузи та албанці. Тому не всі з представлених вище сіл є болгарськими, виняток становлять албанське село Жовтневе (Каракурт), болгаро-гагаузькі села Виноградівка (Курчі), Новоселівка (Єнікіой), Червоноармійське (Кубей), гагаузькі села Олександрівка (Саталік-Хаджи) та Дмитрівка.

У багатьох випадках болгарські переселенці створили свої поселення на місці татарських (ногайських) поселень, які повністю обезлюдніли до 1807 року. Часто колоністи не вигадували нових назв для своїх поселень, а приймали існуюче місцеве татарське найменування. Через це спочатку частина болгарських сіл мала тюркські назви.

Станом на 2001 рік на Одещині мешкало 150,6 тис. болгар (6,1 % від населення області). Болгарське населення компактно проживає в 46 населених пунктах 12 районів області. Найбільша його концентрація спостерігається в межиріччі Дністра і Дунаю (130 тис. або 80 %). Кількість гагаузького населення становить 27,6 тис. осіб (1,1 % від загальної кількості населення області) [63].

Село Виноградне Болградського району є етнічним ландшафтом болгар. Історична назва поселення Гасан-Батир має тюркське походження і складається з арабо-мусульманського імені Гасан (Хасан), що означає «добрий, хороший» та загальнотюркської лексеми „batyr, batur” (походить від монг. *baḥadur*), яка перекладається як «сміливець, герой, силач і т. п.». Друга частина Батир могла бути у складі імені, а могла і означати своєрідний титул. У останньому випадку ця складова

називала ватажка, лідера, який отримав свій високий статус у суспільстві не за знатністю походження, а за заслуги та особисті якості [75]. Свою сучасну назву село отримало у 1945 р., що було пов'язано з ідеологічною вказівкою у короткі терміни перейменувати населені пункти з назвами неслов'янського походження. Назва Виноградне з'явилась завдяки широкому розповсюдженню культури винограду на території Бессарабії, щоправда Гасан-Батир став не єдиним поселенням, яке отримало найменування від цієї сільськогосподарської рослини [78, с. 73-74]. На території сучасного села болгарські переселенці були не першими мешканцями. У районі південної околиці населеного пункту на карті Бауера (1768-1774 рр.) було зображено поселення Казан-Кулак, що вірогідно відповідало аулу Казан-Дулак з роду Джамбулатоглу, який був виселений з Буджаку у 1807 р. У 1821 р. тут оселились мешканці, про яких відомо лише те, що вони не були колоністами і повинні були згідно з рішенням органів влади покинути це місце до 1827 року.

До цінних туристичних ресурсів належать гагаузькі етнічні ландшафти, оскільки вони зустрічаються лише на території Одеської області та Молдови. Виноградівка – село Болградського району відноситься до гагаузьких етнічних ландшафтів.

Адміністративним, економічним та культурним центром болгарського населення Бессарабії є Болград – поліетнічний населений пункт, який представляє собою визначний ансамбль етнічних артефактів. Дата заснування населеного пункту, попри достатню вивченість історії поселення під назвою Табак, що згадувалось ще у XVII ст. Основним видом діяльності населення Табак була вичинка шкір, які вивозились до Туреччини. Наразі точно не відомо, чи знаходилось поселення на місці теперішнього Болграда, чи в 5-6 км на північ від нього, у районі нинішнього села Табаки. Виникнення сучасного міста було пов'язане з бажанням колоністів перейменувати село Табаки в Болград, проте І. Інзов запропонував побудувати новий населений пункт на 6-7 км південніше Табак на високому березі озера Ялпуг. У 1821 р. було здійснене планування перших вулиць міста, проте фактично будівництво розпочали лише у 1823 р., з цього часу і веде свою історію сучасний Болград [74].

Першими жителями нового міста стали болгари-туканці, які переселились до Бессарабії ще до її офіційного приєднання території Російської імперії і жили у селищі Табаки. Походили вони згідно лінгвістичних даних з північно-східної Болгарії. Основна маса жителів переселилась сюди у 1829-30 рр. з міст Слівена і Ямбола, вони розмовляли на балканському діалекті. Групи мігрантів поселились окремо одна від одної: першопоселенці, які були представниками етнографічної групи туканців, займали південно-східну частину Болграда, яка стала іменуватись туканською махалою (туканський квартал); північно-західну околицю міста зайняли ямбольці, а південно-західну – слівенці. Приєднання Болграда до Молдовського князівства у

1857 р. спричинило міграції з міста. Більшість жителів перейшла на територію Російської імперії, де вони заснували села Болгарія (сучасне Залізничне), Кальчево та Кайраклія (територія сучасної Молдови) та поповнили населення села Кубей (зараз Червоноармійське). У межах молдавської частини Бессарабії вихідці з Болграда переселились до сіл Ташбунар (зараз Кам'янка Ізмаїльського району), Баннівка, Каракурт (Жовтневе Болградського району), Дермендере, Курчі. Ще одна частина виїхала до Таврійської губернії, де на узбережжі Азовського моря заснували поселення Болград. Проте, після повернення міста до складу Росії у 1878 р. частина приазовських болгар повернулась і заснувала новий квартал на північному сході Болграда – кримську махалу. Не дивлячись на зовнішню простоту етимології назви Болград, у спеціалістів існують різні думки щодо цього питання. Найбільш науково обґрунтованою є версія, про те, що назва населеного пункту означає «болгарське місто» або «місто болгар» [74].

У структурі ресурсів етнічного туризму Південного етнотуристичного району знаходяться колишні німецькі колонії. У першій половині ХІХ століття у Дунай-Дністровському межиріччі, на території сучасних адміністративних районів: Арцизького, Саратського, Тарутинського, оселились так звані «варшавські переселенці» – біженці з Варшавського герцогства (за часів правління Наполеона І було об'єднане з Саксонією), частково польської, а головним чином німецької національності [22, с. 6] у кількості 1443 родин. Німецькі колоністи на перших порах свого поселення у Бессарабії і до кінця правління Олександра І називали свої колонії назвами тих місць, що були відзначені перемогами російських військ над Наполеоном І у Вітчизняну війну 1812 року. Першою німецькою колонією, заснованою у 1814 р. у Бессарабії, було Тарутине. Останнім, у 1842 р., виникло поселення Гофнунсталь. Сучасні та історичні назви, а також рік заснування німецьких колоній Бессарабії зображені на *рис. 19*. [3, с. 144].

Найбільш розвинутою галуззю господарства на території німецьких колоній Бессарабії було землеробство. Основними культурами рослинництва у німецьких поселенців були: кукурудза, озима пшениця, жито, ячмінь, овес, гречка. Німецькі колоністи від інших жителів Бессарабії (наприклад, болгар чи молдован) відрізнялись високим рівнем розвитку картоплярства [19].

Німецьких етнічних ландшафтів на території Одеської області не збереглося внаслідок депортації німецького населення із заснованих ними населених пунктів [65]. Опишемо розвиток етнічних ландшафтів німців на прикладі поселення Сарата. Колонія Сарата була побудована у вигляді правильного чотирикутника, який по середині перетинався дорогою, що вела на схід до Акерману (сучасного Білгород-Дністровського), а на захід – в інші німецькі колонії [28].

Виноробство і вирощування великої рогатої худоби були найбільш важливими галузями сільського господарства колонії, вирощування

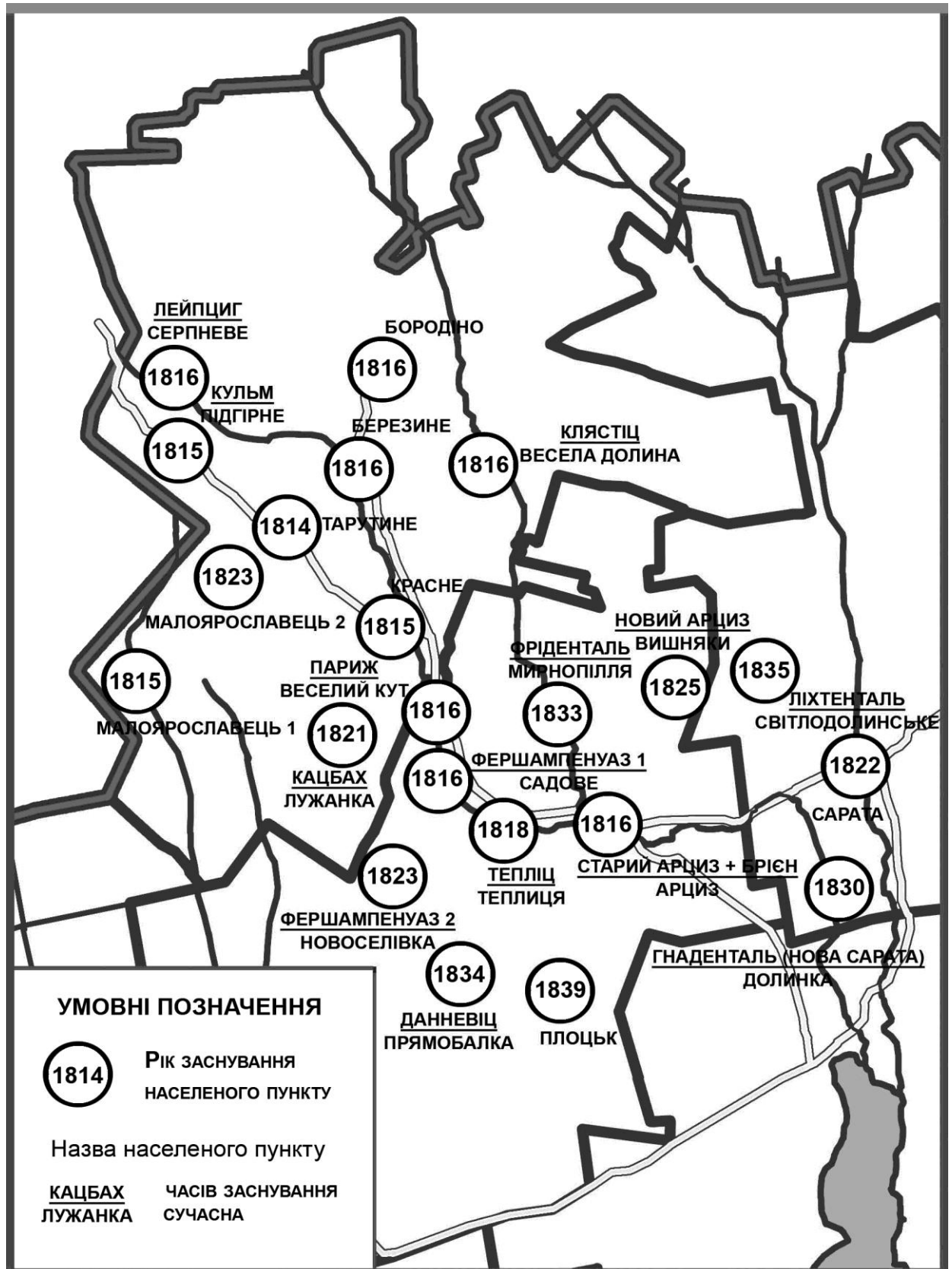
Рис. 19

зернових не набуло виключного значення через те, що багаті врожаї хліба тут збирали досить рідко, до того ж потрібні були значні витрати для транспортування зерна у портові міста. Виноробством займались перш за все знайомі з цією справою ще на батьківщині вюртембергці. Потім до них долучились баварці, а також жителі інших німецьких колоній. Вирощування худоби вважалось одним з найприбутковіших занять у Саратові. На її великих пасовищах завжди знаходились численні стада. У роки неврожаїв господарі, продаючи частину худоби, закупували потрібний запас хліба і вносили податки [28].

Література:

1. Авереску Олександр : біографічні дані [Електронний ресурс] / Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
2. Александрова А. Ю. Международный туризм: учебник / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 470 с. – С. 6-7, 12.
3. Бессарабия. Историческое описание. – СПб, 1892. – С. 144.
4. Богуславська Ю. Ю. Динаміка національного складу населення Одеської області (1959 - 1989 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Юлія Юріївна Богуславська – Одеса, 2005. – 179 с. – С.
5. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983 – 412 с.
6. Василенко В. Н. Быт колонистов Люстдорфа на рубеже XIX-XX вв. / В. Н. Василенко // Немцы Одессы и Одесского региона : сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Геттингене (Германия). – Одесса : Астропринт, 2003. – с. 238.
7. Василенко В. Н. Церкви немецких колоний Одесского водворения (XIX – начала XX вв.) / В. Н. Василенко. – Одесса, 2003. – 53 с.
8. Василенко В. В Люстдорфе у Федорова / Вадим Василенко, Роман Шувалов // Вечерняя Одесса. – 1992. – 3 января. – С. 3.
9. Ведомость о колониях иностранных поселенцев, основанных на землях по наделу от казны и состоящих в ведении Министерства Государственных имуществ / А. Клаус // Клаус А. Наши колонии: опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус. – СПб., 1869. – Приложение II. – С. 27.
10. Волков И. 130 лет Болградской гимназии / И. Волков // Дружба. – 1988. – 31 мая. – С. 3.
11. Волкова С. А. Чехи на півдні України (60-ті рр. XIX-30-ті рр. XX століття) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Світлана Анатоліївна Волкова. – Сімферополь, 2006. – 278 с.
12. Гончаренко Л. Від Римніка до Ізмаїла / Л. Гончаренко // Радянський Ізмаїл. – 1988. – 1 вересня. – С. 3.

13. Гончарук М. Не тьмяніє з віками пам'ять [Електронний ресурс] / Микола Гончарук // Одеські вісті. – 2007. – 9 жовтня. – № 102 (3660). – Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.gov.ua>

Рис. 20. Историчні та сучасні назви, рік заснування німецьких колоній Дунай-Дністровського межиріччя [42; 43; 60, с. 189-190]

14. Горб К. М. Концепція національної спадщини України як об'єкта вивчення суспільної географії / Костянтин Горб // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 4 (1). – С. 55-61.

15. Гранкина М. А. Этнографический туризм как историко-культурное явление / М. А. Гранкина // Культура народов Причерноморья. – № 13. – С. 15-18.

16. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. Т. 2. / М. Д. Гродзинський – К. : Київський університет, 2005. – 503 с.

17. Грушин Б. А. Свободное время / Б. А. Грушин // Новая философская энциклопедия. В 4-х т. Т. 3. – М. : Мысль, 2001. – 692 с. – С. 508.

18. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв – Л. : Гидрометеиздат, 1990 – 528 с.

19. Дарагань М. Хлебопашество в Бессарабии / Михаил Дарагань // Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1848. – № 1. – С. 306.

20. Енина Т. Храмы Одесщины: Преображенский в Болграде / Тамара Енина // Одесские известия. – 1993. – 19 марта.

21. Зленко Г. Д. Марко Лукич на Акерманській сцені / Г. Д. Зленко // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья : тезисы докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции. Ч. 1. История. – Белгород-Днестровский, 1990. – С. 44-46.

22. Иванова Ю. В. Из истории заселения Южной Украины / Ю. В. Иванова, Л. Н. Чижикова // Культурно-бытовые процессы на юге Украины / Отв. ред. Ю. В. Иванова. – М. : Наука, 1979. – С. 3-11.

23. Именная ведомость народных школ Херсонской губернии, существующих между 1870 и 1874 годами // Сборник Херсонского земства. – 1876. – № 5-7. – Приложения к отделению 4. – С. 60-66.

24. Инструкция Канцелярии опекунов иностранных. – Об обязанностях ея при выходе в Россию и поселении иностранцев : манифест от 22 июля 1763 года : 11.881 // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. 16. С 28 июня 1762 по 1765. – СПб., 1830. – С. 316-318.

25. Історія міст і сіл УРСР. У 26-ти т. Т. Одеська область / Голова ред. коллег. тому Л. В. Гладка ; заст. гол. ред. коллег. тому Л. О. Ануфрієв. – Харків : Харківська книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе, 1969. – 910 с.

26. Келер А. Н. Изменения в немецкой топонимии Одесского региона / А. Н. Келер // Немцы Одессы и Одесского региона : сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Геттингене (Германия). – Одесса : Астропринт, 2003. – 439 с.

27. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус – СПб., 1869. – Отдел 1, – С. 6.

28. Колонии Саратовского округа в Аккерманском уезде Бессарабской области // Журнал Министерства внутренних дел. – СПб., 1853. – Ч. 42. – С. 126-137.

29. Край Овідія. Археологія та історія Овідіопольського району : колективна монографія / І. В. Сапожников, В. В. Левчук, С. С. Аргатюк [та ін.] ; відп. ред. В. В. Левчук ; наук. ред. І. В. Сапожников ; літ.-мовн. ред. Г. Ф. Островська. – Одеса : Астропринт, 2005. – 624 с.

30. Культура і побут населення України : навчальний посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.] ; гол. ред. С. В. Головкин. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

31. Легата О. Пам'яті Степана Олійника [Електронний ресурс] / Олена Легата // Нова ера. – 2008. – 7 квітня. – Режим доступу: <http://novaera.te.ua>

32. Ломан П. Хозяйственное обозрение Бессарабской области / П. Ломан // Журнал министерства государственных имуществ. – СПб., 1843. – № 3. – Раздел 2. – С. 39-64.

33. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Альтерпрес, 2005. – 436 с.

34. Люстдорф курортный // Одесский вестник. – 1994. – 14 мая. – С. 7.

35. Маринич О. М. Фізична географія України : підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – 3-є вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 511 с.

36. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. 1. Одесский уезд. – Херсон, 1883. – с. 29-30.

37. Матеріали з історії чехів на Одещині. – Одеса : Друк, 2005. – Вип. 1. – 91 с. – С. 10.

38. Мельник О. Його мелодії проймали катів [Електронний ресурс] / Ольга Мельник // Українська газета. – 2008. – 18-31 грудня. – № 45 (185). Режим доступу:

39. Мещеряк И. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг. / И. Мещеряк – Кишинев : Картя молдовеняскэ, 1965. – 208 с.

40. Мисечко А. І. До перебування Лесі Українки в Акермані / А. І. Мисечко // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья : тезисы докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции. Ч. 1. История. – Белгород-Днестровский, 1990. – С. 47-48.

41. Мисюк В. Прогулка по городу / В. Мисюк // Советское Приднестровье. – 1990. – 17 апреля. – С. 3.

42. Мочона Р. І. Утрачені топоніми населених пунктів Одещини / Р. І. Мочона // Краеведческий вестник. – 2004. – № 1. – С. 16-33.

43. Мочона Р. І. Утрачені топоніми населених пунктів Одещини / Р. І. Мочона // Краєведческий вестник. – 2005. – № 2. – С. 33-36.
44. Нагаева Н. 100 лет обелиску / Н. Нагаева // Придунайская искра. – 1988. – 12 мая. – С. 4.
45. Налчаджян А. А. Этнопсихология / А. А. Налчаджян. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 381 с. – С. 25.
46. Несвященко В. Живой родник памяти / В. Несвященко // Дружба. – 1988. – 2 февраля. – С. 3.
47. Несколько замечаний о колонии Сарата в Аккерманском уезде Бессарабской области // Журнал Министерства государственных имуществ. – СПб., 1856. – Разд. 2. – С. 18.
48. Одеська область [Карті] : географічний атлас : моя мала Батьківщина / Голова ред. колегії О. Г. Топчієв ; голов. ред. Т. В. Португальська ; укладено та підготов. до друку ТОВ «Видавництво «Мапа»», 2002, 2006 р. – Вид. 2-е, виправ. і доп. – К. : Видавництво «Мапа», 2006. – 20 с. – С. 12, 16.
49. Одеський регіон: природа, населення, господарство / О. Г. Топчієв, І. І. Кондратюк, О. І. Полоса [та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Топчієва. – Одеса : Астропринт, 2003. – 184 с. – С. 119-127.
50. О позволении иностранцам, кроме Жидов, выходить и селиться в России и о свободном возвращении в свое отечество Русских людей, бежавших за границу : манифест от 4 декабря 1762 года : 11.720 // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. 16. С 28 июня 1762 по 1765. – СПб., 1830. – С. 126-127.
51. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : дис. ... канд. географ. наук : 11.00.02 / Орлова Марія Леонідівна. – Одеса, 2009. – 251 с.
52. Пам'ятки діячам науки та культури національних меншин України : каталог-довідник. К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин Укр., 1998 – 189 с. – С. 126.
53. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 3. – К. : Будівельник, 1983. – С. 274-275.
54. Памятники российским деятелям истории и культуры в Украине : каталог-справочник. – К. : Журнал «Радуга», 2005. – 96 с. – С. 69.
55. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський ; за ред. проф. Ф. Д. Заставного. – К. : Знання, 2006. – 575 с. – С. 442, 452.
56. Поливач К. А. Історико-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених місць України / К. А. Поливач // Український географічний журнал. – 2005. – № 1. – С. 55.
57. Поливач К. А. Картографування історико-культурної спадщини в Україні / К. А. Поливач // Український географічний журнал. – 2005. – № 3. – С. 60-66.

58. Поливач К. А. Методичні підходи до оцінювання культурної спадщини / К. А. Поливач // Український географічний журнал. – 2006. – № 2. – С. 28.
59. Пригарин А. А. Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII – начале XIX вв. / А. А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – 2006. – Вып. 3. – С. 3-26.
60. Причерноморские немцы. Их вклад в развитие города и региона, 1803-1917 : библиографический указатель / Сост. В. В. Самодурова; науч. ред. и авт. вступ. ст. Н. А. Шевчук. – Одесса : Астропринт, 1999. – 293 с.
61. Проблемы картографирования в языкознании и этнографии / Отв. ред. С. И. Брук ; Академия наук СССР ; Ленинградское отделение института языкознания ; Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – Л. : Наука, 1974. – 324 с.
62. Проблемы этнической географии и картографии / Отв. ред. С. И. Брук; Академия наук СССР; Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – М. : Наука, 1978. – 168 с.
63. Розподіл населення найбільш чисельних національностей Одеської області за освітою, мовними ознаками та шлюбним станом : статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; Одеське обласне управління статистики. Ч. 2. – Одеса, 2004. – 78 с.
64. Романов А. А. География туризма / А. А. Романов, Р. Г. Саакянц – М.: Советский спорт, 2002 – 464 с. – С. 15.
65. Самойлов Ф. О. Історія Одещини й Одеси (II пол. XIX ст. – 1914 р.) : навчальний посібник / Ф. О. Самойлов – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.
66. Теоретические основы рекреационной географии / Под. ред. В. С. Преображенского. – М. : Наука, 1975 – 224 с.
67. Тищенко О. І. Спасо-Преображенський собор м. Болград / О. І. Тищенко // Пам'ятки архітектури та містобудування України : довідник Державного реєстру національного культурного надбання. Текстовий блок. – К. : Техніка, 2000. – 328 с. – С. 193.
68. Україна. Адміністративно-територіальний устрій [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
69. Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX- першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / А. І. Федорова – Одеса, 2004. – 238 с. – С. 63.
70. Цепенюк, І. Три дні і багато запитань / І. Цепенюк // Радянський Ізмаї. – 1990. – 9 червня. – С. 3.
71. Чебан И. Н. Появление некрасовцев на Измаильщине и образование Старой Некрасовки / И. Н. Чебан // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – 2006. – Вып. 3. – С. 71, 77.
72. Черноморец А. Римская крепость на Дунае / А. Черноморец // Рабочая газета. – 1988. – 8 сентября. – С. 4.

73. Чирков О. Етногеографічна складова українознавчої терміносистеми [Електронний ресурс] / Олег Чирков ; Українознавство. Україна – етнос. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua>
74. Шабашов А. В. Болград / А. В. Шабашов // Роден край. – 2006. – 8 июля. – С. 10. – (Болгарские и гагаузские поселения Украины и Молдовы (очерки этнической истории)).
75. Шабашов А. В. Виноградное / А. В. Шабашов // Роден край. – 2006. – 2 септември. – С. 3. – (Болгарские и гагаузские поселения Украины и Молдовы (очерки этнической истории)).
76. Шабашов А. В. Виноградовка / А. В. Шабашов // Роден край. – 2006. – 2 ноември. – С. 4. – (Болгарские и гагаузские поселения Украины и Молдовы (очерки этнической истории)).
77. Шабашов А. В. Виноградовка / А. В. Шабашов // Роден край. – 2006. – 11 ноември. – С. 4. – (Болгарские и гагаузские поселения Украины и Молдовы (очерки этнической истории)).
78. Шабашов А. В. Ойконимия болгарских населенных пунктов Юга Украины (Одесская, Кировоградская, Николаевская области) / А. В. Шабашов. – Болград, 1999. – Вип. 1. – 133 с.
79. Шевчук Н. А. Немцы на юге Украины (конец XVIII-1917 г.) / Н. А. Шевчук // Причерноморские немцы. Их вклад в развитие города и региона, 1803-1917 : библиографический указатель / Сост. В. В. Самодурова; науч. ред. и авт. вступ. ст. Н. А. Шевчук. – Одесса : Астропринт, 1999. – С. 9.
80. Шишкіна Р. Про Пушкінські місця в Ізмаїлі / Р. Шишкіна // Радянський Ізмаїл. – 1990. – 9 червня. – С. 3.
81. Шувалов Р. А. Люстдорфский островок / Р. А. Шувалов // Одесский вестник. – 1993. – 30 июня. – С. 6.
82. Шувалов Р. Здесь жила Ахматова / Р. Шувалов // Вечерняя Одесса. – 1991. – 1 марта. – С. 3.
83. Шувалов Р. Литературные гнезда Люстдорфа / Роман Шувалов // Вечерняя Одесса. – 1991. – 18 октября. – С. 3.
84. King B. What is ethnic tourism? An Australian perspective / Brian King // Tourism Management. – 1994. – Volume 15. – Issue 3. – P. 173-176.
85. Moscardo G. Understanding ethnic tourists / Gianna Moscardo, Philip L. Pearce // Annals of Tourism Research. – 1999. – Volume 26. – Issue 2. – P. 416-434.
86. Ostrowski S. Ethnic tourism – focus on Poland / Stanislaw Ostrowski // Tourism Management. – 1991. – Volume 12. – Issue 2. – P. 125-130.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що економічний потенціал регіону є багаторівневим і багатоаспектним явищем і викликає певні проблеми при його вивченні та аналізі. Для вирішення означених проблем необхідне застосування комплексного підходу до дослідження змісту і структури економічного потенціалу, що можливо на основі теорії систем і системного аналізу.

1. Економічний потенціал регіону (ЕПР), відповідно до теорії систем і системного аналізу, може розглядатися як підсистема, що входить в систему вищого порядку - соціально-економічну систему регіону. На підставі цього основні теоретичні положення системного аналізу можуть бути застосовні до економічного потенціалу регіону як до системи. При розгляді економічного потенціалу регіону як системи, необхідно виділити основні властивості системи, які слід враховувати при дослідженні ЕПР, оцінці і аналізі рівня його використання: цілісність і подільність; структурірованість; ієрархічність; функціональність; цілеспрямованість; керованість; самоорганізація.

2. Україна володіє багатим природно-ресурсним потенціалом, який в нинішніх умовах є одним з джерел вирішення складних завдань національної економіки. Розвиток природно-ресурсного потенціалу, перспективи його народногосподарського використання мають яскраво виражені регіональні особливості.

3. На даний момент спостерігається досить низький рівень залучення у виробництво і ефективність використання інвестиційних ресурсів. Це пов'язано із загальною економічною ситуацією в Україні, що склалася, і відсутністю чіткої інвестиційної політики як на державному рівні, так і на рівні окремих регіонів. Несприятливий інвестиційний клімат в Україні, і як наслідок - несприятлива інвестиційна привабливість, порівняно з іншими країнами є головною причиною дефіциту як вітчизняних, так і іноземних інвестицій, що негативно впливає на ефективність використання всіх складових елементів ЕПР. Крім того, інвестиційна привабливість значною мірою впливає і на рівень життя населення конкретного регіону.

4. Не існує єдиної методики яка б дала змогу оцінити та прорахувати не тільки ресурсну складову економічного потенціалу регіону але й не використані можливості. Методики, які пропонуються в основному достатньо складні і не можуть використовуватися звичайними економістами-практиками та бізнесменами для планування своєї економічної діяльності. Існуючі методики не мають свого програмно-інформаційного вираження.

Внутрішні диспропорції та посилення дисбалансу за основними показниками економічного, соціального, екологічного розвитку з кожним роком усе виразніше свідчать не лише про збереження нерівномірності,

але й про поглиблення поляризації та розриву в темпах та характері розвитку між окремими територіями в межах кожного обласного регіону.

5. Існування типових депресивних територій та субрегіонів є характерною ознакою регіонального розвитку кожної області України. Зміна господарських структур, низький рівень диверсифікації, невідповідність галузевої структури місцевому природно-ресурсному потенціалу, несприятливі демографічні та екологічні тенденції є чинниками нерівномірного розвитку регіонів.

Отже кожний депресивний регіон має свої певні особливості, стан депресивності викликаний різними причинами: природними, географічними, економічними, політичними. Загальною рисою всіх депресивних регіонів є значне їх відставання в розвитку від інших, в порівнянні з минулим. Дія чинників на певній території (регіон, адміністративний район) знаходить своє відображення в соціально-економічному стані території. Ці зміни можуть бути визначені як ознаки депресивності, або індикатори депресивності.

6. Необхідно ще більше уваги приділяти енергетичній безпеці регіону. Оскільки енергетичні ресурси українського шельфу належать українському народу, вони повинні використовуватися для блага нинішніх і майбутніх поколінь. Система контролю за виконанням цього положення повинна включати Верховну Раду, уряд в особі Міністерства енергетики і державну компанію, наприклад, ДАТ «Чорноморнафтогаз».

Парламент розробляє законодавчу базу. Держава жорстко контролює дотримання компаніями національного законодавства, сплати податків, відповідності робіт екологічним вимогам, недопущення концентрації роботи на шельфі в одних руках. Міністерство енергетики розглядає і регулює основні сторони розвитку, несе відповідальність за організацію адміністративного і фінансового контролю, проведення геологорозвідувальних робіт і розробку нафти і газу. Державна компанія представляє інтереси держави на континентальному шельфі і є основним партнером усіх інших компаній.

Держава сприяє посиленню позицій національної компанії, яка на початку може бути державною або приватно-державною, а потім трансформується в приватно-державну або приватну. На другому етапі становлення цієї компанії вона з привілейованої набуває статусу рівної з іншими компаніями. Проте придбаний досвід і потенціал дозволяють їй успішно функціонувати на нафтогазовому ринку.

З набуттям досвіду і перебудови національної компанії їй передаються функції оператора. Досвід показує, що національна компанія діє ефективніше, якщо вона перебудовується на принципах вертикально-інтегрованого об'єднання (видобуток, нафтопереробка, постачання споживачам), постійно оновлює основні фонди, впроваджує новітню техніку і новітні технології. Важливе значення у всій стратегії освоєння шельфу має визначення ролі національної компанії в нафтогазовій галузі: або це буде провідна компанія на регіональному

або національному ринку, або це буде одна з інших компаній, яка конкуруватиме за місце на національному ринку.

Капіталовкладення на одиницю здобутої продукції не відіграють вирішальній ролі в залученні іноземних інвесторів. Вирішальними чинниками є політична стабільність, постійність законодавства і неухильність його виконання усіма сторонами.

Для впровадження заходів щодо освоєння енергетичних ресурсів українського шельфу необхідно:

- розробити і затвердити законопроект про підтримку морського нафтогазовидобування в Україні;
- прийняти уточнену Державну Програму «Освоєння вуглеводневих ресурсів українського сектора Чорного і Азовського морів;
- створювати сприятливі фінансово-економічні умови для підприємств, які здійснюють морський видобуток вуглеводнів. Зокрема, вирішити питання реалізації природного газу з Одеського і Безіменного родовищ промисловим споживачам;
- встановити нульову ставку ренти на природний газ, газовий конденсат і нафту, які видобуті на шельфі;
- провести оптимізацію нормативної бази у сфері укладення угод про спільну діяльність і Угод про розділ продукції;
- забезпечити пріоритет національних компаній в обслуговуванні шельфового нафтогазовидобутку; розвиток вітчизняного машинобудування, яке б забезпечувало галузь необхідною технікою і матеріалами.

7. Для підвищення ефективності і прискорення реалізації нафтогазових проектів на шельфі необхідно прийняти або удосконалити першочергові нормативні акти:

- з екологічної безпеки і реагування на надзвичайні ситуації;
- з безпеки мореплавання при виконанні угоди про розділ продукції на континентальному шельфі;
- з компенсації збитку морським біологічним ресурсам при виконанні угод про розподіл продукції.

8. Не слід ігнорувати можливість використання сірководню Чорного моря, яка з одного боку зменшує вірогідність майбутньої екологічної катастрофи, а з іншого – дає можливість отримати нові види палива. Використання водню як палива унеможлиблює посилення парникового ефекту, не виділяються шкідливі речовини, немає небезпеки утворення застійних зон водню: він легко випаровується. Негативними технологічними якостями водню є - низькі щільність і об'ємна теплотворна здатність, ширші межі вибухонебезпеки і вища температура займання в порівнянні з вуглеводнями. Отримання в якості супутнього продукту опрісненої води поліпшить водопостачання півдня України. В порівнянні з пошуком родовищ і видобутком природного газу, використання сірководня не вимагає значних витрат на геологорозвідку і буріння, на підготовку природного газу до транспортування,

виключаються значні витрати на відчуження земель та різні природоохоронні платежі.

Рано чи пізно Україна змушена буде активно зайнятися цією проблемою. Однак на той час має бути створений надійний фундамент, закладати який слід вже сьогодні. Україні необхідно сформувати потужний колектив фахівців різного профілю з відповідним фінансуванням, що дасть можливість отримати через 10-15 років необхідну енергетичну сировину.

9. Людський капітал регіону являє собою особливий ресурс і за своїми функціями є активною частиною продуктивних сил регіональної еколого-виробничої системи. Для отримання соціально-економічного ефекту необхідні зміни відповідних умов зовнішнього середовища, створення матеріальних передумов, раціональний розподіл трудових ресурсів за рівнем кваліфікації, використання працівників на робочих місцях, відповідних рівню їхньої кваліфікації тощо. Особливе значення у вирішенні даного питання мають поліпшення умов праці і побуту, підвищення культури виробництва, тобто параметрів виробничого середовища, що впливають безпосередньо на ефективність реалізації виробничих здібностей працюючих.

10. Загальна економічна характеристика Одеського регіону вказує на перспективи розвитку різноманітних галузей та видів виробничо-господарської діяльності. По-перше, Одеський регіон є головним морським зовнішньоторговельним виходом країни, виконує найважливіші транспортні та перевантажувальні функції, виступає осередком розвитку галузей, що пов'язані з використанням ресурсів Чорного моря та океану і має значний рекреаційний потенціал. По-друге, є одним із провідних регіонів країни щодо розвитку підприємництва і формування мережевих структур, зовнішньоекономічної діяльності, має суттєвий науковий та науково-дослідний потенціал, активно впроваджує інноваційні розробки і залучає інвестиційний капітал. По-третє, Одеський регіон володіє значним запасом земельного ресурсу, що дозволяє інтенсивно розвиватись сільському господарству та переробній промисловості, а також є одним із центрів металургійного виробництва та машинобудування, нафтохімічної, фармацевтичної і легкої промисловості, тощо.

Економіка Одеського регіону працює не на повну потужність: ресурсний потенціал недостатньо використовується, спостерігається спад експорту продукції майже за усіма галузями виробництва, знижується частка високотехнологічної продукції в промисловості. Область характеризується незначною часткою інноваційно-активних підприємств. Пошук шляхів вирішення цих проблем вимагає істотної перебудови взаємовідносин між інституціями усіх рівнів та підприємствами в регіоні, що допоможе малому та середньому бізнесу вийти з кризи і залишатись конкурентоспроможними на вітчизняному і світовому ринках.